

**Міністерство освіти і науки України
Національний авіаційний університет**

*До 15-річчя створення
кафедри авіаційної психології*

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ
у психологічних вимірах
спільнот та професій
в умовах мережевого суспільства

МОНОГРАФІЯ
колективна

Київ – 2019

УДК 159.9:316.3(2)
І 602

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного авіаційного університету
(протокол № 4 від 24 квітня 2019 року)*

Рецензенти:

- Бех І.Д.** - доктор психологічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
- Булах І.С.** - доктор психологічних наук, професор, декан Факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
- Романенко О.В.** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ України

Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства: Монографія колективна / За ред. Л.В. Помиткіної, О.П. Хохліної. – К.: ТОВ «Альфа-ППК», 2019. - 270 с.

Колективна монографія містить результати теоретичного та емпіричного вивчення проблеми індивідуальності – її проявів й розвитку у людини у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах сучасного мережевого суспільства. Привертає увагу різноплановість вивчення цього феномену у напрямках: психологічні засади становлення індивідуальності, індивідуальність у професійній діяльності, індивідуальність у професійно-трудовій підготовці фахівців, індивідуальність в умовах онтогенетичного розвитку, життєвої та політико-економічної кризи, індивідуальність в умовах забезпечення фізичного й психічного здоров'я.

Для психологів, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів спеціальності 053 Психологія та широкого загалу науковців.

ISBN 978-966-1670-38-8

© Колектив авторів, 2019

**Ministry of Education and Science of Ukraine
National Aviation University**

*To the 15th anniversary of creation
of the Department of Aviation Psychology*

**INDIVIDUALITY
in psychological dimensions
communities and professions
in a network society**

MONOGRAPH
Collective

Kyiv - 2019

UDC 159.9:316.3(2)
I 602

Recommended for publication by the Academic Council of National Aviation University (Protocol № 4 of April 2019)

Reviewers:

- I.D. Bekh*** - Doctor of Psychological Science, Professor, Full Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of the Institute of Problems on Education at the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
- I.S. Bulah*** - Doctor of Psychological Science, Professor, Dean of the Faculty of Psychology at The National Pedagogical Dragomanov University of Ukraine
- O.V. Romanenko*** - Doctor of Psychological Science, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology at the National Academy of Internal Affairs of Ukraine

Individuality in Psychological Dimensions Communities and Professions in a Network Society : Monograph Coll. / scientific editing by ***L.V. Pomytkina, O.P. Khokhlina*** – K.: “Alpha-PIK” LLC, 2019. - 270 p.

The collective monograph contains the results of theoretical and empirical study of the problem of individuality, namely, its manifestations and development in a person in the psychological dimensions of communities and professions in a modern network society. The diversity of study attracts the attention of this phenomenon in such areas as psychological principles of the formation of individuality, individuality in professional activity, individuality in vocational training of specialists, individuality in the conditions of ontogenetic development, life and politico-economic crisis, individuality in the conditions of providing physical and mental health.

For psychologists, scientific and pedagogical workers, doctoral candidates, post-graduate students, students of specialty 053 Psychology and a wide range of scientists.

ISBN 978-966-1670-38-8

© Колектив авторів, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	13
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження проблеми індивідуальності у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства.....	14
1.1. Індивідуальність у сучасному світі: теоретико-методологічні аспекти проблеми.....	14
1.1.1. Ягодзінський С. Соціально-психологічна оцінка соціокультурного потенціалу мережевої архітекtonіки.....	14
1.1.2. Помиткіна Л., Долгова О. Проблема мережевого суспільства та його впливу на індивідуальність.....	26
1.1.3. Хохліна О. Сутність індивідуальності у контексті співвідношення понять «юдина», «індивід», «особистість».....	33
1.1.4. Помиткіна Л. Конгруентний спосіб життя як фактор розвитку індивідуальності особистості.....	39
1.1.5. Хохліна О. Індивідуальний стиль активності та його становлення як умова успішного функціонування суб'єкта.....	43
1.2. Психологічні засади становлення індивідуальності	55
1.2.1. Ардашова Я. Духовність крізь призму міфологічного як джерело розвитку самосвідомості особистості.....	55
1.2.2. Гірчук О. Чинники становлення самоставлення особистості.....	60
1.2.3. Помиткіна Л., Назаренко Н. Вплив мережевого суспільства на прийняття рішень особистості з вибору власної життєвої позиції.....	66
1.2.4. Рудик С. Психологічний тренінг як засіб підвищення ефективності програм з розвитку адаптаційних можливостей особистості.....	70
1.2.5. Хохліна О. Особистісний підхід як методологічний інструментарій забезпечення становлення в людини її індивідуальності.....	76

1.2.6.	<i>Хохліна О.</i> Психологічний зміст соціалізації дитини в освітньому закладі.....	86
1.2.7.	<i>Яковицька Л.</i> Вплив процесу екстеріоризації на успішність фахівця у науково-технічній діяльності....	96

РОЗДІЛ 2. Теоретико-емпіричні дослідження проблеми індивідуальності у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства..... 101

2.1.	Індивідуальність у професійній діяльності.....	101
2.1.1.	<i>Ардашова Я., Мерцій Т.</i> Психокультура та інтеракція в контексті експансії інформаційних технологій в авіаційній галузі.....	101
2.1.2.	<i>Вашека Т., Уруська О.</i> Емоційне вигорання лікарів-онкологів та причини його виникнення.....	105
2.1.3.	<i>Власова-Чмерук О., Хаустова В.</i> Результати вивчення мисленневих процесів інженерів-авіаконструкторів.....	110
2.1.4.	<i>Гічан І.</i> Зв'язок толерантності до невизначеності з емоційним інтелектом в агентів з реєстрації в аеропорту «Бориспіль».....	113
2.1.5.	<i>Горський О.</i> Забезпечення функціональної стійкості авіаційно-космічної системи в контексті соціонічно-інформаційного підходу.....	115
2.1.6.	<i>Злагодох В., Горобей В.</i> Психологічні механізми стресостійкості у професійній діяльності бортпровідників.....	123
2.1.7.	<i>Ічанська О.</i> Когнітивно-стильові компоненти професійної ефективності контролерів-операторів у цивільній авіації.....	126
2.1.8.	<i>Ічанська О., Лопушанська К.</i> Професійна адаптація моряків в залежності від стажу діяльності екстремального профілю.....	131
2.1.9.	<i>Підгорна К.</i> Теорія та практика аналізу помилок оператора в авіаційній галузі.....	135
2.1.10	<i>Помиткіна Л.</i> Прийняття рішень як фактор стресової ситуації для суб'єкта праці в особливих умовах діяльності.....	139

2.1.11	Руденко М. Особливості імітаційного моделювання діяльності операторів авіаційних систем.....	143
2.1.12	Руденко М. Особливості формування навичок пілота сучасного літака, як оператора управління динамічними процесами авіаційної системи.....	148
2.1.13	Сечейко О. Детермінанти професійної придатності операторів з управління повітряним рухом.....	151
2.1.14	Сомора Ш., Долгова О. Психофизиологические особенности решения сенсорных задач специалистами по контролю авиационной безопасности.....	155
2.1.15	Спасиченко В. Індивідуальні особливості переробки досвіду небезпеки в авіаційному спорті.....	160
2.2.	Індивідуальність у професійно-трудовій підготовці фахівців.....	164
2.2.1.	Злагодух В. Теоретичний аналіз проблеми саморегуляції професійної діяльності у майбутніх операторів авіаційного профілю.....	164
2.2.2.	Сечейко О. Актуалізація потреби в аутентичності у студентів-психологів як чинник їх професійної самореалізації.....	169
2.2.3.	Фесюк І. Готовність майбутніх авіаційних психологів до екстремальних умов в професійній діяльності.....	178
2.2.4.	Цибульська В. Особливості впливу життєвої позиції на задоволеність життям у студентів-авіадиспетчерів.....	182
2.3.	Індивідуальність в умовах онтогенетичного розвитку, життєвої та політико-економічної кризи.	187
2.3.1.	Вашека Т., Чуковецька Н. Криза середнього віку та її особистісні детермінанти у сучасних жінок.....	187
2.3.2.	Гордієнко К. Самоактуалізація студентів та ефективність їхньої соціально-психологічної адаптації.....	192

2.3.3.	Злагодух В. Психологічні аспекти особистісної самореалізації у жінок-керівників.....	204
2.3.4.	Ічанська О., Ключко К. Психотравма дітей, постраждалих від збройного конфлікту на Донбасі: основні показники та засоби психосоціальної допомоги.....	210
2.3.5.	Лич О. Зв'язок здатності вирішення життєвих криз людиною похилого віку із життєстійкістю.....	214
2.3.6.	Лич О., Городнича О. Зв'язок батьківського ставлення з тривожністю підлітків.....	220
2.3.7.	Лич О., Кузнєцова А. Зв'язок акцентуацій характеру зі схильністю до антисоціальної поведінки підлітків..	223
2.3.8.	Подкопаєва Ю. Психологічні аспекти впливу сучасних мас-медіа на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів	226
2.3.9.	Цибульська В. Особливості прояву життєвої позиції у поведінці осіб юнацького віку.....	233
2.4.	Індивідуальність в умовах забезпечення фізичного й психічного здоров'я та корекції порушеного розвитку.....	238
2.4.1.	Вашека Т., Цєрава Н. Рольові комп'ютерні on-line ігри як ознака сучасного інформаційного суспільства.	238
2.4.2.	Долгова О., Горбатенко В. Підходи до відновлення вищих психічних функцій у дітей з порушенням розвитку.....	248
2.4.3.	Власова-Чмерук О., Долгова О. Психологічний статус хворих на різних стадіях онкозахворювання...	251
2.4.4.	Лич О. Психічне здоров'я: передумови становлення у дитинстві та його значення у похилому віці.....	256
2.4.5.	Ренетій М. Теоретичні аспекти дослідження музикотерапії як засобу збереження фізичного та психологічного здоров'я.....	260
	Наші автори.....	265

CONTENT

FOREWORD	13
SECTION 1. Theoretical foundations of studying the problem individuality in the psychological dimensions of communities and professions in a network society.....	14
1.1. Individuality in the modern world: theoretical and methodological aspects of the problem.....	14
1.1.1. <i>Yahodzinsky S.</i> Socio-psychological assessment of socio-cultural potential of network architectonics.....	14
1.1.2. <i>Pomytkina L., Dolgova O.</i> The problem of a network society and its impact on individuality.....	26
1.1.3. <i>Khokhlina O.</i> The essence of individuality in the context of the relationship between the concepts of “human”, “individual”, “personality”.....	33
1.1.4. <i>Pomytkina L.</i> Congruent lifestyle as a development factor of individual personality.....	39
1.1.5. <i>Khokhlina O.</i> Individual activity style and its formation as a condition for the successful functioning of the subject.....	43
1.2. Psychological principles of the formation of individuality.....	55
1.2.1. <i>Ardashova Ya.</i> Spirituality through the mythological prism as a source of personal identity development.....	55
1.2.2. <i>Girchuk O.</i> Factors of formation of self-paced personality.....	60
1.2.3. <i>Pomytkina L., Nazarenko N.</i> Influence of network society on decision making of the personality in choosing their own vital position.....	66
1.2.4. <i>Rudyk S.</i> Psychological training as a means of improving the effectiveness of development programs for adaptive personality capabilities.....	70

1.2.5.	Khokhlina O. Personal approach as a methodological tool for ensuring the formation in the person of its own individuality.....	76
1.2.6.	Khokhlina O. Psychological content of child socialization in an educational institution.....	86
1.2.7.	Yakovytska L. Influence of exteriorization process on the success of a specialist in scientific and technical activities	96

SECTION 2. Theoretical-empirical researching the problem of individuality in the psychological dimensions of communities and professions in a network society 101

2.1.	Individuality in professional activity	101
2.1.1.	Ardashova Ya., Merschiy T. Psychoculture and interaction in the context of the expansion of information technology in the aviation industry.....	101
2.1.2.	Vasheka T., Uruska O. Emotional burnout of oncologists, and the causes of its occurrence.....	105
2.1.3.	Vlasova-Chmeruk O., Haustova V. Study results of the thinking processes of engineers-aircraft designers.....	110
2.1.4.	Gichan I. Relationship of tolerance to uncertainty with emotional intelligence for agents at the Boryspil airport...	113
2.1.5.	Horskyi O. Ensuring functional stability of the aerospace system in the context of a socionic-information approach	115
2.1.6.	Zlahodukh V., Horobei V. Psychological mechanisms of stress resistance in the professional activities of flight attendants.....	123
2.1.7.	Ichanska O. Cognitive-style components of professional efficiency of controllers-operators in civil aviation.....	126
2.1.8.	Ichanska O., Lopushanska K. Professional adaptation of sailors depending on length of service of the extreme profile.....	131
2.1.9.	Pidgorna K. Theory and practice analysis of operator error in the aviation industry.....	135

2.1.10	<i>Pomytkina L.</i> Decision making as a factor in a stressful situation for the subject of labor in special conditions of activity.....	139
2.1.11	<i>Rudenko M.</i> Features of simulation modeling activity of aviation system operators.....	143
2.1.12	<i>Rudenko M.</i> Features of forming the skills of the pilot of a modern aircraft as an operator of managing dynamic processes of the aviation system.....	148
2.1.13	<i>Secheiko O.</i> Determinants of professional suitability of air traffic control operators.....	151
2.1.14	<i>Somora Sh., Dolgova E.</i> Psychophysiological features of the sensory tasks solution by aviation security specialists	155
2.1.15	<i>Spasichenko V.</i> Individual processing features experience of danger in aviation sports.....	160
2.2.	Individuality in vocational training of specialists.....	164
2.2.1.	<i>Zlahodukh V.</i> Theoretical analysis of the problem of self-regulation of professional activity from future operators of aviation profile.....	164
2.2.2.	<i>Secheiko O.</i> Actualization of the need for authenticity of students-psychologists as a factor in their professional self-realization.....	169
2.2.3.	<i>Fesjuk I.</i> Readiness of future aviation psychologists to extreme conditions in professional activity.....	178
2.2.4.	<i>Cybulska V.</i> Features of the influence of a vital position on student satisfaction with air traffic controllers.....	182
2.3.	Individuality in conditions of ontogenetic development, life and politics-economic crisis.....	187
2.3.1.	<i>Vasheka T., Chukovetska N.</i> Middle aged crisis, and its personal determinants of modern women.....	187
2.3.2.	<i>Hordiienko K.</i> Self-actualization of students and the effectiveness of their socio-psychological adaptation.....	192
2.3.3.	<i>Zlahodukh V.</i> Psychological aspects of personal self-realization in female leaders.....	204

2.3.4.	Lych O. Communication of the ability to solve life-threatening crises of an elderly person with a life expectancy.....	210
2.3.5.	Lych O. Communication of the ability to solve life-threatening crises of an elderly person with a life expectancy.....	214
2.3.6.	Lych O., Horodnycha O. Relationship of parental attitude with anxiety of adolescents	220
2.3.7.	Lych O., Kuznietsova A. The connection of character accentuations with the propensity to antisocial behavior of adolescents.....	223
2.3.8.	Podkopaieva Y. Psychological aspects of the influence of modern mass media on the formation of representations about the spiritual ideal of junior pupils.....	226
2.3.9.	Cybulska V. Features of manifestation of a vital position in behavior of juvenile persons.....	233
2.4.	Individuality in terms of providing physical and mental health, and correction of disturbed development.....	238
2.4.1.	Vasheka T., Tsverava N. Role-playing computer games online as a sign of a modern information society.....	238
2.4.2.	Dolgova O., Horbatenko V. Approaches to the restoration of higher mental functions in children with developmental disabilities.....	248
2.4.3.	Vlasova-Chmeruk O., Dolgova O. Psychological status of patients at different stages of cancer.....	251
2.4.4.	Lych O. Mental health: preconditions for becoming a child and its importance in old age.....	256
2.4.5.	Repetii M. Theoretical aspects of the study of music therapy as a means of preserving physical and psychological health.....	260
	Information about Authors	265

ПЕРЕДМОВА

Соціальні зміни, викликані виникненням й розповсюдженням мережевих та інформаційно-комунікаційних технологій, обумовлюють становлення мережевого суспільства. Однак центральною ланкою його функціонування залишається людина як індивідуальність, яка є носієм поєднаних воєдино неповторних природних та соціально-зумовлених властивостей, які визначають її унікальність та уможливають досягнення повноти та найвищого рівня індивідуального розвитку.

Індивідуальність розглядається як відносно автономна біосоціальна система, в якій представлена багатомірність проявів людини на різних рівнях її організації відповідно до усіх факторів її індивідуального становлення. Вона проявляє себе у різноманітті індивідуальних особливостей прояву та функціонування окремих складових психофізичного розвитку та її становлення, а інтегрально – в індивідуальному стилі життєдіяльності загалом та стилі конкретних форм активності людини – діяльності, спілкування, поведінки.

У колективній монографії представлено результати теоретичного та емпіричного вивчення проблеми індивідуальності – її проявів й розвитку у людини у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах сучасного мережевого суспільства у напрямках:

- Індивідуальність у сучасному світі: теоретико-методологічні аспекти проблеми.
- Психологічні засади становлення індивідуальності.
- Індивідуальність у професійній діяльності.
- Індивідуальність у професійно-трудовій підготовці фахівців.
- Індивідуальність в умовах онтогенетичного розвитку, життєвої та політико-економічної кризи.
- Індивідуальність в умовах забезпечення фізичного й психічного здоров'я та корекції порушеного розвитку.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ
ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ
СПІЛЬНОТ ТА ПРОФЕСІЙ В УМОВАХ МЕРЕЖЕВОГО
СУСПІЛЬСТВА

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

Ягодзінський С.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ОЦІНКА
СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МЕРЕЖЕВОЇ
АРХІТЕКТОНІКИ

Представник структурно-функціонального підходу Н. Луман стверджував, що для суспільства – як системи – окремо взятої людини не існує. Ця ідея була сконцентрована ним у відомому висловлюванні: «Не людина здатна комунікувати – комунікувати здатна лише комунікація... Не існує комунікації свідомості зі свідомістю, і не існує комунікації між індивідом і суспільством» [1, с. 110]. Тому притаманні людині пріоритети, норми, ідеали та цінності мають бути інтерпретовані як зовнішні відносно до соціальної системи ціннісні компоненти.

Якою б дивною не видавалася така опозиція, на наш погляд, на початку ХХІ століття вона більш об'єктивно відображає сутність і специфіку соціальної реальності, ніж будь-які інші ідеалізовані концепції. Адже реконструкція особистості одночасно як суб'єкта та об'єкта глобальних інформаційних мереж, з одного боку, дозволяє оминати характерну для класичних підходів диференціацію соціальної системи за класами, групами, національністю, професійною приналежністю тощо. Проте, з іншого боку, така позиція містить латентний конфлікт між індивідуальним і соціальним, приватним та колективним, моральним і політичним. І хоча Н. Луман зауважує, що у зв'язці «свідомість – комунікація» відповідні системи самоорганізовані та налаштовані одна на одну, в просторі глобальних інформаційних мереж їхня координація, на наше переконання, неможлива без

кореляції ціннісних установок соціальних агентів і соціокультурного потенціалу залучених ними комунікаційних засобів.

Ще в середині 60-х років минулого століття Ж. Фурастьє помітив, що «часто люди відкривають закони лише в той момент, коли соціальні явища повністю змінюються унаслідок втручання нових явищ... Створюючи свою науку на основі наявних на той чи інший момент знань, людство спізнюється і формулює закони тоді, коли вони втрачають силу» [2, с. 146]. Але, як зауважує французький дослідник, це не заважає суспільству вірити в об'єктивність відкритих закономірностей. І лише з часом воно усвідомлює, що рух обраним шляхом є помилковим, ненадійним і ризикованим.

В умовах інформаційного суспільства вказана особливість слідування законам розвитку суспільства проявляє себе по-іншому. Якщо в індустріальному суспільстві темп соціокультурних трансформацій загалом відповідав темпові людського життя, а нерідко й перевищував його, то в просторі глобальних інформаційних мереж прийняті рішення здатні за лічені години викликати перебудову економічної, політичної, науково-освітньої кон'юнктури в світовому масштабі. Тобто, щоразу, коли впровадження тих чи інших інноваційних технологій здійснюється без відповідної соціально-гуманітарної експертизи як їхнього потенціалу, так і можливих наслідків, людство свідомо ставить себе в точку біфуркації, неоднозначності.

У даному контексті виваженою вважаємо позицію В. Семенова, який, здійснюючи прогноз розвитку цивілізації в XXI столітті, наполягає на переході до якісно нової моделі суспільного, цивілізаційного та геополітично-глобального управління. На його думку, в суспільній свідомості сформувалося переконання у необхідності докорінних змін «звичних шляхів розвитку, які вже багаторазово апробувалися і переважно вичерпали себе в XX столітті» [3, с. 398]. І хоча дослідник, на наш погляд, дещо ідеалізував об'єктивну і суб'єктивну основу необхідності зміни векторів цивілізаційного поступу, беззаперечним є те, що, взявши на службу інноваційні технології, людство має здійснити їхню соціальну оцінку. Метою останньої є

формулювання умов, дотримання яких гарантуватиме стійкий суспільний прогрес, спрямований на поглиблення соціальної сутності людини.

Інша передумова, що легітиме аналіз ціннісного виміру реалізації соціокультурного потенціалу глобальних інформаційних мереж, сягає на перший погляд далеких від соціальної філософії понять ентропії (Р. Клаузіус) та стріли часу (А. Еддінгтон). Остаточної теоретичної обґрунтованості дані поняття набули у роботах Л. Больцмана. Сутність ентропії вказує на характер розвитку систем, подій, процесів, а стріли часу – на направленість. При цьому структурно-функціональна природа системи (у тому числі й соціальної) не має значення. Якою б надійною не була система, з часом у ній неминуче збільшується кількість розірваних відношень і зв'язків. Очевидно, що ефективність управління такою системою знижується, а прогнози перспектив її розвитку мало відрізняються від футурологічного гадання.

Аналізуючи ці фізичні величини, І. Пригожин та І. Стенгерс показали, що вони стосуються не лише законів природи, а й суспільства як системи [4, с. 324–328]. У випадку, коли соціум є сукупністю мереж, тобто є системою мереж і мережею систем, властивості ентропії та односторонньої спрямованості подій очевидні навіть на нетривалих періодах соціального часу. Неймовірно пришвидшуючись, останній оголює властивості соціальної матерії, роблячи її відкритою до будь-якого зовнішнього втручання. Без ціннісної корекції, яка мусить врегулювати й визначати порядок взаємодії елементів, їхню залежність, пріоритетність та статус, соціальна система ставатиме вкрай нестабільною.

При цьому темп дестабілізації експонентний відносно темпів науково-технічного, технологічно-інноваційного та соціально-культурного прогресу. За цих умов, на наш погляд, роль нормотворчого чинника соціальної системи, пронизаної глобальними інформаційними мережами, відіграють ціннісні установки. Причиною цього є їхній безпосередній зв'язок із традиціями, світоглядом і соціальними нормами, носіями яких є відносно незалежні від зовнішньої соціальної архітекτονіки індивіди.

Стрімке підкорення соціального простору інноваційними інформаційно-комунікативними технологіями наштовхує на думку, що критерієм суспільної цінності інформації є не тільки її кількість (обсяг), а й соціокультурний, інноваційний потенціал. Специфіка інформації передбачає, що простір її поширення не може обмежуватися лише «об'ємом». При цьому вимірності (ступені) свободи інформаційного простору визначаються його дотичністю до простору соціального. Цілком закономірно постає запитання про те, чи може такий простір бути контрольованим. Хто, і за яких умов, здатен визначити його правила, норми й пріоритети? Деякі дослідники переконані, що з таким завданням має впоратися держава, оскільки саме вона є гарантом правопорядку, основною функцією якої є захист усіх типів відносин, що виникають у суспільстві.

Не дивно, що на початку XXI століття в епоху технологій, що покликані забезпечити реалізацію усіх форм індивідуалізації, «в усьому світі зростає привабливість цінностей «соціальної солідарності», взаємодопомоги, забезпечення індивідуальної безпеки не силами розпорошених індивідів, ... а силами держав, місцевих communities, союзів держав і т.п. За таких умов зростає і роль таких «глобальних» цінностей, як міжнародне співробітництво, єдність та згуртованість людства» [5, с. 296]. Попри повернення соціально-філософського дискурсу до аналізу ролі держави в інформаційному суспільстві, питання про те, як держава з обмеженою територією може охопити ті відносини, що не мають меж залишається відкритим.

Глобальний інформаційний простір позбавлений штучних кордонів, якими є держави. Вивчаючи мови та долучаючись до інформаційних мереж, людина все менше стає залежною від владних і громадських структур. Такі міркування привели дослідників, і особливо футурологів, до висновку про зникнення держави вже в найближчому майбутньому. Втім прогнози не справдилися. Як пишуть С. Нора та А. Мінк, кооперуючись в економічній і соціально-політичній сферах, приймаючи міжнародні нормативно-правові акти, держави забезпечують собі винятковий доступ до усього комплексу соціально важливої інформації [6]. На наш погляд, цей процес є зворотним боком глобалізації.

Відкриваючи ринки, зближуючи культури, ущільнюючи соціальний простір, глобалізаційні процеси тим не менше мають спиратися на стабільність базисної структури, яку уособлюють собою держави, транснаціональні корпорації, мега-трендові групи, економічні консорціуми, органи так званого світового уряду.

Разом із тим варто враховувати сутність і напрям демократизації масового суспільства. Попри мрії футурологів, сучасне суспільство не стало суспільством блага, рівності, братерства, свободи, оскільки «соціальний агент, суб'єкт постіндустріальної цивілізації, який виробляв та споживав, не є автономним суб'єктом, оскільки не має можливості розпоряджатися собою навіть у вузькому просторі так званого “приватного існування”» [7, с. 177]. При цьому межі приватного та публічного розмиваються, втрачають визначеність, а цінності стають поза-екзистенційними, відчуженими.

Осмыслюючи ці процеси, М. Манн наполягає на тому, що в соціокультурних реаліях ХХІ століття класичне відношення до держави зберегти неможливо. Тому «влада має бути збалансованою між групами, які володіють економічною, ідеологічною та політичною владою» [8, с. 197–198]. Разом із тим ще М. Фуко застерігав: «Право не є ні істиною, ні виправданням влади. Це її зброя, відразу тотальна і часткова. Форма закону і виражені ним заборони мають поміщатися серед множини інших, не правових, механізмів» [9, с. 311–312]. У просторі інформаційних мереж встановлений М. Манном баланс джерел влади є, на наше переконання, оптимальним, оскільки враховує базові компоненти людського капіталу інформаційного суспільства.

Наслідком вирішення виявлених політологами та соціологами суперечностей є боротьба за соціальне визнання між соціальними суб'єктами. Німецький дослідник А. Хоннет дійшов до висновку, що в сучасних комунікативних взаємодіях соціальні актори очікують не стільки дотримання своїх прав, скільки визнання. А тому ним була запропонована теорія нормативної реконструкції соціального простору, метою якої є забезпечення захисту, розвиток і здійснення автономії усіх членів суспільства [10, с. 40]. Попри доволі ліберальну установку А. Хоннет не схильний перебільшувати значення індивідуальної

свободи, а, натомість, підпорядковує її колективності дій. Лише в рамках спільних інституційних практик людина здатна відчутти свободу, адже вона зустрічається з тими, хто має схожі нормативні установки. Внаслідок цього соціальні агенти перебувають у співбутті, утворюючи локальні соціальні комірки, сукупність яких здатні утворювати соціальні мережі.

Ідеї А. Хоннета знайшли своє продовження і в роботах вітчизняних дослідників. У працях І. Ушанової, А. Тетьоркіна, Ю. Циплакової здійснено аналіз робіт послідовників Франкфуртської школи, на основі чого прагнення до визнання інтерпретується як відповідь проти радикалізації індивідуалізму в суспільстві початку ХХІ століття. Дійсно, попри наявність інструментарію реалізації індивідуальності та різнобарв'я культурних цінностей «співтовариства не є завершеними та гомогенними сутностями» [11, с. 64–65]. Тому дискусії щодо розбіжностей між локальним і глобальним навіть у просторі інформаційних мереж не втрачають свій сенс. Кожен соціальний актор є одночасно виразником, носієм як індивідуальних, так і колективних форм ідентичності.

На нашу думку, соціальне визнання, яке реалізується через інтеграцію соціальних суб'єктів у просторі глобальних інформаційних мереж дещо послаблює проблему цифрової нерівності, яка активно обговорюється в сучасному соціальному дискурсі. Дослідники погоджуються з тим, що цифрова нерівність є дворівневою. Перший рівень – локальний – визначений відмінністю соціально-психологічних і науково-освітніх факторів між індивідами та соціальними групами. Другий – глобальний – безпосередньо залежить від рівня економічного розвитку держав і регіонів [12, с. 418–419]. За таких умов цифровий поділ стає наслідком різного ступеня реалізації соціокультурного потенціалу репрезентантів форм суспільної свідомості.

Порушення балансу між діями та рівнем соціального визнання може провокувати суб'єктів на акти непокори й протести, що й спостерігається нині в світовому масштабі. Причиною частини з них є збільшення кількості підстав для соціальної нерівності. Так, якщо в аграрному та індустріальному суспільствах причини нерівності були інституційно оформленими (право

власності, право спадкоємності, соціальна градація тощо), то в умовах інформаційного суспільства підстави для появи нерівності набули віртуального характеру. Особливістю останніх є їхній темпоральний вимір; вони можуть виникати на обмеженій території; мати стохастичний (масовий) чи планомірний характер та бути направленими як на окремі соціальні групи, так і на суспільство загалом. Це є черговим проявом соціокультурного потенціалу мережевої соціальної архітекτονіки, яка повинна враховуватись у процесі здійснення соціального прогнозування, планування чи оцінці напрямів руху соціальної самоорганізації.

Зазначене вище змушує звернутися до теорій соціальної відповідальності. Закладені у роботах М. Бубера та Е. Левінаса ідеї нині знаходять свій розвиток у працях М. Епштейна, Ж. Ліповецьки, Р. Сеннета та інших дослідників. Зокрема, Ж. Ліповецьки в «Ері пустоти» аналізує зміст, якого набуває поняття «індивідуальність» у сучасних соціальних практиках. На його думку, індивідуальність – це лише конструкт, який полишений якісної визначеності [13, с. 22–25]. Попри те, що культура постмодерну пом'якшує вплив на індивіда з боку дисциплінарно-організованих структур та надає йому право вибору й свободу дій, проте становлення індивідуальності не спрямоване на виконання людиною соціально значущих функцій. Внаслідок цього у суспільстві домінують не особистості, а індивіди нарцистичного типу, вся сутність соціального визнання для яких зводиться до суто аномічних поведінкових проявів.

Зі сказаного слідує, що аналіз змісту та шляхів реалізації соціокультурного потенціалу інноваційно-комунікаційних технологій загалом і глобальних інформаційних мереж зокрема – складна й нетривіальна соціально-філософська проблема. Сутність її доволі точно виразив Б. Франкел такими словами: «Постіндустріальні теоретики є не дуже переконливими, надто квапливо святкуючи народження нового суспільства» [14, с. 254]. Дійсно, попри спрямованість технічних здобутків, науково-технологічних проривів, дизруптивності новітніх політичних, економічних, культурних моделей становлення суспільства, на початку ХХІ століття реалізація людського капіталу не завершена. Причиною цього, на нашу думку, є недостатня ціннісно-смыслова

орієнтація соціального, психологічного, економічного, політичного дискурсів на аналіз інтенцій інформаційної доби за лініями «локальне – глобальне», «приватне – суспільне», «нормативне – підривне» тощо.

Продуктивною при вирішенні контроверсійності локального та глобального як рівноправних суб'єктів глобальних інформаційних мереж вважаємо концепцію соціальної структурації Е. Гідденса. Усвідомлюючи складність оцінки стану реалізації соціокультурного потенціалу глобальних інформаційних мереж на локальному та глобальному рівні, скористаємося ідеєю Е. Гідденса про розмежування екзистенційних і структурних суперечностей [15, с. 277–285]. Екзистенційні суперечності виникають як відповідь на необхідність співіснування людини як відкритої системи потреб та інтересів середовища, індиферентного до всього індивідуального. Структурні ж суперечності зв'язані з нашим розумінням функціональності системи на рівні її взаємодій. Не маючи сумнівів у власній інтелектуальній спроможності осягнути всю складність системних процесів та не помічаючи архетипічних установок індивідуальної свідомості, суспільство опиняється на межі тотальної неузгодженості, непорозуміння й конфронтації між різного масштабу соціальними суб'єктами.

Не маючи досвіду глобальних комунікацій, локальне та глобальне потрапляє у пастку подвійної (проте недіалектичної) суперечності. З одного боку, як і в попередні епохи, елементи локального (індивіди, групи, класи, держави й т.п.) сприймають одне одного лінійно, не допускаючи навіть гіпотетично права на наявність в опонентів не просто протилежних, а й мимобіжних поглядів, цілей, прагнень, мети та завдань. З іншого боку, ідентифікуючи власну унікальність, локальні соціальні утворення нерідко вступають у відкритий спротив, саботаж системних властивостей глобального рівня соціальної матерії, яка допускає рівноправне існування будь-який підсистем.

Ігнорування цієї особливості іноді набуває доволі дивних форм та інтерпретується суспільною свідомістю як прояв свободи й самореалізації. Досліджуючи стилі життя перехідного суспільства кінця ХХ – початку ХХІ століть, вітчизняна дослідниця Л. Бевзенко підмічає таку колізію: «Макрокультурні сенси на рівні

різних субкультурних утворень можуть трансформуватися аж до рівня протилежних значень» [16, с. 67]. Парадоксальність такої ситуації криється навіть не в тому, що соціальні мережі втрачають визначеність і зв'язок, а їхня взаємодія стає неймовірно утрудненою, а в тому, що соціальні агенти цих мереж сприймають це як різноманіття локальних сенсів успіху.

З вище зазначеного випливає цілком очевидний висновок про неможливість створення глобального соціокультурного простору без свідомої фіксації цінності й потенціалу його структурно-функціональної будови та інформаційно-мережевої архітекτονіки. У просторі інформаційних мереж цей процес покликаний не руйнувати соціальну систему, а виконувати в ній селективну та нормотворчу функцію. Адже, перебуваючи у стані контроверзи, локальне й глобальне як і раніше визначають ціннісні, етичні та соціально-правові параметри соціальної реальності, прямо чи опосередковано окреслюють контур соціальної психології народів і мас.

Визнаний теоретик мережевого суспільства М. Кастельс в одному з останніх перевидань фундаментальної праці «Кінець тисячоліття» (2010) репрезентує доволі сумну картину соціальної реальності інформаційного суспільства. На його думку, мережеве суспільство породило значний масив помилкових, неправильних, деструктивних мереж (perverse connection). А тому якими б не були технічно досконалими наші інноваційні рішення, слід визнати, що «суспільство утворене внаслідок взаємодії між мережею та особистістю, між мережевою соціальністю і силою ідентичності» [17, с. 388]. Відтак, на початку ХХІ століття стабільність соціуму вже не може бути поясненою винятково на основі аналізу соціальної психології, суспільної свідомості, колективної дії тощо.

До не менш песимістичних висновків прийшов також англійський дослідник Б. Франкел, який ретельно вивчив представлені в роботах Р. Баро, А. Горца, Б. Джонса та Е. Тоффлера теорії постіндустріального суспільства. Зіставляючи універсальність запропонованих футурологами соціальних цінностей та їхню часову перспективність, логічну будову змалюваного образу майбутнього та наявність стратегій втілення

їх у життя, Б. Франкел констатує: узгодження бажаного та здійсненого – це всього лише соціальна утопія [14, с. 23–44].

Красномовними у даному розрізі є також назва і зміст роботи Х.-Д. Кюблера «Міфи про суспільство знань». У ній дослідник пише, що попри технологічні можливості у забезпеченні інформацією всіх, хто її потребує, донині «теза щодо зростаючого впливу розриву у галузі інформації та знань або («цифрового») розшарування суспільства на «забезпечених інформацією» («information riches» – «інформаційних багатіїв») та «позбавлених інформації» («information poor» – «інформаційних бідняків») неодноразово виголошується під час громадських дискусій щодо майбутнього розвитку суспільства» [18, с. 178]. Це вкотре доводить ціннісну непрозорість теорій інформаційного суспільства та вказує на суперечності реалізації мрій про безконфліктне, безкласове, вільне суспільство.

В епоху функціонування глобальних інформаційних мереж відношення між індивідуальним і соціальним перетворюється на конфлікт, суперечність, сутність яких можна виразити терміном «дифузія». Якщо в традиційному та індустріальному суспільствах людина зазвичай розмежовувала приватне і колективне, то архітектоніка мережевої соціальної структури постмодерного соціуму змушує індивідуальне і суспільне проникати одне в одного.

Причина цього, на наш погляд, криється у комбінації двох факторів: тотальній недовірі до мотивів і стимулів організаційної інфраструктури соціальної організації та можливості безпосередньо брати участь у політичному житті. Останнє реалізується завдяки синергійному ефекту, який є результатом доступу індивідів до глобального інформаційного простору.

Побічно це підтверджується суспільною практикою. У випадках масового вияву індивідуальної волі влада прагне обмежити доступ учасників протестних рухів до соціальних мереж. Навіть у відносно стійких регіонах контроль за користувачами інформаційних мереж є тотальним. При цьому доступ до статистичних даних користувачів є обмеженим і перебуває під грифом «таємно». У той же час ми свідомі того, що для нормальної життєдіяльності соціуму питання доступу до соціально-важливої

інформації має бути врегульованим. Наша пересторога стосується іншого аспекту становлення глобального мережевого суспільства, а саме: тенденцій до спотворення соціокультурного потенціалу такого інноваційного й високо-технологічного суспільного ресурсу, як глобальні інформаційні мережі. І це спотворення є двостороннім, адже воно відбувається як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях, що вкотре підкреслює нерозгорнутість соціокультурного потенціалу мереж.

І розпочати розкриття цього явища, на наш погляд, слід із визнання факту неповноти знань про новий інструментарій трансформації соціальної реальності та форм прояву індивідуальної свободи. У стилі кантівського імперативу мусимо розширювати і культивувати принцип відповідальності (Х. Йонас). В епоху глобальних соціальних мереж кожен із нас є не просто частиною цілого, але й несе персональну відповідальність за його долю. Адже навіть відокремлена і, на перший погляд, незначна дія здатна спровокувати появу синергійного ефекту із непередбачуваним зворотнім зв'язком і кінцевим результатом.

Література

1. Луман Н. Власть /Луман Н./ Пер. с нем. А. Антоновского. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
2. Фурастьє Ж. Технический прогресс и капитализм с 1700 по 2100 год / Фурастьє Ж. // Какое будущее ожидает человечество? / Под ред. А.М. Румянцева. – Прага: Изд-во «Мир и социализм», 1964. – С. 144–159.
3. Семенов В.С. Уроки XX века и путь в XXI век (социально-философский анализ и прогноз)/ Семенов В.С. – М.: ИФРАН, 2000. – 411 с.
4. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / Пригожин И., Стенгерс И. / Пер. с англ. В.И. Аршинова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
5. Мотрошилова Н.В. Цивилизация и варварство в эпоху глобальных кризисов / Мотрошилова Н.В. – М.: ИФРАН, «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 480 с.
6. Nora S., Minc A. The Computerization of Society. A report to the President of France. – Cambridge, 1980. – 180 p.

7. Джохадзе И. Массовое общество и демократический тоталитаризм: свобода выбора / Джохадзе И. // Логос. – 2005. – № 5 (50). – С. 165–178.
8. Манн М. Власть в XXI столетии: беседы с Джоном А. Холлом / Манн М. / Пер. с англ. К. Бандуровского. – М.: Высшая школа экономики, 2014. – 208 с.
9. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / Фуко М. / Пер. с франц. С.И. Офертаса. – М.: Практика, 2002. – 384 с.
10. Honneth A. Das Recht der Freiheit: Grundriss einer demokratischen Sittlichkeit. – В.: Suhrkamp, 2011 – 628 s.
11. Тетёркин А. Анализ нормативной грамматики социальной жизни в теории борьбы за признание / Тетёркин А. // Топос. – 2009. – № 1. – С. 60–76.
12. Korupp S., Szydlak M. Causes and Trends of the Digital Divide // European Sociological Journal. – 2005. – September. – P. 409–432.
13. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Липовецки Ж. / Пер. с франц. В. Кузнецова. – СПб.: Изд-во «Владимир Даль», 2001. – 336 с.
14. Франкел Б. Постіндустріальні утопісти / Франкел Б. / Пер. з англ. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 304 с.
15. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Гидденс Э. / Пер. с англ. И. Тюриной; 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.
16. Бевзенко Л.Д. Стили жизни переходного общества / Бевзенко Л.Д. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. – 144 с.
17. Castells M. End of Millennium: With a New Preface, Volume III, Second edition with a new preface. – Oxford: Blackwell Publishers, 2010. – 456 p.
18. Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань / Кюблер Х.-Д. / Пер. з нім. Ю.В. Уварова. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 264 с.

ПРОБЛЕМА МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

Сучасний етап розвитку світового суспільства характеризується постійними зрушеннями і змінами. Науковці по-новому оцінюють суспільство в усіх його проявах, адже останнім часом виникає все більше трактувань сучасного суспільства, тому що цей термін вважається неповним і недосконалим. Виникають нові терміни і концепції, які прагнуть пояснити особливості постіндустріальної епохи – «інформаційне суспільство», (М. Кастельс, Ф. Фукуяма та ін.), «технотронне суспільство» (З. Бжезинський), «суспільство знань», «мережеве суспільство» (Я. Зодеквіст, М. Кастельс), та як найвищий етап розвитку світового суспільства – «наносуспільство» (А.А. Давидов, В.С. Лук'янець та ін.). Але все ж таки всі ці назви є багатограним проявом сучасного інформаційного суспільства.

Вступ людства в ХХІ сторіччя ознаменований двома факторами, які мають всесвітньо-історичне значення. Першим з них є глобалізація– як «процес універсалізації, становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і стосунків в різних сферах життя суспільства» та як процес становлення єдиного взаємопов'язаного світу, в якому народи не відокремлені один від одного звичними бар'єрами та межами, які одночасно і перешкоджають їх спілкуванню, і захищають їх від невпорядкованих зовнішніх впливів [2, 3, 12, 13].

Другим фактором є інформатизація – «процес оволодіння інформацією як ресурсом управління і розвитку за допомогою засобів інформатики, з метою підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, його членів, який забезпечує подальший прогрес цивілізації». Цей процес М.Кастельс назвав «інформаціоналізмом», специфіка якого полягає в формуванні нового джерела креативності в сучасній цивілізації, що пов'язано з розвитком «технології генерування знань, обробці інформації та символічній комунікації» [5,6].

Саме завдяки інформатизації сучасного суспільства в сучасних умовах розповсюдження електронних засобів зв'язку

інформація стає структурною основою розвитку суспільства нового типу – інформаційного. Саме інформація сприяє появі певних знань, а знання, як відомо, сприяють виникненню і розробці нової інформації та нових знань. Як зазначає В.Г. Буданов «наукове знання має реального, активного носія – конкретних людей, наукові співтовариства з їх науковою та культурною традиціями виховання стилю мислення, інтелектуальною інерцією і ментальними прихильностями до пануючих парадигм», отже люди прагнуть до нової інформації, нових знань, нових звершень, тому і впливають на загальний розвиток суспільства, сприяючи його інформатизації та вдосконаленню [11].

Отже, такий стан розвитку суспільства вчені пов'язали з поняттям «інформаційного суспільства». Загальноприйнятим є поняття «інформаційного суспільства», як «суспільства, в якому більшість працюючого населення зайняті виробленням, зберіганням, переробкою та реалізацією інформації, особливо її найвищої форми – знань». У такому суспільстві інформація є найголовнішим ресурсом, а провідними технологіями є інформаційно-телекомунікаційні засоби [10,13].

Продуктивна діяльність людей є похідною наявної інформації. Цифрові мережі створюють інформаційно-технологічну основу мережевого інформаційного суспільства, період зародження якого почався на початку 1970-х років. Революційний вплив мережевих технологій найбільш яскраво виявляється завдяки комерціалізації Інтернету і посилюється за рахунок історичного резонансу, що створюється такими процесами, як інтернаціоналізація, глобалізація і інтеграція світової економіки. Інтернет-технології стають базисом нового, «мережевого» суспільного устрою [11,12].

XX-XXI ст. характеризуються стрімким розвитком науки, і як результат, - високими технологіями, та швидкістю їх освоєння, що неминує призводить до змін у соціально-економічній сфері життя суспільства [10,11].

Становлення інформаційного суспільства призвело до введення інформаційно-телекомунікаційних технологій в усі сфери життя. Переважно вважається, що це суспільство, де забезпечуватиметься «легкий і вільний доступ до інформації з

усього світу». Однак поки що не відпрацьовані правові та інші аспекти цього питання, які забезпечують існування суверенних держав [4].

Поступово суспільство, особливо наукове співтовариство, почало звертати увагу на нові проблеми та ускладнення, пов'язані із бурхливим розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій. Було встановлено, що збільшення об'єму інформації не обов'язково призведе до якісного та кількісного стрибка у набутих знаннях; очевидним ставав той факт, що таке суспільство не гарантує якості і безпеки життя своїх громадян. «Усвідомлюючи глибокі протиріччя і загрози в розвитку інформаційного суспільства, мислителі стали активно здійснювати дослідження інших вимірів нового соціального порядку». Наслідком такого пошуку стало формування на рубежі століть концепції «суспільства знань». Суспільство знань та інформації панує в світі і сьогодні, але поряд з цим виникає новий тип суспільства – «мережеве суспільство», в якому поєднуються особливості попередніх двох суспільств і яке є соціальною структурою, що характеризує інформаційну епоху розвитку суспільства [9,10].

На сьогодні нова соціальна структура у вигляді мережевого суспільства, характерна для більшої частини планети. У чому ж сутність «мереж» та «мережевого суспільства»? М. Кастельєс визначає мережу як «сукупність пов'язаних між собою вузлів». Мережа – це система, яка є демократичною і надає людям рівні можливості [5, 6]. Як зазначають О. Бард та Я. Зодерквіст, такі можливості системи забезпечує принцип прозорості, який виявляється в тому, що усі учасники Мережі мають доступ до всієї необхідної інформації і в будь-який момент можуть зробити власний внесок [1]. Мережа дозволяє майже без зайвих витрат часу встановити велику кількість прямих контактів і цим полегшує виявлення необхідних партнерів [10]. Мережа, з точки зору сучасних дослідників, повинна розглядатися як система. Як система, вона існує у двох видах: комунікаційна мережа, для якої є характерним – багатоканальність, висока щільність логістичних шляхів переміщення інформації. Якщо якась ланка випадає з мережі, комунікація легко знаходить інші шляхи, альтернативні ланцюжки комунікаційних ланок. Мережа – структура, в якій два

об'єкти завжди зв'язуються безліччю шляхів, а кожна магістраль складається з безлічі відрізків і напрямків [15].

Перспектива розширення соціальних мереж перш за все пов'язана із задоволенням різноманітних людських потреб, особливо – навчанням людини реалізовувати свої потреби, використовуючи віртуальний мультимедійний простір Інтернет та його інструменти. Це і об'єднує людей в мережі і сприяє формуванню власне мережевого суспільства [11, 12, 16].

Звернення до поняття мережі викликає багато труднощів для дослідників і вони змушені заглиблюватися в складну і маловідому галузь інформації та комунікації, адже мережа, як зазначав А.В. Назарчук, «є технічним феноменом інформації та комунікації, в основі концепції мережевого суспільства лежить уявлення про інформацію як знання, яке породжує зміни в системі» [9]. Провідні науковці визначили власне мережеве суспільство як «суспільство, в якому значна частина інформаційних взаємодій відбувається за допомогою електронних мереж». За М. Кастельсом, «мережеве суспільство – тип інформаційного суспільства, відмінною рисою якого є мережева логіка його базової структури» [5, 7].

Найголовнішим у Мережі – є захист суверенітету особистості, захист від посягань на неї, адже тут головною діючою особою є активна особистість, навколо якої формуються угруповання, які виникають та розпадаються за бажанням їх творця, який належить до нетократії. Нетократія – нова правляча еліта інформаційного мережевого суспільства, яка «прекрасно усвідомила різницю між інформацією та знанням і особливу цінність ексклюзивного знання» [1, 4].

Отже, сьогодні світ побудований як мережа. Цим він докорінно відрізняється від індустріальної епохи, де царював принцип ієрархічної піраміди, але тепер вона не актуальна. Правлячою в житті людства становиться мережева організація, адже мережа охопила найголовніші сфери суспільства – економіку, політику та культуру і продовжує займати панівне становище в світі [12,13].

Як же впливає мережеве суспільство на розвиток індивідуальності особистості?

Поняття індивідуальність означає неповторність, унікальність властивостей людини. У психології цей термін використовують при аналізі індивідуально-психологічних розбіжностей і розуміють його як своєрідність психологічних властивостей людини, що виявляється у різних її проявах (інтелекті, темпераменті, характері).

Вихідним моментом у дослідженні індивідуальності вважають унікальність, індивідуальну своєрідність як неповторне сполучення всіх ознак, що відрізняють одну людину від іншої. Індивідуальність у всій багатогранності її проявів сьогодні є однією з ключових напрямів теоретичних і прикладних досліджень у психології.

Системний підхід до вивчення індивідуальності зумовив появу переліку позначень індивідуальності, якими оперує сучасна психологія: цілісна індивідуальність (С.Л. Рубінштейн, Т.Ф. Базілевич і В.М. Русалов), комплексна індивідуальність (Б.Г. Ананьєв), інтегральна індивідуальність (В.С. Мерлін), суб'єктно-діяльнісна індивідуальність (О.В. Брушлінский), структурно-функціональна індивідуальність (Е.А. Голубева), поліморфна й загальноіндивідуальність (В.В. Белоус). У межах кожного з цих підходів розроблено структури індивідуальності, що мають на меті відображення сукупності стійких зв'язків між характеристиками психіки у певній системі.

Отже, сьогодні в психології існує кілька підходів до розробки структури індивідуальності і значна кількість самих структур. З них найбільш популярними і загально визнаними у диференціальній психології є структури індивідуальності С.Л. Рубінштейна, Б.Г. Ананьєва, К.К. Платонова, В.С. Мерліна, В.М. Русалова, Е.А. Голубевої.

Кожна структура має свої ієрархічні рівні, а також характеристики системоутворення, тобто параметри, які внаслідок взаємодії властивостей різних ієрархічних рівнів забезпечують процес адаптації, а також єдність і цілісність індивідуальності. Слід зазначити, що всі представлені структури різняться між собою за рядом параметрів, а саме: за кількістю рівнів, що утворюють ієрархію психологічних властивостей; за властивостями кожного рівня; за характеристиками системо утворення. Проте всіх авторів структур індивідуальності об'єднує головна теза: людина є

одночасно й представником біологічного виду, що має довгу еволюційну історію, і членом суспільства, що є результатом історичного розвитку. Принциповим для розуміння структури індивідуальності є сприйняття біологічних і соціальних факторів у їх поєднанні і взаємодії.

Психологи визначають індивідуальність як автономну, унікальну й неповторну біосоціальну систему, здатну до саморозвитку й саморегулювання (Б.Г.Ананьєв, В.С.Мерлін, В.М.Русалов та ін.). Вона включає багатомірні й багаторівневі зв'язки, які охоплюють усі фактори індивідуального розвитку людини, зокрема, індивідуально-психологічні, психодинамічні й психічні, біохімічні й нейродинамічні властивості людини, а також поведінкові особливості та індивідуальний стиль діяльності. Принциповим вчені вважають те, що всі прояви індивідуальних характеристик людини пов'язані між собою. Така система є формою буття, в рамках якої людина зберігає цілісність і залишається собою в умовах безперервних зовнішніх і внутрішніх змін [10].

Тому сьогодні надзвичайно актуальним є вирішення проблеми позитивного й негативного впливу інформаційних мереж на розвиток індивідуальності в сучасних умовах, усвідомлення нових шляхів адаптації людини до умов середовища, що змінюється, до нових форм побудови інформаційного середовища, яке максимально відповідає запитам суспільства і особистості.

Література

1. Бард А. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / Александр Бард, Ян Зодерквист. – СПб.: Стокгольмская школа экономики в СПб., 2004. – 252 с.
2. Глобализация // Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Гл. ред.: И.И. Мазур, А.Н. Чумаков. – М.: СПб. – Н.-Й.: ИЦ «ЕЛИМА», ИД «Питер», 2006. – С. 163.
3. Давыдов А. О некоторых социально-политических последствиях становления сетевой структуры общества / Давыдов А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.students.ru/2007/11/25/aleksandr_davydov_o_nekot

orykh_socialnopoliticheskikh_posledstvijakh_stanovlenija_sete
vojj_struktury_obshhestva.html

4. Зуев А.Г. Нетократия. Стратовые противоречия сетевого информационного общества / Зуев А.Г., Мясникова Л.А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.postindustrial.net/doc/free/Netokratia%209_2005.DQC
5. Кастельс М. Становление общества сетевых структур [Электронный ресурс] / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на западе / [под ред. В.Иноземцева]. – Режим доступа: <http://iir-p.narod.ru/books/inozemcev/index.html>.
6. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе: [пер. с англ.] / Мануэль Кастельс. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 328 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: [пер. с англ.] / Мануэль Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
8. Наумкина Е.А. Информационное общество и модернизация образования / Е.А. Наумкина / Наука и образование: современные трансформации: Монография / Ин-т философии им. Г.С. Сковороды НАН Украины. – К.: ПАРАПАН, 2008. – С. 267-280.
9. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося общества: тенденции и проблемы / А.В.Назарчук. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2002. – 381с.
10. Первин Лоуренс А. Психология личности: Теория и исследования/ Лоуренс А.Первин, Оливер П.Джон; Пер. с англ. М.С.Жамкочьян; Ред. В.С.Магун. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 606 с.
11. Савельева Т.П. Сучасне мережеве суспільство: проблеми визначення/ Т.П. Савельева // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. — 2013. — № 4. — С.87-92.
12. Сетевое общество [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iis.ru/glossary/networksociety.ru.html>

13. Ягодзинский С.Н. Глобализация информационных сетей как условие реализации их социокультурного потенциала [Текст] / С.Н. Ягодзинский // Молодой ученый. – 2015. – №16. – С. 510-513.
14. Ягодзінський С.М. Глобальні інформаційні мережі у соціокультурній перспективі : монографія / Ягодзінський С.М. – К.: Аграр Медіа Груп, 2015. – 276 с.
15. Castells M. Communication Power. – USA: Oxford University Press, 2009.
16. Barney, Darin David, The Network Society, Great Britain by MPG Books, Bodmin, Cornwall, 2004, Pp:1-34.

Хохліна О.

СУТНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЛЮДИНА», «ІНДИВІД», «ОСОБИСТІТЬ»

Саме особистість та її становлення є пріоритетною цінністю суспільних, і, зокрема освітніх, впливів на людину; саме особистісне становлення є вершинною метою її психічного розвитку. Розуміння суті індивідуальності осягається на основі співвідношення понять людини, індивіда й особистості та дотичних – об'єкта та суб'єкта впливів.

Стаття є результатом теоретичного дослідження проблеми на основі аналізу праць таких вчених, як К.О.Абульханова, Б.Г.Ананьєв, Г.М.Андрєєва, І.Д.Бех, Л.С.Виготський, В.К.Гербачевський, А.Б.Коваленко, А.Г.Ковальов, М.Н.Корнєв, Г.С.Костюк, О.М.Леонтєв, Б.Ф.Ломов, С.Д.Максименко, В.М.Маркін, А.В.Мудрик, С.А.Мул, І.М.Палей, Б.Д.Паригін, А.В.Петровський, К.К.Платонов, В.В.Рибалка, Л.Д.Столяренко, Д.І.Фельдштейн, Т.Шибутані та ін., а також власних досліджень.

Первинним щодо низки зазначених понять є поняття людини. У широкому плані людина визначається як суспільна істота, яка є ступенем розвитку тварин на землі, що здатна до виробництва засобів праці та їх використання, має складно організований мозок, свідомість, мовлення. У свою чергу, людина розглядається як індивід, особистість, індивідуальність.

Індивід, на думку переважної більшості вчених, - це представник людини як біологічної істоти. А тому індивід – це носій природних, біологічних властивостей, які даються людині переважно від народження. Такі властивості уможливають бути самостійним живим організмом, представником Homo Sapiens. Людина індивідом народжується. До індивідних властивостей (за Б.Г.Ананьєвим) відносяться первинні: 1) індивідуально-типологічні властивості – конституційні (особливості фізичної будови людини); нейродинамічні (особливості діяльності нервової системи); білатеральні (властивості функціональної геометрії тіла у вигляді симетрії та асиметрії); 2) вікові та статеві властивості; та вторинні, які виникають на основі первинних і «надбудовуються» над ними, - органічні потреби, темперамент, задатки.

У цілому індивідні властивості людини розглядаються у психології як природна, біологічна умова (біологічний чинник, основа) онтогенетичного, у тому числі й особистісного, розвитку людини. У зазначеному аспекті найбільше значення мають центральна нервова система, головний мозок, аналізатори, стан здоров'я, задатки. Так, до умов нормального розвитку індивіда Г.М.Дульнев та О.Р.Лурія відносять: 1) “нормальну роботу головного мозку та його кори”, тобто необхідну нейробиологічну готовність з боку різних мозкових структур та всього мозку в цілому як системи; 2) “нормальний фізичний розвиток дитини та пов'язане з ним збереження нормальної працездатності, нормального тонуусу нервових процесів”; 3) “збереженість органів чуття, які забезпечують нормальний зв'язок із зовнішнім світом”. Л.С.Виготський також стверджував, що розвиток вищих форм поведінки потребує певної міри біологічної зрілості, певної структури як передумови.

Природна основа обумовлює виникнення особливостей психіки, шляхів та способів розвитку, позначається на рівні та висоті досягнень у ньому. Але й відмічається, що формування мозкових систем людини (як біологічної умови розвитку) відбувається в процесі її предметної та соціальної активності. Таким чином показується вплив соціальних умов на становлення біологічної основи психофізичного розвитку людини.

Народившись, людина-індивід потрапляє у соціальні умови, під їх вплив, засвоює соціальний досвід (соціалізується) у формі знань та способів дій щодо навколишнього природного та соціального середовища, форм активності (діяльності, спілкування, поведінки). І тоді людина-індивід стає особистістю. Лише аналіз відносин «індивід-суспільство» дозволяє розкрити основу властивостей людини як особистості (Б.Ф.Ломов).

До соціальних умов відносять умови зростання дитини, її перебування в сім'ї та ставлення до неї, коло та особливості спілкування, і зокрема спочатку навчання та виховання. Так, Г.М.Дульнев та О.Р.Лурія особливе значення для нормального розвитку надають систематичності та послідовності навчання дитини у сім'ї та закладах освіти.

Слід зазначити, що соціальні впливи на розвиток дитини мають місце ще до її народження. Йдеться про несприятливі соціальні ситуації, в яких знаходиться мати дитини і які спрямовані проти самої дитини, довготривалі негативні переживання матері, сильні короточасні стреси. Суттєвий вплив має і психологічний стан матері під час пологів. Але вплив соціальних умов на розвиток дитини ще більше зростає, коли вона народжується.

Незважаючи на те, що розвиток визначається сполученням біологічних та соціальних умов, природного та культурного планів розвитку (що утворюють по суті єдину низку соціально-біологічного формування особистості (Л.С.Виготський), саме соціальні умови є провідним чинником психічного розвитку та становлення особистості. Адже дитина навіть з органічними ураженнями головного мозку, потрапляючи в спеціальні умови навчання та виховання, під своєчасний коригуючий вплив, здатна до успішної соціалізації та подальшої інтеграції у систему суспільних відносин. І навпаки: у дитини зі сприятливими біологічними передумовами розвитку при відсутності нормальних соціальних умов зростання можуть з'являтися певні вади. Про це свідчать і факти виникнення відхилень у розвитку, зокрема «синдрому госпіталізму», в умовах комунікативної та емоційної депривації.

Таким чином, у психології особистісний розвиток пов'язується із входженням людини-індивіда у суспільні

відносини, із соціалізацією. У зв'язку з цим Л.С.Виготський відмічає, що особистість – поняття соціальне, надприродне. А найпростішими визначеннями особистості, відповідно, є такі: особистість – це соціалізований індивід; носій суспільних відносин; носій соціальних (соціально-значущих) властивостей; це соціальна якість людини.

Звідси соціалізація, як засвоєння суспільного досвіду, а повніше - формування особистості в певних соціальних умовах; процес засвоєння особою соціального досвіду, у ході якого вона перетворює соціальний досвід у власні цінності та орієнтації, вибірково залучає до своєї системи поведінки ті норми і шаблони, які прийняті у суспільстві, є першою найважливішою детермінантою становлення особистості.

Однак, чи достатньо цієї детермінанти для того, щоб сформувалася особистість, яка завжди асоціюється з унікальністю, неповторністю? Більш глибокий аналіз проблеми показує, що має місце друга обов'язкова детермінанта формування особистості. І нею є процес індивідуалізації – набуття людиною все більшої самостійності, а найголовніше – формування власного унікального способу життя та власного внутрішнього світу; це процес розвитку конкретної особистості. Процес індивідуалізації характеризується тим, що становлення особистості на певній стадії починає забезпечуватися самодетермінацією, тобто особистість сама починає організовувати, регулювати особисте життя, власний розвиток. Завдяки чому це стає можливим? Загальною передумовою самодетермінації розвитку є перехід дитини в істоту, яка усвідомлює себе як суб'єкта, коли у неї формується самосвідомість, тобто усвідомлення себе та своїх якостей.

Таким чином, становлення особистості забезпечується складною, системною детермінацією: 1) соціальна детермінація в процесі соціалізації, яка по своїй суті є зовнішньою (при цьому особистість постає як об'єкт впливів), та 2) самодетермінація в процесі індивідуалізації завдяки розвитку самосвідомості, яка є внутрішньою (особистість постає передусім як суб'єкт впливів). При цьому важливо враховувати, що самодетермінація доповнює соціальну детермінацію, забезпечуючи повноту та завершеність особистісного зростання.

Виходячи з суті системної детермінації становлення особистості, можемо дати визначення особистості з акцентом на кожній з виділених детермінант.

Так, особистість у психології визначається щонайперше як суспільно-психологічна сутність людини, яка формується в результаті засвоєння нею суспільно-історичного досвіду людства. Аналіз такого визначення свідчить, що в ньому відображається перша детермінанта становлення особистості – процес соціалізації, а особистість постає як об'єкт соціальних впливів.

Таким чином, ми торкаємося питання суті понять «об'єкт» та «суб'єкт» впливів у контексті проблеми особистісного становлення. Об'єкт – людина, щодо якої здійснюються впливи (передусім соціальні). Суб'єкт же – це людина, яка сама здійснює впливи, регулює свою активність (діяльність, спілкування, поведінку), психічну діяльність, її прояви, свій власний розвиток. Завдяки тому, що особистість – це суб'єкт, вона здатна до саморегуляції, здатна «дати собі раду» у плані актуальних, найближчих потенційних дій, дій на життєву перспективу (Б.Ф.Ломов) та в плані саморозвитку. Особистість – це здатність індивіда жити крізь призму свого життєвого вибору, відповідальності за нього (В.М.Маркін). На думку Б.Г.Ананьєва, особистість – це суспільний індивід, об'єкт та суб'єкт історичного процесу. Особистість, за В.М.Маркіним, – це суб'єкт як діяч, ініціатор власної активності.

Ми підійшли, таким чином, до визначення суті особистості, у якому відображалися б обидві найважливіші детермінанти становлення особистості – процеси соціалізації та індивідуалізації – та в якому б особистість поставала б не лише як об'єкт, а й суб'єкт впливів. Таким визначенням може бути наступне. Особистість - це саморегульоване системне утворення, що складається з соціально-значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини як поведінки суб'єкта активності, у тому числі й до себе.

При цьому слід відмітити, що в характеристиці особистості дуже важливою є ознака відносної сталості, певної прогнозованості, наявності стрижня (особистість – «як качан капусти»). У зв'язку з цим особистість розглядається як стійкий

психічний склад людини (К.О.Абульханова).Окрім того, в якості змістових ознак особистості С.Д.Максименком наводяться цілісність, унікальність, активність, вираження, відкритість, саморозвиток і саморегуляція. За В.М.Маркіним найвищими критеріями успішності особистісного зростання (або сформованості особистості) є: 1) ефективність діяльності; 2) максимальна самореалізація (професійна та екзистенційна задоволеність); 3) досягнення найвищого рівня розвитку (реалізація здібностей). Зрілість же особистості виявляється у свідомому керівництві своєю поведінкою, тобто у здібності бути адекватним й активним соціальним суб'єктом.

Отже, ми розглянули суть понять «індивід» та «особистість». Однак зміст поняття особистості буде розкритим недостатньо, якщо не сказати про поняття «індивідуальність». Поняття «індивідуальність» вказує на індивідуальну неповторність людини, на психофізичну цілісність людини як індивіда, так й особистості. Тобто, в індивідуальності представлено неповторні індивідні та особистісні властивості, які злито воедино та які й створюють те унікальне, що є в людині. Індивідуальність - це інтегративна унікальність людини.

Цілісність, унікальність, яка С.Д. Максименком розглядається у характеристиці особистості, у кожної людини своя, чимось принципово відмінна. Вона зумовлена, на його думку, своєрідністю взаємодії біологічного, соціального, духовного та постійним саморухом, саморозвитком, у процесі якого індивідуальний візерунок особистісних проявів набуває все більш сворідної і завершеної форми. При цьому біологічне, соціальне, духовне не пригнічують одне одного, а складно і плідно взаємодіють, породжуючи унікальне «диво» (термін О.Ф. Лосева) – людську особистість.

Наведемо найбільш суттєві думки вчених щодо суті індивідуальності та її співвідношення з особистістю. Б.Г.Ананьєв вважає, що індивідуальність – продукт злиття соціального та біологічного в індивідуальному розвитку людини. Якщо особистість - це «вершина» всієї структури людських властивостей, то індивідуальність – це «глибина» особистості та суб'єкта. При цьому Л.С.Виготський відмічає, що особистість – поняття вужче,

ніж індивідуальність (дійсно, адже в індивідуальності представлено не лише особистісні, а індивідні властивості!).

Підводячи підсумки щодо співвідношення понять «індивід», «особистість», «індивідуальність», наведемо щодо них найсуттєвіші положення: 1) індивідом народжуються, 2) особистістю стають, 3) індивідуальністю стають, відстоюючи її. Не кожний індивід є особистістю та індивідуальністю, але кожна особистість й індивідуальність є індивідом.

Розкриття суті поняття індивідуальності на основі співвідношення з іншими найближчими поняттями, які характеризують людину, є необхідною умовою визначення теоретико-методологічних засад проведення конкретних досліджень різноманіття проявів індивідуальності людини та пошуку шляхів і засобів її формування.

Помиткіна Л.

КОНГРУЕНТНИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Так складається людське життя, що майже усю його свідому частину людина прагне до досконалості, до пошуку тих граней власної особистості, у якій вона може бути індивідуальною й неповторною. У вирі життя та в погоні за професійним успіхом вона часто забуває, що народжена перш за все бути щасливою. Однак, щастя невід'ємне від розвитку власної індивідуальності у тих вимірах і прагненнях, які обирає для себе людина.

У психології індивідуальність розглядається як автономна, унікальна й неповторна біосоціальна система, здатна до саморозвитку й саморегулювання. Вона включає багатомірні й багаторівневі зв'язки, які охоплюють усі фактори індивідуального розвитку людини. Однією з найбільш авторитетних на сьогодні в психології є теорія інтегральної індивідуальності видатного науковця в галузі диференціальної психофізіології та психології особистості, засновника пермської психологічної школи Вольфа Соломоновича Мерліна (1892-1982).

Як відомо, основні положення своєї теорії В.С. Мерлін виклав у праці «Нарис інтегрального дослідження індивідуальності» (Мерлін

В.С., 1986, с.7). Під індивідуальністю вчений розумів ієрархічно впорядковану систему властивостей, яка включає усі рівні – від фізичних, біохімічних, фізіологічних, нейродинамічних, психодинамічних (темпераментальних), до особистісних властивостей та групових і суспільно-історичних – всі складові даної системи вступають між собою у складні зв'язки, спричинюють при цьому взаємні впливи.

Одним із основних показників розвитку індивідуальності особистості є взаємовідповідність, конгруентність її якостей, яку з різних позицій досліджували В.М. Бехтерев, О.Ф. Лазурський, Л.С. Виготський, К. Роджерс, Г.С. Костюк, П.В. Лушин та інші психологи. Терміни конгруентність і неконгруентність все частіше використовуються у сучасній практичній психології. Конгруентна особистість (в дослівному перекладі – «відповідна», «узгоджена») єдина і цілісна у своїх почуттях, їх сприйнятті та висловлюванні про них, не має психологічних «захистів» і може бути такою, якою у глибині душі вона є (Роджерс К.Р., 1994).

Ми виділяємо психолого-типологічну або психодинамічну неконгруентність особистості, яку досліджували багато років на різній віковій вибірці – ценовідповідність у психодинамічному плані базових якостей особистості підструктурі психофізіологічних властивостей, зокрема, темпераменту як фундаменту особистості.

Як підтвердили наші дослідження, неконгруентність може стати помітною у досить ранньому віці. Коли, наприклад, у швидкої за темпераментом матері-екстраверта народжується дитина з більш повільною нервовою системою та ознаками інтраверта. У процесі виховання мати мимоволі привчає дитину до швидкого темпу життя, весь час підганяючи та прискорюючи її життєвий ритм, і вважає, що цим виховує дитину більш самостійною, адаптованою до прискореного темпу сучасного життя. Як же реагує дитячий організм на такі прискорення? За певних умов можуть виникати психосоматичні та патопсихологічні відхилення, що призводять до певних захворювань, які загострюються та дають про себе знати, найчастіше, у ранньому підлітковому віці.

Як відомо, тип нервової системи закладається ще в утробі матері і не змінюється упродовж життя людини. Однак у

дорослому свідомому житті можна удосконалити характерологічні особливості темпераменту. Мова йде про енергетичні (мотивація, активність, моторика, емоційність) і часові (темп, ритм, швидкість) характеристики функціонування підструктур особистості, які мають відповідати, але не відповідають тим нормам, на які запрограмована від народження нервова система, і які визначаються темпераментом особистості. Психічні новоутворення особистості набувають у такому разі інших психодинамічних характеристик, аніж ті, на які розрахована нервова система дитини. Як наслідок, прискорений (для інтравертів) чи уповільнений (для екстравертів) або неконгруентний спосіб життя може призводити до виникнення психосоматичних захворювань.

Особливої актуальності перш за все ця проблема набуває в умовах профільного навчання, яке інтенсифікує діяльність старшокласників, що нерідко призводить до надмірного інтелектуального та фізичного напруження, появи особистісних дисгармоній у школярів. Результати наукових досліджень свідчать, зокрема, про те, що в умовах швидкої інформатизації освітнього простору особистісний розвиток старшокласників супроводжується такими проявами дисгармоній як перевтома, підвищена тривожність, внутрішньоособистісна конфліктність, акцентуації характеру, загроза суїциду тощо.

Як наслідок, у значної частини школярів погіршується фізичне та психічне здоров'я, зокрема, виникає девіантність поведінки, знижується зір, викривлюється постава, з'являються психосоматичні захворювання. Дослідження Гіппократа, В.І. Гарбузова, Б.Й. Цуканова, В.В. Рибалки вказують на появу за певних умов переважаючих психосоматичних захворювань серед індивідів із різним типом темпераменту. Все це зумовлює необхідність подальшого пошуку психолого-педагогічних засобів гармонізації особистісного розвитку учнівської молоді, а наше дослідження висвітлює природу цього явища, можливість діагностики та корекції психодинамічної неконгруентності.

Під час дослідження психодинамічної неконгруентності учнівської молоді на практиці ми стикалися також з проявами неконгруентності у дорослому віці. Це дозволило нам виділити певні характерні прояви неконгруентності як результат невірно

обраної (не відповідної типу нервової системи) професійної діяльності. Так ослаблення працездатності можна спостерігати, коли швидкий сангвінік чи холерик займаються кропіткою аналітичною діяльністю, наприклад, глибоким аналізом документів тощо. З часом у них з'являються такі розлади як роздратування, емоційні зриви, депресія та ін. У разі, коли від меланхоліка професійна діяльність вимагає активних дій, прийняття відповідальних рішень чи постійної змагальної конкуренції – слабка нервова система його теж не витримує – організм перевтомлюється і починає хворіти. Спочатку це може бути психосоматика, але якщо вона постійна (дні, місяці, роки) – організм людини втрачає працездатність. Те ж саме можна спостерігати у флегматика, який відповідно до вимог активної професійної діяльності не може здійснювати її ефективно, оскільки буде запізнюватися на зустрічі, наради, невчасно здавати важливі плани, віддавати розпорядження та ін.

Із аналізу наукової літератури з'ясовано, що Д. Сьюпер ще в 1963 році сформулював положення про «конгруентність Я-концепції і професії». Згідно цієї теорії, важливою детермінантою професійного шляху є уявлення людини про свою особистість. Людина, вважає Д. Сьюпер, несвідомо шукає професію, у якій вона буде зберігати відповідність своїй уяві про себе, а «входячи в професію», буде шукати здійснення цієї відповідності [Kelly G.A., 1955]. Отже, конгруентність особистості можна вважати важливим чинником її саморозвитку та прагнення до досконалості.

Аналіз літературних джерел показав, що чимало дослідників (В.І. Гарбузов, П.В.Лушин, В.В.Рибалка та ін.) описували характерні ознаки психодинамічної неконгруентності у представників різного віку, що дає нам підстави припустити, що в разі відсутності корекції означених дисгармоній у підлітковому віці вони можуть проявлятися і надалі, протягом усього життя людини, позначатися на діяльності нервової системи, супроводжуватися втратою фізичного здоров'я, позбавляти повноцінного гармонійного розвитку.

Таким чином, вибудова конгруентного способу життя має вирішальне значення в особистісному розвитку людини, у задоволенні власної індивідуальності й неповторності життя.

Література

1. Помиткіна Л.В. Психодинамічна неконгруентність особистості: діагностика, корекція та консультування: Монографія / Помиткіна Л.В. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 180 с.
2. Сечейко О.В. Диференціальна психологія: Підручник / Сечейко О.В. – К.: НАУ, 2014. – 300 с.
3. Цуканов Б.Й. Час у психіці людини: Монографія / Цуканов Б.Й. – Одеса: Астропринт, 2000. – 220 с.

Хохліна О.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ АКТИВНОСТІ ТА ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ ЯК УМОВА УСПІШНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТА

Успішність цілеспрямованої активності людини пов'язана з виникненням у її розвитку загального та індивідуально-своєрідного. Засвоєння форм активності (діяльності та спілкування) супроводжується становленням у суб'єкта індивідуального їх стилю, який проявляється найбільшою мірою в екстремальних умовах. При цьому стиль забезпечує найбільш ефективне виконання діяльності та спілкування з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей людини, маючи при цьому компенсаторне значення. У зв'язку з цим становлення та формування у суб'єкта індивідуального стилю розглядається в науці й як важлива умова пристосування біологічно зумовлених (передусім темпераментальних) особливостей розвитку до діяльності, і щонайперше в екстремальних умовах. Висвітливо результати теоретико-емпіричного вивчення проблеми індивідуального стилю діяльності (ІСД) – його суті та формування; наведемо й найсуттєвіші дані проведеного нами дослідження стильових особливостей спілкування. В основу аналізу проблеми покладено матеріали праць Г.М.Андреєвої, С.І.Асфандієрової, О.К.Байметова, К.М.Гуревича, Є.О.Климова, Г.Ф.Королькової, Б.Ф.Ломова, В.С.Мерліна, М.Г.Субханкулова, В.Д.Шадрикова, М.Р.Щукіна, В.В.Ляшко, а також власного дослідження. Слід

зазначити, що вони присвячені здебільшого проблемі індивідуального стилю трудової діяльності.

Дослідження показує, що ІСД в широкому розумінні – це система характерних ознак діяльності людини, зумовлених особливостями її особистості і передусім типологічними, пов'язаними з особливостями нервової системи. У більш вузькому розумінні ІСД розглядається як стійка система способів діяльності, що забезпечує найкраще її виконання людиною і стійко характеризує її в типових умовах. Інакше кажучи, індивідуальний стиль є індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо чи стихійно вдається людина для найкращого врівноважування своєї типологічно зумовленої індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності. До ознак ІСД Є.О.Климов відносить такі: а) стійка система прийомів та способів діяльності; б) зумовленість стійкої системи прийомів та способів діяльності певними особистісними якостями; в) слугування стійкої системи прийомів та способів діяльності засобом ефективною пристосування до об'єктивних вимог. В основі ІСД лежить індивідуальний спосіб діяльності, який у своєрідній формі відтворює об'єктивні і суб'єктивні умови її здійснення. Такий спосіб визначається на основі порівняння з еталонним – нормативно схваленим, тобто узагальненим і закріпленим у розрахованих на абстрактного суб'єкта інструкціях та на середні умови. Нормативно схвалений спосіб діяльності є суспільною категорією, в ньому узагальнені суспільний досвід і здібності попередніх поколінь.

На основі узагальнення наведених у джерелах даних виявлено, що у творчій розумовій діяльності ІСД виявляється як у прийомах і способах роботи, так і в продуктах творчості, тоді як у виробничій праці він може виявлятися лише в способах і прийомах роботи, оскільки вимоги до продукту тут жорстко регламентовані. Говорячи про способи, засоби, мають на увазі як орієнтувальну, так і виконавчу складові діяльності. Передусім в орієнтувальних та виконавчих діях виявляється індивідуальний стиль. Так, особи з рухливою та лабільною нервовою системою мають підвищені швидкісні можливості виконувати різноманітні дії, а особи з інертною нервовою системою мають сприятливі можливості для

виконання повільних та одноманітних дій. У людей з інертною та слабкою нервовою системою спостерігається розгорнута орієнтувальна діяльність. Отже, одні мають сприятливі індивідуальні можливості для досягнення високої продуктивності праці, інші – для досягнення її якості. Але за умови спеціального педагогічного впливу і ті, й інші досягають високих результатів за обома показниками ефективності діяльності. Типологічні особливості людини впливають на вибір та організацію відповідних їй умов діяльності. Так, особи з рухливою і лабільною нервовою системою схильні варіювати, урізноманітнювати роботу. Люди з інертною нервовою системою охоче виконують завдання, що вимагають одноманітних, багаторазових дій. Щодо організації робочого місця інертні схильні завчасно розкласти інструменти та пристосовання в певному і звичному порядку, запастися матеріалом тощо, а рухливим це не властиво. Так само інертні ретельно вивчають документацію, готують верстат. У рухливих ці етапи характеризуються більшою згорнутістю. Ретельно та пунктуально додержувати вимог до праці більше схильні інертні; а особи з рухливою та сильною нервовою системою допускають більше порушень у цьому плані (О.К.Байтметов, Є.О.Климов, М.Р.Щукін).

У дослідженні О.К.Байтметова виявлено відмінності індивідуального стилю учнів із сильною та слабкою нервовою системою під час перевірки виконання письмової роботи (твір, диктант та ін.). Учні зі слабкою нервовою системою мають більше сумнівів щодо правильності виконання. Вони декілька разів виправляють написане, перевірка в них займає набагато більше часу. Вони мають відмінність і в стилі викладу матеріалу. У тому разі, коли матеріал добре усвідомлений та засвоєний, учні слабого типу частіше використовують складні синтаксичні конструкції, а учні сильного типу — прості. При недостатньому засвоєнні матеріалу типологічні відмінності в стилі викладу виявити неможливо, бо вони «перекриваються» відмінностями в рівні загальної підготовленості. Індивідуальний стиль виявляється і в змінах функціональних станів, якщо вони є засобами досягнення мети діяльності. Приклад цього – «самозбудження» в ораторів, акторів.

Спеціальні дослідження показують, то індикатором відповідності індивідуальних особливостей людини діяльності, способу її виконання є позитивні чи негативні емоції. Особлива залежність ефективності діяльності від типологічних особливостей нервової системи виявляється в екстремальній ситуації. В осіб із сильною та рухливою нервовою системою діяльність поліпшується, а в осіб із слабкою й інертною нервовою системою – погіршується (П.Р.Атутов, Є.О.Климов, К.М.Гуревич та ін.).

Загалом, як показують дослідження, ІСД (передусім виконавчий та підготовчий), визначається особливостями нервової системи, які лежать в основі темпераменту (в основі виконавчого індивідуального стилю лежить рухлива та сильна нервова система, в основі підготовчого – інертна та слабка (Є.П. Ільїн); на силу нервової системи вказує й рівень тривожності суб'єкта (вищий рівень тривожності мають особи зі слабкою нервовою системою, тобто з підготовчим стилем) (Н.Н.Данілова, В.С.Мерлін, Я.Стреляу та ін.).

Вивчення питання про керування процесом урахування і формування ІСД показало важливість з'ясувати його складові. Так, Є.О.Климов у структурі даного утворення виділяє дві групи особливостей. Перша група, що становить «ядро» стилю, охоплює такі особливості, способи діяльності, які виявляються мимовільно, без помітних зусиль суб'єкта під безпосереднім впливом типологічних властивостей його нервової системи. Саме ці особливості насамперед забезпечують ефект пристосування до зовнішніх обставин, але вони не завжди є достатніми. З'являється друга група особливостей – своєрідна «надбудова до ядра», що виникає в результаті свідомих чи стихійних пошуків шляхів пристосування. До того ж, як показує аналіз, особливості цієї групи завжди мають позитивне значення для ефективності діяльності. Наприклад, на основі інертності сама по собі виникає схильність не відриватися від розпочатої роботи (ядерна ознака). Ця особливість у результаті усвідомлення може стати своєрідним способом ефективного пристосування до середовища у вигляді доведення дій до завершення («надбудова до ядра»). Так само на основі інертності легко здійснюються повільні та плавні рухи. Усвідомлення цього приводить до того, що суб'єкт віддає перевагу стереотипним спосо-

бам дій, пунктуальному додержанню прийнятої раніше послідовності. Аналогічно розглядаються і протилежні риси діяльності, які самі по собі й у результаті усвідомлення виникають на основі рухливості.

До «ядра» входять дві відносно самостійні категорії особливостей: одні («А») сприяють успішності в діяльності, інші («Б») — їй перешкоджають. Залежно від зміни завдань чи умов ці категорії можуть змінювати свій характер. Так, Є.О.Климов наводить приклад, коли надання переваги одноманітним неспішним діям у інертних буде віднесено до першої категорії при ручному поліруванні виробу й до другої, коли постане завдання терміново і часто змінювати характер рухів при утримуванні рівноваги на нестійкій опорі. Ті ж особливості в ядрі стилю, які перешкоджають успіху в діяльності, мають тенденцію з часом «обростати» компенсаторними механізмами. Так, недостатня спритність у інертних компенсується передбачливістю, вищим рівнем орієнтувальної діяльності.

У «надбудові до ядра» також виділяється дві категорії ознак: 1) особливості, пов'язані з максимальним використанням позитивних можливостей пристосування («В»); 2) особливості, що мають компенсаторне значення («Г»).

Так, інертні спортсмени-акробати віддають перевагу вправам, куди входять статичні пози, повільні і плавні рухи. Робітники-верстатники інертного типу доводять до досконалості стереотипну упорядкованість трудових дій і систематичність у роботі. На рис. 1 показано наше розуміння описаної вище структури індивідуального стилю діяльності.

Є.О. Климов, виходячи із запропонованої ним структури ІСД, розглядає і питання про його формування. Він вважає, що сформованість стилю залежить від того, скільки в ньому виявляється особливостей, що сприяють успіху в діяльності (як ті, що належать до «ядра», так і ті, що є «надбудовою» до нього, тобто «А», «В», «Г»), і як мало виявляється некомпенсованих особливостей, що йому перешкоджають («Б»).

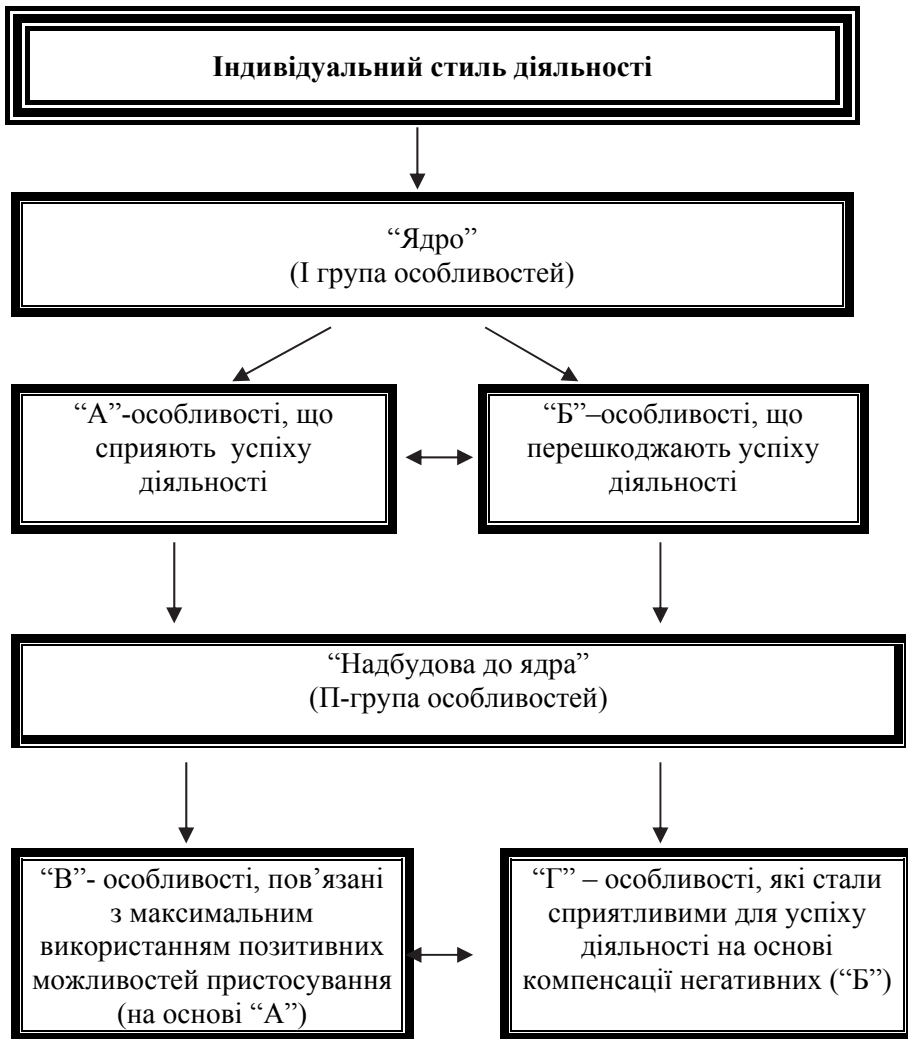

Рис. 1. Структура індивідуального стилю діяльності

Керування процесом формування індивідуального стилю досягається завдяки конструюванню передусім елементів надбудови до його ядра, тобто особливостей категорій «В», «Г». В.С.Мерлін у структурі індивідуального стилю також виділяє

прийоми діяльності, що ґрунтуються на використанні позитивних особливостей реагування чи на компенсації негативних особливостей реагування.

З'ясування сутності й складових ІСД дає змогу також розглянути ті основні механізми, які лежать в основі його становлення. Такими є передусім механізми адаптації та компенсації. Саме цей аспект проблеми досліджував М.Р.Щукін. Але, з огляду на структуру ІСД, де особливе «розвивальне значення» для особи має саме «надбудова до ядра», допускається, що при його формуванні слід надавати не менш важливого значення механізму корекції. Та й результати проведеного М.Р.Щукіним дослідження доводять, що механізми адаптації і компенсації не завжди сприяють досягненню необхідного результату діяльності.

Крім цих механізмів істотне значення мають особливі механізми, що сприяють виконанню трудових дій в оптимальних межах. Необхідність доведення характеристик трудових дій до таких меж пов'язана з тим, що в деяких випадках зумовлені властивостями нервової системи негативні особливості діяльності неможливо компенсувати іншими особливостями, а також з тим, що сприятливі можливості людини не завжди можуть реалізуватися в трудовій діяльності. Так, інертність нервової системи може мати небажані прояви у вигляді надмірної розтягненості виконання як окремих дій, так і завдання в цілому. Ця особливість може закріпитися, стати звичкою і негативно впливати на рівень продуктивності діяльності.

Рухливі учні та робітники виявляють квапливість, що може призводити до недостатньої старанності у виконанні дій та послабленого контролю. Зниження контрольної функції, в свою чергу, часто є причиною зниження якості роботи. Послаблення контролю в інертних виявляється в багаторазових повторах контрольних дій та в повільному їх виконанні. Ці випадки, на думку М.Р.Щукіна, характеризуються як нераціональний індивідуальний стиль або псевдостиль, бо особливості виконання трудових операцій виходять за оптимальні межі. А це призводить до низьких чи односторонніх результатів діяльності (низька продуктивність при високій якості або навпаки). Тому він доходить

висновку про важливість у становленні індивідуального стилю діяльності не лише механізмів адаптації та компенсації, а й механізмів корекції. Завдяки цим механізмам в одних випадках особливості виконання трудових дій обмежуються, а в інших — «підтягуються» до певного рівня. Але це не означає нав'язувати особам з протилежними типологічними характеристиками однакові прийоми діяльності. Йдеться про усунення крайнощів та формування таких способів виконання трудових дій, які перебувають в оптимальних межах. Ці межі забезпечують здобуття необхідних результатів як за продуктивністю, так і якістю.

У результаті проведеного нами (О.П.Хохліна) спеціального експериментального дослідження на матеріалі трудового навчання школярів були конкретизовані суть та найважливіші умови формування ІСД, результати якого наведемо. Виявлено, що становлення індивідуального стилю відбувається на основі способів, яким особа віддає перевагу в процесі виконання трудових завдань. Індивідуальний спосіб діяльності розглядається передусім як певна послідовність виконання трудових дій та особливості їх здійснення. Учень намагається виконувати діяльність таким способом, який відповідає її особливостям, а тому є зручним. Але стиль, до якого він звертається дитина в процесі виконання трудових завдань, не завжди є найкращим для досягнення високих показників ефективності діяльності. Такий стиль діяльності розглядається як псевдостиль. Тому формування індивідуального стилю діяльності є спеціальним завданням, що має розв'язуватися в процесі трудової підготовки. При цьому акцент слід робити не стільки на компенсаторних механізмах, які забезпечують адаптаційні процеси особи до умов діяльності, скільки на корекції, відсіюванні псевдостилю (способу діяння, який хоч і відповідає особливостям психофізичного розвитку учня, але негативно впливає на показники ефективності діяльності), на розвиткові позитивних для засвоєння та виконання діяльності можливостей. Тобто, для продуктивної і якісної діяльності особливого значення набуває становлення в особи скоригованого відповідно до вимог діяльності та оптимального її виконання абстрактним суб'єктом ІСД. Таким чином, становлення індивідуального стилю на основі механізмів коригування передбачає формування передусім раціонального

способу діяльності, відповідного об'єктивним і суб'єктивним умовам її виконання.

Для подолання негативних проявів психофізичних властивостей людини дуже важливо формувати автоматизми, що перешкоджають цим проявам та відповідають вимогам діяльності. Формування таких автоматизмів— це не що інше, як засвоєння еталонних способів діяльності. Тому індивідуальний стиль найкраще виховується в процесі виконання таких завдань, які можна успішно виконати найрізноманітнішими способами та прийомами. При цьому учням слід обов'язково пропонувати найбільш раціональні (еталонні) способи дій, яких вони мають додержуватися в своїй роботі.

Ефективним є розв'язання завдань передусім з жорстко регламентованими способами й послідовністю дій (технологічними процесами), що виключає можливість помилок. Водночас успішне засвоєння знань, умінь та навичок на основі регламентації способів і послідовності дій створюють сприятливі умови для прояву та формування індивідуального стилю в подальших самостійно розв'язуваних завданнях. Самостійне виконання завдання, що часто супроводжується низкою недоцільних спроб, безліччю помилок, вкрай неекономними витратами сил та часу, проявом псевдостилю, є важливим і необхідним етапом на шляху становлення раціонального стилю.

Виходячи з наведених теоретичних засад та здобутих даних про рівні сформованості індивідуального способу діяльності в учнів, його становлення має здійснюватися під керівництвом педагога поетапно, а саме: 1. Засвоєння учнями еталонного способу роботи за допомогою педагога. 2. Набуття учнями досвіду самостійно визначати спосіб роботи. 3. Самостійне визначення учнем способу роботи, максимально наближеного до еталонного. У процесі формування індивідуального стилю діяльності важливе значення має контроль за виконанням учнями завдань різними способами, якому відводиться особлива роль у відсіюванні нераціональних варіантів відповідно до об'єктивних вимог діяльності.

Необхідною умовою становлення індивідуального стилю є мотивація, позитивне ставлення до виконання діяльності. Досягається це на основі передусім результативності відповідної її

особливостям діяльності. Виявлено, що позитивне ставлення сприяє найповнішому використанню сприятливих, фізіологічно та психологічно обумовлених можливостей, полегшує компенсацію недостатніх особливостей, дає змогу доводити характеристики трудових прийомів до необхідних оптимальних меж. Отже, воно є умовою становлення ІСД на основі використання всіх важливих механізмів: адаптації, компенсації, корекції. В свою чергу, можливість застосовувати сформований таким чином індивідуальний стиль у діяльності забезпечує досягнення її ефективності, активізує мотиваційну сферу й закріплює позитивне ставлення до учіння та праці.

Безпосередньо на позитивну мотивацію діяльності впливає робота з учнем, спрямована на: 1) нейтралізацію навіяних йому оцінок своїх особливостей; 2) формування впевненості в своїх можливостях; 3) показ переваг і недоліків у роботі; 4) створення сприятливого емоційного фону при критичному аналізі діяльності; 5) перебудову типологічно обумовлених установок (інертні схильні діяти лише за умови завчасної підготовки, вони бояться діяти швидше; рухливі ж – схильні діяти без достатнього контролю) (за М.Р.Щукіним).

Таким чином, в учнів можна формувати скоригований індивідуальний стиль в оптимальних межах на основі використання учбово-практичних завдань, у процесі виконання яких дитина могла б виявити свою «манеру» діяння. Найефективнішим є таке використання завдань, коли учень спочатку засвоює еталонний спосіб, а лише потім може самостійно обирати послідовність дій тощо. Необхідна умова надання дитині можливості самостійно діяти — це контроль за її виконанням завдання з метою відсіювання псевдостилу, тобто нераціональних способів з точки зору психофізичних і часових витрат, які призводять до низьких показників продуктивності та якості роботи. Важливим для проведення такої педагогічної роботи є створення в учнів позитивної мотивації до виконуваної діяльності. Досягається це на основі насамперед результативності відповідної її особливостям діяльності.

Нами (О.П.Хохліна, О.І.Анашкіна) було проведено дослідження щодо уточнення безпосередньо суті поняття «стиль

спілкування», наявності спільних з індивідуальним стилем діяльності детермінант (особливостей нервової системи, тривожності). На емпіричному етапі дослідження, що проводилось зі студентами, використовувались «Методика діагностики міжособистісних стосунків» Т. Лірі, «Методика визначення стилю міжособистісної взаємодії» за С.В. Максимовим та Ю.А. Лобейко, тест «Визначення власного стилю поведінки в конфліктній ситуації» К.Томаса, «Тест–опитувальник структури темпераменту» за Я. Стреляу (адаптація Н.Н. Данилової, А.Г. Шмельова), «Дослідження тривожності» за Ч.Д. Спілбергом. У результаті дослідження було виявлене наступне.

Стиль спілкування розглядається як індивідуальна стабільна форма комунікативної поведінки людини, що проявляється в умовах взаємодії. Стиль спілкування не є вродженою якістю і відображає усталені способи взаємодії певного типу людини в певних умовах. Емпіричним шляхом з'ясовано, що темпераментальні особливості суб'єкта правомірно розглядати в якості детермінанти використання стилів спілкування, однак виразної диференціації певних стилів відповідно до особливостей нервової системи не спостерігається. Особливістю детермінації стилів спілкування темпераментальними властивостями є спроможність до використання людиною всього діапазону способів взаємодії носіями сильної нервової системи та обмеженість такої можливості в осіб з іншими типами ВНД. Виявлене вказує на специфічний характер детермінації стилів спілкування, на відміну від чіткої диференціації зумовленості особливостями нервової системи індивідуального стилю діяльності.

Виявлено наявність високого та виразного рівня зв'язку між середнім рівнем особистісної тривожності та більшістю стилів спілкування. Саме особистісна тривожність на середньому рівні є тим оптимальним її рівнем, що дозволяє суб'єкту, як і сильна нервова система, використовувати весь діапазон способів взаємодії у процесі спілкування. Отже, незважаючи на отримані дані про детермінацію стилів спілкування темпераментальними особливостями та тривожністю, виявлено її специфічний, недостатньо диференційований характер щодо способів діяння, порівняно з індивідуальним стилем діяльності суб'єкта.

У результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження з проблеми стильових особливостей діяльності та спілкування, основні результати якого наводяться у статті, ми дійшли наступних висновків.

Стильові особливості активності – індивідуальний стиль діяльності та стиль спілкування – важливий ефект розвитку людини, що відображає виникнення в ньому індивідуально-своєрідного та забезпечує ефективність цілеспрямованого перетворення дійсності (діяльність) та взаємодії (спілкування). Такі особливості детермінуються типологічними властивостями особистості, передусім природньо-обумовленими – особливостями нервової системи. Використання в діяльності (та спілкуванні) індивідуального стилю забезпечує врівноважування індивідуальних, суб'єктивних, особливостей людини та об'єктивних вимог діяльності та забезпечує їх успішність – досягнення показників якості, швидкості та продуктивності. Стиль забезпечує суб'єкту «зручність» функціонування та розв'язання завдань; він має адаптивне, компенсаторне та корекційне значення.

Особливістю детермінації стилів спілкування темпераментальними властивостями є спроможність до використання людиною всього діапазону способів взаємодії носіями сильної нервової системи та обмеженість такої можливості в осіб з іншими типами ВНД. Виявлене вказує на специфічний характер детермінації стилів спілкування, на відміну від чіткої диференціації зумовленості особливостями нервової системи індивідуального стилю діяльності.

Показником індивідуального стилю діяльності та стилю спілкування є позитивні емоції, що виникають у процесі та результаті успішного їх використання, а найбільшою мірою індивідуальний стиль (передусім підготовчий та виконавчий стилі діяльності) проявляється в екстремальних ситуаціях. Це ж є підставою для висновку про важливість психологічних знань щодо суті зазначеного надбання та необхідність його врахування й цілеспрямованого формування в осіб при підготовці до діяльності.

Література

1. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Климов Е.А. – Казань, 1969.- 278 с.
2. Мерлин В.С. Формирование индивидуального стиля деятельности в процессе обучения / Мерлин В.С., Климов Е.А. //Сов.педагогика. – 1967. - №4. – С.110-118.
3. Хохліна О.П. Проблема стильових особливостей життєдіяльності людини у контексті її онтогенетичного розвитку /Хохліна О.П. // Естетика і етика педагогічної дії: Зб.наук.пр. Вип. 4. - К.- Полтава, 2012. – С.62-74.
4. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку / Хохліна О.П. – К.: Педагогічна думка, 2000. – 286 с.
5. Хохліна О.П. Результати теоретико-емпіричного дослідження детермінації стильових особливостей спілкування / Хохліна О.П., Анашкіна О.І. // Психологічні аспекти життєдіяльності людини в умовах втілення демократичних цінностей в Україні: тези наук.-теор. конф. викладачів та студентів «Перспективи втілення демократичних цінностей та реалізації прав людини в Україні». – Луцьк: Вежа-друк, 2013. - С. 6-8.
6. Щукин М.Р. Структура индивидуального стиля трудовой деятельности / Щукин М.Р. //Вопросы психологии. – 1984. - №6. – С.26-32.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Ардашова Я.

ДУХОВНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ МІФОЛОГІЧНОГО ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Самосвідомість – це здатність людини усвідомити саму себе, своє «Я», свої потреби, інтереси, цінності, своє буття тощо. Вона нерозривно пов'язана із духовністю, як із «сутнісною силою

кожної індивідуальності, центром, який об'єднує у єдине ціле людську істоту» [5, с. 23]. Дослідження самосвідомості та духовності ніколи не перестають бути актуальними, тому особливо цікавим є осмислення цих феноменів крізь призму міфічного.

Проблема розвитку самосвідомості та духовності особистості постає ще у дофілософський період на міфологічному рівні, зокрема, у Старому та Новому Завітах, у давньогрецькій міфології. Насамперед, відображення цих феноменів можна простежити в біблійній історії про гріхопадіння перших людей і вигнання їх із раю [3]. Думки про те, як саме люди розуміли духовність, виступають у контексті релігійного оповідання. Перебуваючи в едемському саду, Адам і Єва були в єдності із Творцем. Непокора, яка привела до гріхопадіння, віддалила не тільки їх, а й усіх людей від першоджерела власного буття, духовності. До цього люди перебували у гармонії із самими собою, одне з одним, із Творцем [6, с. 17]. Акт непокори призвів до втрати чогось особливого; логічно припустити, що до втрати духовної гармонії, єдності, цілісності, а точніше – до забуття, втрати сенсу життя. Відтак люди прагнуть віднайти цю гармонію, єдність із світом і Богом. Коли людина має цей зв'язок, вона перебуває у гармонії як із собою, так і зі світом.

У старозавітній книзі Псалмів царя Давида можна побачити свідчення про переживання людиною духовної кризи внаслідок відсутності екзистенційного контакту з Богом. Слова царя Давида: «Боже мій, нащо Ти мене покинув?.. Взиваю я вдень, – та Ти не озвешся, і кличу вночі, – і спокою немає мені!» (Пс.21:1–3) вказують на прагнення віднайти свою рівновагу та благодать у гармонії та єдності з Творцем. Важливо відмітити, що Творець розглядається як духовний ідеал, прагнення до якого є невід'ємною рисою віруючої людини, і не тільки віруючої. Прагнення до духовного ідеалу (хоча сам ідеал для кожного може бути різним) притаманне будь-кому в осмисленому вигляді чи на підсвідомому рівні.

Звернімо увагу на книгу Еклезіяста. Розповідь подається від особи, що спробувала майже всі радощі тілесного життя і врешті-решт дійшла висновку, що не знайшла основи для становлення та укріплення власного духу: «Наймарніша марнота – марнота усе!

Яка користь людині від того, що вона робить під сонцем?» (Екл.1:2–3). Необхідно підкреслити, що вже в той час мислителі розуміли, що немає сенсу в жодній діяльності, яка спрямована на покращення матеріального або тілесного добробуту, якщо вона не є сходинками до духовності. Тільки духовний світ надає сенс життю та є вагомим чинником відтворення внутрішньої гармонії, розвитку самосвідомості.

По-новому розкривається тема духовності в текстах Нового Заповіту. Християнство, як релігія спасіння, як шлях до істини, до Творця, є одним із яскравих прикладів релігійного сходження до духовності. Постать Ісуса Христа уособлює собою ідеальний приклад духовності (любові до людей, самопожертви). Своїм моральним подвижництвом Він показує шлях до Творця, показує, що першоелементами духовного сходження є віра і любов [7, с. 711]. Можна стверджувати, що християнський концепт є оптимістичним прикладом людського духовного самосходження, адже змальовує шлях, який має на меті віднайдення внутрішньої гармонії, єдності з Творцем в собі та себе у власному розвитку.

В Античності проблема духовності також зображена через призму міфологічного. Спочатку людина усвідомлювалася як частина Космосу, яка є невід'ємною від всесвітнього буття. Відмінності між людиною та Космосом не відзначалися як значимі, їх важко відділити. Наприклад, образи античних богів – це не окремі особистості, а лише узагальнені природні та соціальні сили. Хоча вони уподібнені людині (антропоморфні) [2], вони залишаються поза особистістю, тому що ідея «особистості» передбачає розвинену унікальність, суб'єктивність, свободу, самосвідомість. Проте з розвитком суспільства почала змінюватися і по-іншому сприйматися сама людина. Людина виокремлюється з загалу своїми вчинками, особливо подвигами. У міфології античного світу з'являються такі постаті – як герої (Геракл, Тесей, Ясон), які, бачачи по-своєму світ, мету, відходять від стереотипів, відкривають нові шляхи суспільству – обожнюють. Вважалося, що бути неповторним, самостійним, переглядати стереотипи – прерогатива богів і героїв.

В багатьох міфах зображався шлях духовного зростання, саморозвитку. Яскравим прикладом може слугувати міф про

Психею [1]. Психея символізує душу, а Амур – чисту любов, тобто дух, ідеал духовності для Психеї. У міфі зображений шлях Психеї (душі) до духовного зростання. Спочатку Психея сліпо слідує за Амуром. Психея не бачить свого чоловіка – тобто її духовні здібності ще не розвинені, хоча інтуїтивно вона схильна тягнутися до духу (Амур). Проте через певний час вона прагне більшого, хоче побачити свого чоловіка. Не будучи готовою до таких перетворень, вона порушує заборону Амура і таким чином відлучається від духу. Розпочинається довгий шлях духовного зростання. Шлях душі до духу актуальний для кожної людини. Як і Психея, людина має пройти низку випробувань, які символізують сходинки на шляху до духовності. Тільки після того, як Психея пройшла випробування, дух (Амур) повертається до неї і розпочинається спільний шлях духовного розвитку.

Зовсім протилежним за змістом є міф про Сізіфа. За те, що йому вдалося ошукати Смерть і певний час протримати її в полоні, він був покараний вічно котити на гору камінь, який щоразу скочувався вниз, як Сізіф ледь досягав вершини [4, с. 257]. Це є свідченням того, що Сізіф ще за свого життя усвідомлено відмовився від духовного зростання. Він застряг на одному рівні. Він власноруч «обрізає собі крила». Покарання Сізіфа демонструє, що не прийнявши смерть, бо вона символізує наступний рівень розвитку, він був приречений одвічно ходити по колу. Таким і було його покарання: знати, що могло його очікувати, і знати, що його очікує, тобто він приречений залишатися на одному рівні внутрішнього розвитку, що є не гармонійним та ще більше криве його душу.

Міф про Персефону та Аїда також окреслює шлях духовного пошуку. Деметра наставляє доньку (Персефону), що її батьківщина – Небо (духовна сфера) і застерігає не піддаватися чарівному погляду Ероса (не піддаватися чуттєвим нахилам): «Бережися виходити з грота та не зривай спокусливих квітів землі: їх хвилюючі та п'янкі пахощі загасять у твоїй душі небесне Світло та знищать навіть спогади про нього» [8]. Бачимо, коли людина втрачає внутрішню рівновагу, впадаючи у тілесні, чуттєві спокуси, захоплення та бажання, вона поступово забуває про духовний розвиток, забуває шлях до духовності.

Неможливо не згадати міф про Прометея [9]. Прометей – титан, який подарував людям вогонь. Вогонь – це уособлення найвищої цінності, цінності духу – світла, що рятує життя, він дає надію. Проте вогонь – це дар, який потребує певного духовного розвитку людини. Прометей, віддавши вогонь людям, позбавив їх можливості духовно дорости до потрібного рівня. Тому за його провину він був приречений на випробування не тільки фізичні, а й духовні. Ці страждання символізують довгий шлях духовного становлення, який мали пройти люди для того, щоб наблизитися до вогню, тобто духу. Тому боги надали Прометею такі покарання, які символізували необхідний шлях духовного зростання людей. Крім того, за надмірну любов, що переростає у пристрасть, Прометей був покараний самотністю, бо така любов порушує внутрішню рівновагу.

Як бачимо, у стародавніх міфах розвиток духовності сприймався як шлях до ідеального образу людини. Цими ідеалами виступали образи олімпійських богів, тобто люди намагалися бути рівними цим богам, прагнули безсмертя та влади (над усіма аспектами як власного, так і чужого життя). Психея вирішила, що вона рівна Амуру (духу), хоча її рівень був недостатній, і тому вона була відлучена від нього до того часу, доки не доросла до певного рівня духовного розвитку, а Сізіф мав вічно спокутувати провину. Ці міфи не лише вказують шлях до розвитку, а й є певними повчаннями та застереженнями, що такий шлях «не вкритий квітами» і потребує значних зусиль.

Усі ці приклади вказують на те, що стародавні міфи та легенди описують духовність як шлях відродження, удосконалення, зокрема як джерело розвитку самосвідомості особистості.

Література

1. Апулей Л. Амур и Психея: Репринтное воспроизведение с издания А. С. Суворина 1905 г. / Л. Апулей. – М.: «Совинтэкс», 1990. – 94 с.
2. Астафьев П. Е. Из итогов века / П. Е. Астафьев. – М.: Антикварная раздача, 1891. – 115 с.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську

- дослівно наново перекладена / [Пер. проф. І. Огієнка]. – К.: Українське біблійне товариство, 2002. – 1375 с.
4. Гомер. Одиссея / Гомер. – Х.: Фоліо, 2001. – 547 с.
 5. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – М.: Наука, 1992. – № 12. – С. 21 – 29.
 6. Мень А. В. История религии: [в 2 т.] / А. В. Мень. – М.: Издательская группа «ФОРУМ–ИНФРА-М», 2001. – Т.1. – 216 с.
 7. Словарь Библейского богословия / [ред. К. Леон-Дюфура, Ж. Люпласи, А. Жоржа, П. Грело, Ж. Гийе, М.-Ф. Лакана]. – Брюссель: «Жизнь с Богом», 1990.– 1287 с.
 8. Шюре Э. Великие посвященные. Очерк эзотеризма религий [Электронный ресурс] / Э. Шюре; Пер. с фр. Е. Писаревой. — М.: Книга – СП Принтшоп, 1990. – 419 с.
 9. Эсхил. Прикованный Прометей / Эсхил // Всемирная галерея. Древняя Греция. – СПб: «Александр ПРИНТ», 1995. – С. 101 – 112.

Гірчук О.

ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ САМОСТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У кожній родині батьки з народженням маленької дитини замислюються над тим, щоб забезпечити умови для формування її як особистості, для розвитку її потенціалу та індивідуальності. Аналіз наукових праць з вивчення проблематики індивідуальності дозволяє зробити наступний висновок: індивідуальність визначається як сукупність своєрідних особливостей людини, які характеризують її неповторність і виявляються у рисах характеру, у специфіці інтересів, якостей, що відрізняють її від інших та сприяють створенню власного життєвого шляху. В теорії інтегральної індивідуальності В.С. Мерліним виокремлено три рівні індивідуальних властивостей: рівень організму, рівень індивідуально-особистісних якостей, рівень суб'єкта соціальних відносин. Крім того, враховуються особливості характеру, темпераменту, здібностей. У наукових підходах поняття

“особистість” розглядають як цілісну психічну організацію людини, яка об’єднує у собі прояви здібностей, характеру та темпераменту – тобто за таких умов є тотожним поняттю “індивідуальності”. На думку психолога С.Л. Рубінштейна, це єдність внутрішніх умов, через які відбувається “преломление всех внешних воздействий”.

На сьогоднішній день відбуваються зміни у системі освіти, системі підготовки професійних кадрів, щоб забезпечити умови розвитку потенціалу. З урахуванням актуальності, в системі освіти здійснено розробку програми для учнів перших класів, де головним завданням є набуття знань у цікавій ігровій формі у комфортних умовах навчання. Це формує внутрішню мотивацію учнів досягати високих результатів, а не зовнішню – отримувати високі оцінки. Розглядаючи зміни у системі вищої освіти, слід зазначити, що практична спрямованість, вибірковість в отриманні навчального матеріалу з боку студентів сприяє підвищенню рівня підготовки науково-педагогічного складу ВНЗ, використанню інноваційних технологій у навчальному процесі, побудові професійно-партнерської взаємодії між викладачами та студентами. Розвиток власного потенціалу з урахуванням вимог сучасного часу сприяє подальшому особистісному та професійному становленню. Самооцінка як структурна складова самосвідомості має вплив на всі сфери життя людини. Формування оцінки власного потенціалу, ставлення до себе починається у дитинстві, коли батьки підтримують перші спроби дитини виконати завдання, а не засуджують за те, що результати не виправдали очікувань, не порівнюють з іншими однолітками, а пишаються перемогами своєї дитини, коли у родині є повага, підтримка. Ця повага формується у дитині і по відношенню до інших і по відношенню до себе, як до особистості. Від оцінки себе залежать взаємовідносини з іншими, емоційне самопочуття, наполегливість у досягненні, ставлення до успіху та невдач. Вивчення самооцінки, самоставлення в психології дозволяє прогнозувати вплив на рівень домагань.

Самооцінювання здійснюється при порівнянні рівня домагань і реальних результатів діяльності. Звичайно, враховуючи існування людини в соціумі, колективі, групі, сім’ї, вона порівнює свої результати з результатами інших. Виступаючи ядром

особистості, самооцінка регулює поведінку людини, її взаємодію з оточуючими. У праці І. Кона визначено, що самооцінка – “підсумковий вимір позитивного та негативного відношення до себе”. У психологічних словниках “самооцінка” має визначення як оцінка самої себе, своїх можливостей, місця серед інших. У працях Л.С. Виготський визначав самоставлення як особистісне утворення, де його будова може бути розкрита у реальних життєвих відносинах суб’єкта, “соціальних ситуацій його розвитку” та діяльності, за якими стоять мотиви, пов’язані з самореалізацією суб’єкта як особистості [1, с.220].

Психологами визначались два процеси, які одночасно є в основі самоставлення – система самооцінки та система емоційно-ціннісного ставлення до себе. У випадку оцінки самоставлення представляє собою самоповагу, почуття ефективності. У якості емоції самоставлення представляє як симпатія, самоприйняття, цінності. Оціночний компонент самоставлення базується на оцінках досягнення власних результатів. Якщо людина недооцінює себе у порівнянні з тим, якою вона є в дійсності, незадоволена власними результатами, це знижує її рівень самооцінки. Як завищена, так і занижена самооцінка ускладнює життя самій людині та її оточуючим. У працях відомих психологів Р. Бернса, І. Кона визначено, що позитивне самоставлення сприяє внутрішній стабільності особистості. Людина, яка відчуває себе досконалою, намагається працювати над собою, покращувати власні результати діяльності, проектує позитивне ставлення на інших. Коли втрачає повагу до себе, провокує недовіру, негативні взаємовідносини. Це заважає особистісному зростанню. Важливо наблизитись до об’єктивної оцінки себе, своїх результатів. У наукових працях С.Д. Максименка визначено, що перспектива робить людину впевненою, цілеспрямованою [2, с. 24].

Відсутність життєвої перспективи провокує безнадійність, відчай. Потрапивши в такий психологічний дискомфорт, особистість втрачає здатність до об’єктивної оцінки фактів життя, виявляє агресивність, роздратованість. Стан фрустрації може зумовлюватись завищеною самооцінкою особистості, коли вона виявляє схильність обирати у житті надто складні завдання. У випадку заниженої самооцінки людина обирає надто прості

завдання, при цьому не реалізується психологічний потенціал особистості. При адекватній самооцінці людина обирає цілі, які відповідають її можливостям і успішно їх реалізує. Важливу роль у формуванні спрямованості особистості відіграє самосвідомість. Вона має різні форми прояву.

Одна з них пов'язана з пізнавальним аспектом психічної діяльності, виявляється у самоспостереженні, самооцінці, самоаналізі. З емоційною формою самосвідомості пов'язані почуття власної гідності, самовиховання і т. ін. Основні форми прояву самосвідомості пов'язані з усіма аспектами життя людини. Щоб сприяти своєчасному, гармонійному розвитку дитини на всіх вікових етапах, необхідно знати і враховувати вікові особливості фізичного та духовного розвитку дитини. Небайдужість до перших результатів самостійної роботи дитини, своєчасне надання роз'яснення, допомоги при перших помилках, дозволять не приховувати свою розгубленість, не вигадувати не існуючі успіхи лише для того, щоб привернути увагу дорослих і забезпечити схвалення вигаданих дій. У формуванні самооцінки учнів важливу роль відіграють стосунки в учнівському колективі. Формується здатність керувати власною поведінкою, наполегливо виконувати шкільні завдання при умові, що буде надано роз'яснення, а самі завдання будуть цікавими. При взаємодії з однолітками дитина намагається об'єктивно оцінювати свої фізичні, розумові сили, знаходить критерії для оцінки власних результатів діяльності. Такі висновки зробили при проведенні досліджень в своїх роботах психологи М.Й. Боришевський, І.М. Данилюк, Г.О. Карпова [1, с.118].

При оволодінні знаннями дитина вчиться узагальнювати, порівнювати, уявляти. Завдяки цим процесам вона починає формувати поняття про себе, свої можливості. Дитина прагне до самоствердження в таких видах діяльності, що підлягають суспільній оцінці, охоплюють сфери життя, в яких раніше не було досвіду, щоб швидше наблизитись до дорослого. Формування самооцінки обумовлено емоційним враженням про себе. Уміння оцінювати себе та інших ще не розвинене, тому важко зрозуміти критерії оцінки вчителя. Як визначала в своїх роботах Л.І. Божович, криза семи років – це період народження соціального

“Я” дитини. Зміна самосвідомості здійснює переоцінку цінностей [1, с.223].

Поступово навчальна діяльність виходить на перше місце, а гра перестає бути основним видом діяльності. Байдужість, не обґрунтовані вимоги батьків не заохочують дитину визнавати і виправляти помилки, а провокують на образи, уникнення спілкування, приховування результатів. Своєчасна надана допомога забезпечує відвертість, щирість та зближення між батьками та дітьми. Дитина буде намагатись уважно виконувати поради дорослих, наслідувати їх прикладу. При проведенні дослідження на виявлення умов формування самооцінки Куперсміт розглядав вплив сім'ї, як важливого його фактору. Результати дослідження дозволили зробити певні висновки. Низька самооцінка дитини була виявлена в сім'ях, де батьки прагнули сформувати поведінку підкорення, пристосування, без пояснення вимог. Більш орієнтованими на думку інших були діти в сім'ях з надмірною батьківською опікою. Високий рівень самооцінки було виявлено у дітей в сім'ях з традиціями, повагою, дотримання правил, обґрунтованими вимогами. Коли батьки є прикладом поведінки з повагою, підтримкою, дитина легко засвоює такий приклад поведінки по відношенню до себе та оточуючих. Встановлений взаємозв'язок між високою самооцінкою та рівнем вимог в сімейному вихованні пояснюється тим, що зовнішній контроль забезпечує формування у дитини здатності до внутрішнього самоконтролю. Коли дитина засвоює від батьків норми правильної поведінки, то отримує досвід у вирішенні задач. Соціальне оточення сприймається більш впорядкованим, знижується рівень тривожності, з'являється впевненість, що забезпечує ефективну взаємодію з оточуючими. Низька самооцінка виникає внаслідок того, що соціальне підтвердження поведінки дитини має непослідовний характер. Обґрунтовані вимоги і правила поведінки сприяють більш чіткому формуванню у дитини образу Я. Вона отримує можливість на ранніх етапах розвитку навчитись розрізняти бажане та реальне, усвідомлювати різницю між собою та іншими. Об'єктивна вимогливість батьків з демонстрацією власних прикладів, сприймається, як батьківська опіка та турбота про майбутнє дитини. У своїх роботах Куперсміт

визначає, що самооцінка не є результатом дії одного фактору в поведінці батьків, а об'єднує ряд позитивних умов і одночасно мінімізує негативні, що у сукупності складає сімейні взаємостосунки.

Отримані результати необхідно враховувати, але водночас не дозволяють стверджувати про безпосередній вплив на формування самооцінки в цілому. При проведенні досліджень виникають нові чинники, які можуть впливати на самооцінку. Соціальна активність виявляється у збільшенні спрямованості на засвоєння норм. Оцінка своїх якостей залежить від системи цінностей, пріоритетів, які були засвоєні під впливом сім'ї, взаємодії з однолітками, навчанні у школі, у ВНЗ, при здобутті соціального досвіду.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
2. Ічанська О. М. Життєстійкість як психологічний феномен / Ічанська О. М. // Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25-26 грудня 2015 р.). - Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2015. – С. 8-10.
3. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навч. посіб. – 2-ге вид. / Максименко С.Д., Соловієнко В.О. - К: МАУП, 2001. – 256 с.
4. Психологические особенности самосознания подростка / Под ред. М.И. Боришевского. – К: Вища школа, 1980. – 168 с.
5. Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом “БАХРАХ – М”, 2003. – 672 с.
6. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. - Самара: Издательский Дом “БАХРАХ – М”, 2003. – 656 с.
7. Панок В.Г. Проблеми дослідження розвитку прикладної психології в Україні / В.Г. Панок // Наук. вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 674. – С. 109-118.

8. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія / Любов Віталіївна Помиткіна. – К.: Кафедра, 2013. – 381 с.
9. Сечейко Е.В. Познай свою індивідуальність / Е.В. Сечейко // Страна знаний. - 2015. - № 2. - С.43-44.

Помиткіна Л., Назаренко Н.

ВПЛИВ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ОСОБИСТОСТІ З ВИБОРУ ВЛАСНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ

З інтенсивним розвитком інформаційних технологій історична тенденція розвитку суспільства вказує на те, що домінуючі функції і процеси мислення особистості все більше опиняються під впливом мережі-Інтернет. Глобалізований мережевий соціум згодом поглинає людину як особистість, як індивідуальність, здатну до «живого» активного спілкування і побудови власного конструктивного життєвого шляху. Особливо це стосується молоді та юнацтва, перед якими стоять стратегічні плани на подальше майбутнє життя. Особистість молодої людини як найвища соціальна цінність, суб'єкт власної самореалізації і життєтворчості, перетворюється на залежного від обставин виконавця, схильного до прийняття неадекватних рішень, і може перетворитися в об'єкт маніпулювання. Тому для молоді дуже важливим є збереження власного бачення щодо прийняття доленосних рішень, зокрема, з вибору життєвої позиції, яка, на наш погляд, виступає гарантом збереження власної індивідуальності й запорукою захисту від маніпуляцій.

Перш за все необхідно розглянути специфіку сучасного соціуму, який все частіше вчені називають «мережєвим». Так, на думку М. Кастельс, сьгоднішнє суспільство побудоване по принципах мережі, оскільки основні функції та процеси все більше визначаються домінуванням соціальної морфології над соціальними процесами [1]. Мережева структура являє собою комплекс взаємоузгоджених вузлів. До них відносяться телевізійні канали, студії, де готуються розважальні передачі або

розробляється комп'ютерна графіка, журналістські бригади і пересувні технічні установки, що забезпечують передачу і отримання сигналів, коли мова йде про глобальну мережу нових засобів інформації, що становить основу для вираження культурних форм і громадської думки в інформаційний вік.

Процес прийняття рішень сучасною людиною значно прискорюється і здійснюється під впливом величезного масиву інформації, носіями якої є соціальні мережеві сервіси (М. Кастельс, М. Райс, Р. Коллінз, М. Манн, Дж. Сорос, С. М. Ягодзінській і ін.) [3]. Соціальна структура, що має мережеву основу, характеризується високою динамічністю, відкрита для інновацій, для постійного оновлення інформації, не ризикуючи при цьому втратити свою збалансованість. Однак, інформаційний вплив на особистість надзвичайно сильний, оскільки оновлення та зміна даних відбувається з досить високою швидкістю. Тобто, з одного боку – сучасній молодій людині необхідно мати великий масив інформації, щоб бути «мобільним», з іншого – мати достатню гнучкість, щоб не тільки засвоювати і переробляти цю інформацію, але і фільтрувати, брати тільки корисну для вирішення проблем, і крім того, не втратити власне «Я», зробити правильний вибір, який можна назвати власним.

Визначення особистістю власної життєвої позиції передбачає формування у неї певного світогляду, системи знань, вироблення переконань, соціальних і професійних навичок, розвиток особистісних взаємостосунків, залучення до трудової та громадсько-політичної діяльності (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Е. Берн, Л. І. Божович, Р. М. Грановська, І. М. Макаров, В. М. Маркін, В. Г. Панок, В. М. Поліщук, С. Л. Рубінштейн, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко та ін.). До основних видів життєвої позиції вчені відносять: конструктивну, оборонну, депресивну та безплідну. Теоретичний аналіз засвідчив, що прийняття особистістю стратегічного життєвого рішення з визначення власної життєвої позиції відбувається на основі її соціальної орієнтації, ціннісних пріоритетів, ставлення до себе та до інших людей, в залежності від соціальних норм і культурного середовища [2, 4].

Емпіричне дослідження, яка саме життєва позиція переважає у сучасної студентської молоді за методикою Е. Берна «Життєва

позиція особистості» показало наступне (табл. 1). Як видно з табл. 1, 28,4% студентів мають конструктивну життєву позицію. Це студенти, які у взаємодії з іншими проявляють добру волю, переважно відповідально ставляться до навчання, налаштовані на позитивні емоції, бачать своє місце у майбутньому професійному середовищі та у соціумі взагалі, вміють ставити стратегічні життєві цілі та приймати відповідальні рішення.

Таблиця 1

Кількісні показники розподілу видів життєвої позиції студентів

Шкали	Кількісні показники розподілу респондентів (n=850)	
	%	Абсолютне значення
Конструктивна життєва позиція	28,4	242
Оборонна життєва позиція	27,7	235
Депресивна життєва позиція	35,2	299
Безплідна життєва позиція	8,7	74

Оборонну життєву позицію мають 27,7% студентів. Вони стримані у спілкуванні, вміють контролювати свої емоції, вдало використовують їх для досягнення мети. У спілкуванні з оточенням роблять акценти на поліпшенні стосунків з іншими. Однак планувати своє майбутнє й приймати відповідальні рішення їм вдається складно, тому цей прошарок студентів може орієнтуватися на поради в інтернеті більше ніж на свій розсуд.

Депресивну життєву позицію виявлено у 35,2% респондентів. Це молодь, яка понад усе прагне отримати якомога більше від оточення, при цьому рідко проявляючи добру волю і далеко не завжди даючи щось натомість. Ці студенти знають, що дуже заборгували перед оточенням, але відчувають від цього задоволення, яке часто носить трансовий, містичний відтінок. Вони постійно вимагають уваги і можуть бути прив'язаними до інших довгі роки, якщо ті не втратили можливість „віддавати”. Такі студенти, як правило, не вміють ставити стратегічних життєвих цілей та приймати доленосні рішення, оскільки весь час

сподіваються, що «хтось» чи «щось» вирішить за них їх проблеми. І тому дуже часто «зависають» в інтернеті.

Респондентів з безплідною життєвою позицією виявилось 8,7%. Це студенти, які не знають чого прагнуть у житті, що може бути пов'язане з невизначеністю у правильності обрання спеціальності, у можливих розчаруваннях щодо невідповідності дійсності навчання власним очікуванням та уявленням про навчання у ВУЗі тощо. Якраз ця невизначеність знижує показник конструктивної життєвої позиції і заважає будувати адекватне майбутнє.

Отримані дані свідчать, що нині серед молоді, на жаль, усього 28,4 % студентів дотримуються активної конструктивної життєвої позиції, і можна сказати, що найменше піддаються впливу мережевого соціуму, а інші живуть, переважно, сьогоднішнім днем, більшою мірою споглядають життя, не прагнуть до самовдосконалення та самореалізації, щоб принести користь собі та іншим, суспільству в цілому. А це означає, що майже 70 % студентської молоді будуть переважно під впливом думки інших, зокрема, мережі Інтернет та ін., і процес прийняття стратегічного життєвого рішення з вибору власної життєвої позиції, з вибудови власного майбутнього поки що залишається неадекватним.

Отже, вважаємо, що процес формування життєвої позиції особистості студента, який ще триває у юнацькому віці, повинен спрямовуватися, скоригуватися психолого-педагогічним колективом ВНЗ у конструктивне русло.

Література

1. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / Кастельс М. // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология (под ред. В.Л. Иноземцева). – М., 1999. – С. 494-505.
2. Помиткіна Л. В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія / Любов Віталіївна Помиткіна. – К.: Кафедра, 2013. – 381 с.
3. Ягодзинский С. Н. Глобализация информационных сетей как условие реализации их социокультурного потенциала [Текст] / С.Н. Ягодзинский // Молодой ученый. – 2015. – №16. – С. 510-513.

4. Pomytkina L.V. Subjective analysis of regularities of making strategic life decisions in late adolescence / Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools. Issue: 4 (16) – co-publ.: Publishing office: Accent graphics communications – Hamilton, ON, 2016. – P. 107-116 p.

Рудик С.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМ З РОЗВИТКУ АДАПТАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Адаптація є одним з ключових понять в сфері знань, які вивчають людину з позицій природничо-наукового, гуманітарного та суспільно-наукового підходів. Психологічна адаптація в даний час є важливим соціальним критерієм, що дозволяє оцінювати баланс особистісного функціонування в системі професійних, соціальних та міжособистісних відносин. Неадаптивна особистість не здатна швидко та якісно вирішувати поставлені завдання, схильна до депресивних станів, має високий рівень тривожності і фрустрації. З такими показниками розвиток і самоактуалізація індивідуальності стають практично неможливими. Проблема адаптації розглядалася Б.Н. Алмазовим, М.В. Антроповою, М.М. Безруких, Ф.Б. Березиним, О.М. Ткаченко і багатьма іншими вченими. Пошук і вдосконалення шляхів адаптації особистості не припиняється і на сьогоднішній день. На думку К. Левіна, більшість змін в установках та поведінці людей відбувається в груповому, а не в індивідуальному контексті [1, с.62-63]. У зв'язку з цим, щоб виявити та змінити свої неадаптивні установки, знайти конструктивні способи поведінки, люди повинні вчитися бачити себе такими, якими їх бачать інші. Тому тренінг, як один з видів роботи з особистістю, зарекомендував себе як ефективний, що не вимагає від учасників надмірних зусиль та енерговитрат, але ж вирішує важливі завдання. Вивченням ефективності тренінгового методу займалися Ю.Н. Ємельянов, С.І. Макшанов, Б.Д. Паригін та інші вчені [1, с.38-72].

Як один з методів поліпшення адаптаційних можливостей індивідуальності, пропонуємо психологічний тренінг «Шлях до Вершини». За основу тренінгу прийнята розроблена нами психологічна настільна гра, яка дозволяє вирішувати проблеми адаптації в легкій, доступній формі. Гра- тренінг призначена для респондентів від 15 років та старших. Мета – покращення адаптаційних можливостей респондентів за допомогою розвинення навичок зрілого мислення, конструктивної реакції на ситуації, сприйняття кризи з точки зору можливості, а також розвитку вміння бачити ресурси, які допомагають долати кризи. Тренінгова гра працює як своєрідний тренажер конструктивного мислення, дозволяє опрацювати деякі травми і не допустити деструктивної реакції на наступні стресові ситуації. Учасники тренінгу мають можливість умовно повернутися в далеке минуле і конструктивно опрацювати знайомі або схожі ситуації зі свого життя або життя інших гравців.

Тренінгова гра базується на когнітивно-поведінковому напрямі психотерапії [6], у руслі якого у гравців ініціюється механізм усвідомлення автоматичної думки, обробки її даними, згідно накопиченому досвіду і пошуку альтернативної зваженої думки; у результаті чого знімається напруга, яскравість негативних емоцій значно слабшає, запускається механізм пошуку адекватного адаптивного рішення. Так само, в гру включений комплекс методик з інших психотерапевтичних напрямів: нейро-лінгвістичного програмування, тілесно-орієнтованої терапії, арт-терапії [6, с.24-43].

Гра починається з пункту «СТАРТ» і закінчується пунктом «Вершина». По черзі кидаючи кубик, гравці йдуть до «Вершини», пересуваючи фішку за віковими періодами, які позначені на полі різними кольорами. Фішка гравця може потрапити на сектор «Ситуація», «Емоція», «Страх», «Шанс», «Дія». Колір картки відповідає тому полю, на якому в даний момент рухається гравець. Поля слідує один за одним і позначають віковий період, відповідно до вікової періодизації Е. Еріксона. Ми не включаємо в гру період часу від народження до трьох років, оскільки люди дуже часто не пам'ятають себе, події і свої реакції в цей період. Обмежуємося періодом ранньої дорослості і, так званим, віком

Христа – 33 роки. До цього часу респонденти часто починають думати й аналізувати своє життя, озиратися назад, задавати собі питання про успішність, реалізованість, щастя та сенси життя. Подальші вікові етапи прийнято вважати вже мудрими, а ми пропонуємо покласти на хід тренінгу і намагаємося цю мудрість формувати.

Під час тренінгової гри фішці учасників пересуваються по полю, яке містить шість вікових періодів: від 3 до 6 років - дошкільний, від 6 до 11 років - молодший шкільний вік, 11 -15 років - підлітковий вік, 15 - 18 років - отрочтво, 18 - 26 років - рання зрілість, 26 - 33 і далі років - зрілість. Між віковими періодами знаходяться поля «Криза». Відповідно до теорії вікової психології, час кризи визначається умовно, приблизно в межах вікових груп, які ми наводимо в грі [3, с.48-56]. Правилами гри передбачено, що навіть якщо кубик вказує, що гравець проходить повз пункт «Криза», гравець все одно зупиняється і тягне навання картку з Кризової колоди. Гравець намагається пояснити, що за проблему, яку кризову ситуацію він вибрав випадковим способом. Міркує про те, як з неї можна вийти. В кінці кожного вікового періоду гравець отримує картку «Ресурс». Якщо гравець не може пояснити кризу і вибратися з неї, він може використовувати картку «Ресурс» і закрити «Кризу». Але може і зберегти свою карту до кінця гри або для інших криз. У цьому випадку картка залишається таємницею і не перевертається гравцем. У фіналі гри учасники перевертають збережені картки «Ресурс» і розповідають, з якими ресурсами прийшли до Вершини. Після відпрацювання карток «Криза», гравець продовжує хід по секторах і отримує завдання, в залежності сектора.

Усі ситуативні картки написані зі слів та спогадів респондентів різного віку, сімейного стану та видів діяльності, щоб максимально відобразити різноманітність ситуацій, які можуть виникати в житті різних людей в різні вікові періоди. Запропоновані ситуації дозволяють виявити рівень адаптивності респондента та його автоматичні установки. Розглянемо деякі з них. Автоматична установка гравця на розгубленість, безвихідь, істеричну реакцію і паніку оцінюється в 1 бал і спостерігається у відповідях до ситуацій під номером 1. Такі установки призводять

до фонові підвищеної тривожності, депресій, фрустрації, хронічного нездужання, відсутності енергії, пригніченості, відсутності бажання ставити цілі і розвивати вольові навички, відстоювати кордони. Схильність до залежностей, як і неконструктивні копінг-стратегії, призводять до невдоволення своїм життям, до неможливості відчувати себе щасливою реалізованою людиною.

Установка гравця на звинувачення оточуючих, образа, жалість до себе, заздрість, оцінюються в 2 бали, і спостерігається у відповідях до ситуацій під номером 2. Такі установки так само призводять до депресивних і панічних станів, психосоматики, проблем з вагою, агресії, афективним станам, неадекватної самооцінки, схильності до залежностей та співзалежностей.

Установка гравця на конструктивне рішення, бесіду, пошук альтернатив, опору на вольові якості і цілепокладання оцінюється в 6 балів, спостерігається під номером 3 у відповідях до вирішення ситуації, й веде до активних і конструктивних життєвих копінг-стратегій.

Автоматична установка гравця на реакцію по флегматичному типу, байдужість, не бажання розбиратися з ситуацією, ігнорування ситуації, занурення у себе призводить до психосоматичних захворювань. Людина може зовні виглядати досить спокійною та «товстошкірою», однак при цьому не відчувати себе в балансі і не відчувати щастя. Так само може розвинути депресивний стан, життя втратити сенс, мотивація сильно ослабнути. Вибір гравцем четвертого варіанту відповіді на ситуацію привласнює гравцеві 2 бали.

Під пунктом 5 в ситуаційних картках пропонується дати свій варіант відповіді на ситуацію. Це вітається ведучим - гравцеві привласнюється 5 балів. Винятки становлять ситуації, коли гравець описує свій варіант логічно, конструктивно, послідовно, з активною життєвою позицією, способом, схожим на варіант 3 наведених відповідей, або ж спосіб оцінюється як дуже оптимістичний - тоді цей пункт буде оцінений в 6 балів.

Таким чином, гравці розуміють, які обрані пунктам-відповідям на ситуацію присвоюють більше балів, до кінця гри

адаптуються і починають обирати конструктивні рішення. Гра завершується, коли всі фішки гравців виявляються на «ВЕРШИНІ».

Для дослідження ефективності даного тренінгу ми провели шість тренінгових ігор. Загалом вибірка склала 34 особи, з них - 26 жінок і 8 чоловіків від 26 до 36 років, студенти НАУ, що навчаються за спеціальностями «Психологія» і «Журналістика» (друга вища освіта). До початку тренінгу і через три дні після нього учасникам було запропоновано заповнити бланки методик «Тест Копінг-стратегій» Р. Лазаруса та «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка. Результати були нами узагальнені та інтерпретовані. Як видно з діаграми (рис. 1),

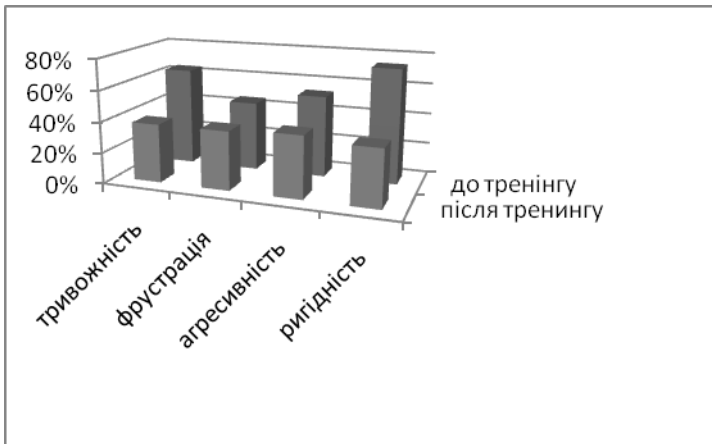

Рис.1. Динаміка розподілу показників самооцінки психічних станів до та після проведення тренінгу.

показники тривожності, фрустрації і агресивності після тренінгу знижуються. Показник ригідності знижується майже в два рази, що свідчить про значне підвищення адаптивних властивостей. Так само можемо стверджувати, що копінг-стратегії учасників тренінгу значно змінюються в сторону покращення адаптивних здібностей респондентів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка копінг-стратегій до та після проведення тренінгу

Копінг - стратегії		Розподіл рівня адаптивності до та після тренінгу %		
		Високий рівень адаптивності	Середній рівень адаптивності	Деадаптивність
Конфронтаційний копінг	до	3,0	48,0	49,0
	після	12,0	52,0	36,0
Дистанціювання	до	5,0	34,0	61,0
	після	8,0	56,0	36,0
Самоконтроль	до	3,0	32,0	65,0
	після	8,0	54,0	38,0
Пошук соціальної підтримки	до	8,0	38,0	54,0
	після	8,0	62,0	30,0
Прийняття відповідальності	до	2,0	42,0	56,0
	після	8,0	64,0	28,0
Втеча-уникнення	до	3,0	38,0	59,0
	після	6,0	48,0	46,0
Планування рішенняпроблеми	до	6,0	46,0	48,0
	після	8,0	49,0	43,0
Позитивна переоцінка	до	4,0	46,0	50,0
	після	16,0	58,0	26,0

Висновок. В цілому можна сказати, що психологічна адаптація - це складне і неоднозначне поняття, за яким може стояти короточасний процес адаптації в контексті поведінкової реакції або вчинку, більш тривалий процес, що характеризується як стан адаптації, і, нарешті, динамічна інтегральна характеристика особистості, в якій представлена здатність до пристосування до умов, що змінюються.

Процес адаптації є необхідною умовою для гармонійного й ефективного розвитку індивідуальності. Під час взаємодії з соціальним середовищем і власним внутрішнім світом людина незмінно стикається з конфліктними та стресовими ситуаціями, які впливають на психологічний стан особистості. Розвиток

адаптивних навичок дозволяє знизити вплив стресорів, тим самим, відкриваючи індивіду можливість конструктивного пошуку рішень. Тренінгова гра дозволяє збільшити адаптаційні можливості учасників, знизити тривожність, фрустрацію, ригідність, підвищити життєстійкість, впевненість у власних силах.

Література

1. Вачков И.В. Основы психологии группового тренинга: учебное пособие /И.В. Вачков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Ось-89, 2003. – 224 с.
2. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных состояний / Вилюнас В.К. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 142 с.
3. Гамезо М.В. Возрастная психология: личность от молодости до старости: Учеб. Пособие /Гамезо М.В., Герасимова В.С., Горелова Г.Г., Орлова Л.М. — М.: Пед. о-во России: «Но-осфера», 1999. - 269 с.
4. Гриценко В.В. Теоретические основы исследования социально – педагогической адаптации личности/ группы в новой социо- и этнокультурной среде/ В.В. Гриценко// Проблемы социальной психологии личности.- Саратов: Саратовский государственный университет, 2005. - Вип.2. - С. 4-22.
5. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія /Любов Віталіївна Помиткіна.- К.: Кафедра, 2013. - 381с.
6. Солсо Р.Л. Когнитивная психология / Солсо Р.Л. – М.: Тривола, 1996. – 598с.
7. Popper K. R. Knowledge and the body-mind problem: in defence of interaction. - London: Rou-tiedge, 1995. – 158 p.

Хохліна О.

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ В ЛЮДИНИ ЇЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Сучасне розуміння особистісного підходу визначили ще в 50-60-ті роки минулого сторіччя представники гуманістичної психології (К.Роджерс, А.Маслоу, Р.Мей та ін.). Згідно їх поглядів,

до людини, її вивчення та розвитку слід підходити як до особистості, яка характеризується цілісністю, унікальністю, неповторністю “Я”.

Відмічається, що особистісний підхід означає визнання цілісності головного об’єкта вивчення психології – людини, як зі сторони її психічної організації, так і зі сторони її взаємодії з об’єктивним світом - діяльністю. Цілісність психіки (у першу чергу як свідомості) та діяльності людини фокусуються у понятті «особистість». Відповідно до особистісного підходу, жодне психічне явище, будь то процес, стан чи властивість, що проявляється в діяльності, а відповідно, й сама ця діяльність та її елементи – дії і вчинки, не можуть бути правильно зрозумілі без врахування їх особистісної обумовленості (В.В. Никандров).

Розумінню особистісного підходу у вітчизняній психології сприяли дослідження С.Л.Рубінштейна, Л.І.Божович, Н.С.Лейтеса, К.К.Платонова, В.А.Крутецького, І.Д.Беха, В.В.Рибалки, Б.О.Федоришина, Е.О.Помиткіна та ін. На їх думку, розгляд кожної окремої психічної властивості має здійснюватися в контексті особистості в цілому. Найважливішою ж концептуальною основою особистісного підходу має бути уявлення про особистість як цілісне утворення, що має певну психологічну структуру.

Відповідно до особистісного підходу, людина, її психофізичний розвиток має розглядатися як системне, цілісне, структурно-ієрархічне утворення, що має певну системну психологічну характеристику розвитку впродовж усього життя та системно регулює сукупність діяльностей й актів поведінки в конкретних ситуаціях життєдіяльності, забезпечуючи ефективну взаємодію з об’єктивною дійсністю (В.В.Рибалка).

За С.Л.Рубінштейном, вся психологія людини є психологією особистості. Особистість складає основу, яка визначає трактовку психіки людини загалом. На його думку, психічні процеси та психічні властивості особистості фактично невідривні одне від одного. З одного боку, всі психічні процеси визначаються особливостями особистості, починаючи з відчуття та сприймання, які залежать не лише від діяльності аналізаторів, а від властивостей самої особистості, від її сприйнятливості, вразливості; з другого – кожний вид психічних процесів в процесі діяльності стає її

властивостями. Індивідуально-типологічні особливості психічних процесів – це вже психічні властивості та особливості особистості цих процесів.

Щодо розуміння особистісного підходу у педагогіці важливими є думки, наведені у працях І.С.Кона, В.А.Крутецького, О.Я.Савченко, В.Е.Чудновського та ін. Так, О.Я.Савченко відмічає, що суть особистісно орієнтованого навчання полягає в організації навчання на засадах глибокої поваги до особистості вихованця, врахування особливостей індивідуального розвитку, ставлення до нього як до свідомого відповідального суб'єкта навчально-виховної взаємодії; передбачає формування цілісної особистості, яка усвідомлює свою гідність і поважає інших людей.

І.С.Кон зауважує, що вчитель не зможе повноцінно виховувати школяра, якщо він не побачить в дитині особистісно ціннісне, цікаве, що властиве лише їй. А формування ж будь-якої складової розвитку, відповідно до особистісного підходу, передбачається в контексті особистості, її формування в цілому. Так, наприклад, найбільш ефективним засобом розвитку здібностей дитини є формування у неї певної структури особистості (В.Е.Чудновський), тобто здійснювати вплив на здібності потрібно через особистісний фактор. На думку Б.О.Федоришина, ті чи інші особливості прояву психічних функцій відбиваються в особистісній структурі, а остання впливає на розвиток і прояви тих чи інших психічних функцій.

У цілому ж, як показує вивчення проблеми, особистісний підхід у психології та педагогіці передбачає наступні кроки: 1) виявлення та розкриття можливостей дитини; 2) становлення у неї свідомості та самосвідомості, допомогу в усвідомленні себе як особистості, своїх можливостей; 3) розвиток її особистості та психофізичних можливостей; 4) сприяння особистісно значущим її самовизначенню, самореалізації та самоствердженню.

Особистісний підхід розглядається як методологічний інструментарій у роботі науковця та практика. У цьому плані, за В.В.Рибалкою, він складається з: концептуального уявлення про особистість; комплексної психодіагностики якостей особистості; концептуальної інтерпретації отримуваних при цьому даних; комплексу методів цілісного, всебічного розвитку якостей

особистості; умов цілісної реалізації цих якостей у відповідних видах спільної діяльності та соціальної поведінки.

На думку В.В.Рибалки, особистісний підхід може бути представлений двома тенденціями: 1) особистісно доцентрованою та 2) особистісно-відцентрованою. Особистісно-доцентрована тенденція виявляється у визначенні глибинної системно-психологічної сутності особистості. Особистісно-відцентрована тенденція представлена різними видами особистісно орієнтованих підходів, які виявляються в зорієнтованості на окремі особистісні якості в цілісному особистісному контексті. Це застосовується щонайперше в освіті з її особистісно орієнтованими підходами у вихованні, навчанні, професійній підготовці тощо.

Як складові особистісного підходу у психолого-педагогічній науці та практиці розглядаються індивідуальний та віковий підхід.

Індивідуальний підхід полягає в тому, що у дослідженні і навчально-виховній роботі необхідно враховувати індивідуальні особливості кожної людини, які визначають її індивідуальність, неповторність. С.Л.Рубінштейн зазначає, що лише за умови знання та врахування індивідуальних особливостей кожної людини можна забезпечити найбільш повний її розвиток та застосування її творчих можливостей та сил. Індивідуальний підхід до кожної дитини, кожного учня є однією з основних вимог правильно побудованого процесу виховання та навчання. Узагальнення даних досліджень С.Л.Рубінштейна, Б.Г.Ананьєва, Л.С.Виготського, Г.С.Костюка, В.С.Мерліна, В.В.Рибалки та ін. показують, що до індивідуальних особливостей відносяться:

1. Особливості, що визначаються базовими якостями індивіда як природної істоти. Б.Г.Ананьєв ці якості поділяє на: первинні та вторинні. Первинні складають: а) індивідуально-типологічні - конституційні (особливості фізичної будови індивіду), нейродинамічні (особливості діяльності нервової системи), білатеральні (особливості функціональної геометрії тіла у вигляді симетрії та асиметрії); б) вікові та статеві. Вторинні складають: органічні потреби, темперамент, задатки.

У психології найпоширенішою є думка про те, що на психічному розвитку, його індивідуальних особливостях позначаються такі індивідні властивості, як: сформованість та

функціонування головного мозку, особливостям нервової системи (щонайперше особливості нервових процесів збудження та гальмування), сформованість та особливості функціонування аналізаторів, стан здоров'я.

2. Особливості, які визначаються належністю людини до різноманітних неповторних соціальних утворень: сім'ї, общин, соціальних груп, націй, народів, держав, релігій тощо. Так, О.Г.Асмолов відмічає, що якості, які є характерними для індивідуальності особистості, її «Я» - це історико-культурне утворення, яке стає тим виразніше, чим більш розвинутою є соціальна система, у якій проходить життя особистості та її становлення.

3. Особливості, які визначаються її статусом, соціальними ролями, авторитетом, рангом тощо. Особлива роль у становленні особистості відіграє засвоєння соціальних ролей - відповідних прийнятим нормам способів поведінки людини залежно від її статусу в суспільстві, в системі міжособистісних стосунків. Кожна людина входить до різноманітних соціальних груп, де вона займає певне положення – статус – конкретне місце, яке займає вона в суспільстві та яке визначає певні його права та обов'язки. Virізнюються соціальні статуси приписані та досягнуті, природні та професійно-посадові, міжособистісні та офіційні. Особливе значення для становлення особистості, її індивідуальних властивостей має інтегральний статус, тобто той що визначає положення особи у суспільстві. Як інтегральний, базисний статус розглядається професійно-посадовий. Саме соціальним статусом визначається соціальна роль – роль студента, сина, мами, друга тощо, засвоєння відповідних правил виконання яких є умовою соціалізації та становлення особистості.

А.Б. Добрович соціальні ролі поділяє на 1) формальні, 2) внутрішньогрупові, 3) міжособистісні та 4) індивідуальні. Формальна роль - ця поведінка, яку ми будуємо відповідно до засвоєних нами очікувань суспільства, виконуючи ту або іншу соціальну функцію. Внутрішньогрупова роль - ця поведінка, яку ми будуємо з урахуванням очікувань, що пред'являються нам учасниками соціальної групи на основі взаємостосунків, що в ній склалися. Міжособистісна роль - ця поведінка, яку ми будуємо з

урахуванням очікувань, що пред'являються нам знайомою людиною на основі стосунків, що склалися між нами. Індивідуальна роль: йдеться про поведінку, яку ми будемо відповідно до власних очікувань.

Слід відмітити, що обставини соціального гатунку, до яких входить широкий діапазон умов зростання (від сім'ї та найближчих референтних груп до навчальних і виробничих колективів, різноманітних соціальних груп і державних інститутів, людської цивілізації в цілому) значною мірою визначають “соціальну ситуацію розвитку дитини” (за Л.С.Виготським) – те особливе сполучення внутрішніх процесів розвитку та зовнішніх умов, які є типовим для кожного вікового етапу та обумовлює динаміку психічного розвитку протягом відповідного вікового періоду, та нові якісно своєрідні психологічні утворення, що виникають на етапі його завершення (Л.І.Божович).

4. Індивідуальні особливості власне психічного розвитку, усіх його складових. Психіка, усі її складові у кожної людини мають індивідуальні особливості прояву. Звісно, що й ці особливості певною мірою визначаються попередньо визначеними чинниками. Але, у свою чергу, вони, як уже сформовані, відносно сталі на певний відрізок часу, якісні характеристики психіки, позначаються на індивідуальності особистості, які важливо враховувати при її вивченні, характеристиці, роботі з нею. Це стосується індивідуальних особливостей протікання кожного психічного процесу:

- відчуття (індивідуальні особливості прояву загальних властивостей відчуттів – якість, інтенсивність, тривалість, емоційний тон; закономірностей відчуттів – пороги чутливості, рівень сенсорної організації та ін.);
- сприймання (індивідуальні особливості прояву загальних властивостей сприймання – цілісність та структурність, вибірковість, константність, осмисленість та узагальненість; типи сприймання – аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний, емоційний);
- пам'яті (індивідуальні особливості процесів запам'ятовування, збереження, забування, відтворення; співвідношення запам'ятовування та забування, обсягу, точності, мобілізаційної

- готовності; домінуванням видів (1) за змістом: оразна, словесно-логічна, рухова, емоційна; 2) за часом між запам'ятовуванням та відтворенням матеріалу: короткочасна, довготривала, оперативна; 3) за метою: мимовільна, довільна; 4) за способом запам'ятовування: механічна, смислова);
- уявлення (індивідуальні прояви наочності, фрагментарності, узагальненості та ін.; домінування видів уявлення (1) за походженням: що виникли на основі відчуття та сприймання, уяви, мислення; 2) за ступенем узагальненості: одиничні та конкретні, загальні, схематичні; 3) за аналізаторами, з якими пов'язане виникнення уявлень: зорові, слухові тощо; 4) за ступенем вольових зусиль: мимовільні, довільні);
 - мислення (сформованість компонентів мислення: змістовий, операційно-організаційний, емоційно-мотиваційний; домінування видів мислення (1) за змістом: наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне; 2) за характером задач, що розв'язуються: теоретичне, практичне; 3) за ступенем розгорнутості: аналітичне, інтуїтивне; 4) за ступенем новизни: репродуктивне, продуктивне); властивості мислення: узагальненість, усвідомленість, самостійність, стійкість, гнучкість, широта, глибина, швидкість, продуктивність, критичність; стиль мислення (аналітичний, синтетичний, ідеалістичний (інтуїтивний), прагматичний, реалістичний);
 - мови та мовлення (сформованість мовлення; мовленнєві властивості: відображення в мовленні особистісних властивостей та особливостей психічних процесів; стиль мовлення: неорганізований розмовний, образно-емоційний, науково-діловий);
 - уяви (домінування видів уяви (1) за ступенем активності суб'єкта: активна, пасивна; 2) за ступенем новизни: відтворювальна, творча; 3) за метою: мимовільна, довільна); властивості уяви: яскравість образів, реальність образів, ступінь організованості);
 - уваги та волі (сформованість довільної уваги; властивості уваги: концентрація, стійкість, обсяг, розподіл, переключення, вибірковість; сформованість довільної та вольової дії та конкретно вольових дій (за формою прояву; за ступенем

самостійності; за характером спрямованості; здатність до вольових зусиль, сформованість вольових якостей);

- емоційної сфери (особливості протікання афекту, власне емоцій, почуттів, настрою, стресу, фрустрації; здатність до емоційної саморегуляції).

Ще більшою мірою індивідуальність людини визначається особливостями складових особистості:

- самосвідомості, представлені у видах, рівні самооцінки та рівні домагань, Я-концепції, сформованості її складових (когнітивний, емоційний, оцінно-вольовий або поведінковий) та співвідношення видів (реальне Я, ідеальне Я, динамічне Я, фантастичне Я);
- спрямованості, представленій у потребах та різноманітних спонуках (спонуканнях) – усвідомлених (або мотивах), зокрема: життєвих цілях та планах, інтересах, ідеалах, світогляді, переконаннях тощо; та малоусвідомлених чи неусвідомлених (потяг, бажання, установка); ціннісних орієнтаціях, які в них проявляються;
- здібностей загальних (зокрема рівня інтелекту, научуваності, психологічної готовності до діяльності) та спеціальних;
- характеру – його рис (емоційні, вольові, інтелектуальні; моральні; пов'язані зі спрямованістю особистості (зі ставленням до навколишнього світу, до діяльності, до інших людей, до себе, до речей); пов'язані зі сторонами діяльності (мотиваційні, інструментальні); генералізовані й центральні (за Олпортом); конгруентність чи нонконгруентність рис характеру; акцентуації характеру;
- темпераменту – його типу, індивідуального стилю діяльності (тип та сформованість).

Говорячи про необхідність при вивченні особи та роботи з нею враховувати особливості прояву складових психіки, слід враховувати й те, що ці особливості залежать від особистості як індивідуальності – загального складу індивідуальності, загального розвитку особистості, перетворення психічних процесів у дії та операції, що свідомо регулюються. У реальному житті особистості всі сторони її психічного складу, переходячи одна в одну, утворюють нерозривну єдність. Ця єдність загального психічного

складу завжди має індивідуальний характер, що торкається питання не лише про міжіндивідуальні, а й внутрішньоіндивідуальні відмінності (С.Л.Рубінштейн). Так, кожна людина не лише відрізняється від інших, але вона сама у різні моменти живе та діє на різних рівнях та досягає різних висот. І чим більші можливості людини та рівень її розвитку, тим більшою буває амплітуда таких коливань.

З індивідуальним підходом до вивчення та формування особистості щільно пов'язаний віковий підхід, який передбачає врахування особливостей становлення в особи окремих складових психіки та психофізичного розвитку загалом на певному віковому етапі. Адже психічний, в тому числі й особистісний, розвиток відбувається гетерохронно, тобто нерівномірно у часі щодо його складових. Кожний віковий етап характеризується виникненням своїх психічних новоутворень (Л.С.Виготський) – тих новоутворень, які характеризують суть кожного віку. Під віковими новоутвореннями слід розуміти той новий тип будови особистості та її діяльності, ті психічні і соціальні зміни, які уперше виникають на цьому віковому етапі та які в найголовнішому та найбільш основному визначають свідомість людини, її ставлення до середовища, її внутрішнє і зовнішнє життя, увесь хід розвитку в цей період. Так, наприклад, відчуття дорослості виникає у дитини підліткового віку; цей віковий етап характеризується й інтенсивним формуванням самосвідомості.

Говорячи про вікові особливості розвитку психіки, доречно навести міркування Д.Б.Ельконіна про чергування вікових періодів, які відповідають за становлення емоційно-потребової та інтелектуальної сфер: зокрема у немовля розвивається щонайперше емоційно-потребова сфера, у дитини раннього дошкільного віку – інтелектуальна, у дошкільника - емоційно-потребова, у дитини молодшого шкільного віку – інтелектуальна, у дитини підліткового віку - емоційно-потребова і т.д.

Слід сказати й про наявність в онтогенетичному розвитку людини сенситивних періодів, які є найбільш сприятливими для розвитку певної психічної функції. Так, відмічається, що сенситивним періодом для здатності людини до емоційного спілкування є перші місяці життя; для мовленнєвих здібностей –

перші роки життя; для музичних здібностей – 5 років; для здібності до читання – 5-7 років; для абстрактного мислення – 11-12 років; для творчого професійного мислення – 20-25 років (Л.Д.Столяренко).

Отже, відповідно до вікового підходу, вивчення та аналіз психічного розвитку особи має здійснюватися в контексті вікових норм розвитку, її вікових можливостей. Наприклад, деякі показники психічного і фізичного розвитку дітей раннього віку, а саме: довербального і раннього вербального розвитку, розвитку загальної моторики, розвитку дрібної моторики рук; розвитку зорово-моторної координації, наводяться у працях О.М.Мастюкової. Вікові норми розвитку дитини дошкільного віку також представлені у публікації В.В.Тарасун. Норми особистісного становлення за стадіями розвитку, як приклад, знаходимо у концепції Е.Еріксона, а деяких особистісних якостей - у Дж. Блока. Якщо розглядати, наприклад, проблему онтогенетичного розвитку мислення та її видів, то щодо дитини раннього дошкільного віку адекватним буде аналіз її наочно-дійового мислення, для дошкільника – наочно-образного, а вивчення словесно-логічного мислення – починаючи з молодшого шкільного віку. Так само має здійснюватися оцінка можливостей та особливостей розвитку в особі й інших складових психіки відповідно до вікових особливостей.

Література

1. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології / Рибалка В.В. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
2. Хохліна О.П. Методологічні й теоретичні основи психології: Навчальний посібник / Хохліна О.П. – К.: Нац.акад.внутр.справ, 2014. – 232 с.
3. Хохліна О.П. Проблема методологічних підходів у психології/ Хохліна О.П. // Юридична психологія. - 2018. - №1 – С.7-19.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

Вивчення перспектив розвитку психолого-педагогічної науки та практики свідчить про особливу актуальність розробки особистісно зорієнтованих технологій навчання та виховання підростаючого покоління. Підґрунтям реалізації такої мети є розробка теоретичних та прикладних аспектів проблеми особистісного зростання дитини у контексті її поетапної соціалізації (адаптація, індивідуалізація, інтеграція, трудова та післятрудова стадії), з урахуванням його системної детермінації (біологічної та соціальної, зовнішньої та внутрішньої), відповідних педагогічних та розвивальних ефектів. Слід зазначити, що розуміння такого підходу до розв'язання проблеми є конкретизацією теорії культурно-історичного розвитку психіки (і конкретно особистості) Л.С.Виготського, яка знаходить продовження у теоріях С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва, Г.С.Костюка та сучасних вчених-психологів.

Проблема соціалізації дитини, як провідної умови становлення особистості дитини, є однією з найбільш актуальних у сучасній психології та педагогіці. Досягнення повноцінного розвитку підростаючої особи, формування її особистості, підготовки до самостійного життя потребує спеціального психолого-педагогічного забезпечення процесу її соціалізації відповідно до повноти характеристик. Розгляду деяких теоретичних підходів до розв'язання проблеми й присвячується стаття.

Як свідчить аналіз літературних джерел з проблеми, системні, комплексні дослідження проблеми забезпечення соціалізації дитини, виходячи з психологічного змісту, суті кожного з етапів процесу соціалізації аномальної дитини, проводяться недостатньо. Відповідно, не знаходимо ми й науково обґрунтованих педагогічних засобів здійснення роботи в зазначеному напрямі, дібраних відповідно до предмета та ефектів розвивальної роботи на всіх етапах процесу соціалізації. Усе зазначене й визначило необхідність започаткованого нами

дослідження з розробки психолого-педагогічних основ забезпечення соціалізації дітей в освітніх закладах.

У дослідженні ми виходимо з розуміння суті процесу соціалізації, представленого у працях із загальної та соціальної психології (Б.Г.Ананьєв, Г.М.Андрєєва, О.Г.Асмолов, І.Д.Бех, Л.С.Виготський, А.Б.Коваленко, А.Г.Ковальов, М.Н.Корнев, Г.С.Костюк, Б.Ф.Ломов, А.В.Мудрик, Б.Д.Паригін, А.В.Петровський, К.К.Платонов, В.В.Рибалка, Л.Д.Столяренко, Д.І.Фельдштейн, Т.Шибутані та ін.). Соціалізацію визначаємо як процес формування особистості у певних соціальних умовах; процес засвоєння особою соціального досвіду, у ході якого вона перетворює соціальний досвід у власні цінності та орієнтації, вибірково залучає до своєї системи поведінки ті норми і шаблони, які прийняті у суспільстві. Засвоєння соціального досвіду здійснюється поетапно: на кожній стадії соціалізації спрацьовують різні механізми, що забезпечують становлення різних новоутворень, важливих для формування особистості.

Для розуміння суті проблеми, стадій соціалізації не менш важливим є розкриття психологічного змісту поняття особистості. Закцентуємо увагу на найважливіших моментах визначення змісту цього поняття у контексті досліджуваної проблеми. Особистість – це саморегульоване системне утворення, що складається з соціально значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини як поведінки суб'єкта активності. Це, на наш погляд, - найповніше визначення особистості, у якому відображається складна система детермінації становлення особистості, найсуттєвішими серед яких є соціалізація та індивідуалізація.

У процесі соціалізації, як зазначалось, людина засвоює накопичений людством суспільний досвід у вигляді знань про явища оточуючої дійсності, норми поведінки, відповідні способи дій. І без цього людина-індивід ніколи не зможе сформуватися як особистість. Однак, незважаючи на значення соціалізації для становлення особистості у наведеному розумінні, цієї умови недостатньо для становлення особистості як утворення, що характеризується цілісністю, неповторністю, саморегульованістю, вибірковістю відношень та способів дій у певних ситуаціях. Поряд

з тим, що особистість визначається як соціалізований індивід, носій суспільно-значущих якостей, у джерелах особистість визначається як носій свідомості та самосвідомості. Саме ця сторона суті особистості пов'язується з такою детермінантою її становлення як індивідуалізація – процесом набуття особою все більшої самостійності, формування власного та унікального способу життя та власного внутрішнього світу. А це стає можливим лише на певній сходинці розвитку, який починає забезпечуватися самодетермінацією: особистість сама починає організовувати особисте життя, власний розвиток, в тому числі особистісне зростання. Передумовою можливості самодетермінації розвитку є формування у дитини самосвідомості – дитина, яка стала суб'єктом, починає усвідомлювати себе як суб'єкта. Найбільше у підлітковому віці, на основі розвитку самосвідомості (а це є її психічним новоутворенням), дитина стає здатною оцінювати свої особливості, якості, можливості та впливати на своє особистісне зростання. Ще більшою мірою це проявляється в юнацькому віці, де таке ставлення до себе стає досить стійким, концептуальним утворенням. У зв'язку з цим доречно навести думку Л.С.Виготського про те, що вищим рівнем розвитку особистості є рівень самоорганізації завдяки розвитку самосвідомості, рефлексії.

Таким чином, під особистістю ми розглядаємо соціально-психологічну сутність людини, яка формується в результаті засвоєння нею суспільного досвіду людства (соціалізації) та становлення самосвідомості. А розвиток особистості, відповідно, забезпечується щонайперше 1) соціальною детермінацією – соціалізацією, тобто зовнішньою детермінацією, та 2) самодетермінацією в процесі індивідуалізації завдяки розвитку самосвідомості, тобто внутрішньою детермінацією.

І лише виходячи з визначення психологічного змісту поняття «особистість» стає, на наш погляд, зрозумілою важливість у процесі формування дитини як особистості врахування необхідних детермінант її становлення. Це ж уможливлується, якщо передбачати забезпечення проходження дитиною усіх стадій цього процесу. Саме поняттям соціалізації в широкому розумінні (за Л.Д.Столяренко) охоплюються усі найважливіші етапи формування особистості: стадія адаптації, стадія індивідуалізації, стадія

інтеграції, трудова та післятрудова стадії. На становлення особистості у дитячому віці спрямовуються проходження перших чотирьох стадій, які різною мірою представлені в умовах шкільного навчання. Для розгортання логіки дослідження важливим є уточнення змісту кожної зазначеної стадії, які можна розглядати в аспекті онтогенетичного розвитку людини.

Стадія адаптації. Суть адаптації полягає щонайперше в пристосуванні до нових умов існування людини як організму, як носія психічного, як носія соціального. В онтогенетичному плані адаптація, як етап соціалізації, пов'язується з віком від новонародженого до підліткового. На цьому етапі дитина засвоює соціальний досвід, норми поведінки, копіюючи, без критичного осмислення. Серед видів адаптації вирізняються фізіологічна, психологічна, соціальна та похідні – психофізіологічна, соціально-психологічна. Показниками адаптованості людини розглядаються: задовільне фізичне та психічне самопочуття, задоволеність від життя, прийняття себе та інших, збереження самоповаги та самооцінки, відсутність невротичних проявів (тривожності, агресивності, страхів, плаксивості, уникання відвідування школи, спілкування тощо), висока успішність діяльності та готовність її виконувати та ін. При цьому відмічається, що успішність психологічної адаптації досягається основними двома механізмами – усвідомленими і неусвідомленими.

Як усвідомлений механізм адаптації розглядається використання людиною (уже здатної до усвідомлення як розуміння, вербалізації, регулювання ситуації (О.П.Хохліна)) копінг-стратегій – свідомих зусиль особистості, спрямованих на те, щоб «дати собі раду» у стресових ситуаціях, що породжують тривогу, утримати та зберегти позитивну самооцінку, самоповагу. При цьому копінг-стратегії можуть бути різних видів, спрямованих на: розв'язання проблеми; на пошук соціальної підтримки; на ухилення від необхідності самостійного розв'язання проблеми. Звісно, що вибір виду стратегії особою залежить від умов ситуації та від рівня розвитку особи, її особистісних якостей, від здатності до усвідомлення ситуації. Такий механізм адаптації є найбільш ефективним з огляду на розвиток, становлення особистості, ніж неусвідомлений механізм – використання психологічного захисту

(заперечення, витіснення, проекція, ідентифікація, раціоналізація, включення, заміщення, ізоляція та ін.) для стабілізації особистості, захист свідомості від неприємних, травмуючи переживань, пов'язаних з внутрішніми та зовнішніми конфліктами, станами тривоги та дискомфорту. Дія механізмів психологічного захисту спрямована на збереження внутрішньої рівноваги завдяки витісненню із свідомості всього того, що загрожує збереженню самоповаги, позитивної оцінки цінностей людини. Однак вилучення із свідомості такої інформації заважає самовдосконаленню особи; психологічний захист може як сприяти, так і заважати адаптації, коли він спрацьовує при змінених обставинах.

Таким чином, стадія адаптація передбачає забезпечення умов для якомога ефективнішого засвоєння дитиною суспільного досвіду у вигляді накопичених людством знань і способів дій (навичок та вмінь), формування адаптивних можливостей у дитини та долання в неї проявів дезадаптивності. Саме зазначене є предметом та показником ефективності (ефектами) психолого-педагогічного впливу на дитину на етапі адаптації в процесі її соціалізації в умовах загальноосвітньої школи.

Стадія індивідуалізації. Стадія індивідуалізації, як етап соціалізації в онтогенетичному аспекті, припадає щонайбільше на підлітковий та юнацький вік. На цій стадії дитина намагається виділитися серед інших, зосереджуючи увагу на своєму особливому, неповторному. На цій стадії спостерігається прояв критичного ставлення до суспільних норм поведінки тощо. Слід зазначити, що індивідуалізація в підлітковому віці характеризується плінністю, нестабільністю, зважаючи на ще недостатньо сформовану самосвідомість як детермінанту особистісного зростання. У ранньому юнацькому віці вона починає себе проявляти як стабільно-концептуальна, що пов'язане з більш глибокою здатністю до самопізнання та самовдосконалення. Це ж, у свою чергу, позначається на більшій адекватності вчинків, впевненості у собі, своїх діях, поведінці.

Суть особистісного зростання на етапі індивідуалізації пов'язується з такими поняттями, як самосвідомість, рефлексія та саморегуляція в особистісному контексті. Сформованість у дитини

цих психічних утворень є провідними ефектами на даному етапі соціалізації, на які мають спрямовуватися як навчально-виховний, так і розвивальний вплив на дитину.

Суть самосвідомості розкривається через поняття Я-концепції, самооцінки, рівня домагань. Відповідно, показниками особистісного зростання є їх сформованість та адекватність; важливим для оцінки перспектив особистісного зростання є виявлення й співвідношення різних видів Я-концепції (наприклад, характер розходження між Я-реальним та Я-ідеальним за Р.Бернсом). Побудова спеціальних розвивального та власне педагогічного впливів у зазначеному плані має передбачати досягнення визначених показників та передбачати формування у дитини основних компонентів самосвідомості – когнітивного, емоційного та поведінкового.

Усвідомлення себе як особистості, знання та розуміння себе, своїх якостей (що складає зміст когнітивного компонента самосвідомості особистості) потребує від особи здатності до рефлексії. На наш погляд, доцільним та продуктивним при розгляді рефлексії, як показника ефективності індивідуалізації, є думки І.Д.Беха щодо розуміння її психологічного змісту та поділу на типи (рівні), які даються у контексті певного виду саморегуляції як власне поведінкового компонента самосвідомості. У загальному значенні він визначає рефлексію як звернення мислення людини на свій внутрішній світ. При цьому він розрізняє рефлексію нормативно-пояснювальну та особистісну. Якщо нормативно-пояснювальна пов'язана з мисленням, усвідомленням власної діяльності та має значення для інтелектуального розвитку, то особистісна пов'язана зі смисло-ціннісною самосвідомістю суб'єкта, з його Я-духовним. Типами особистісної рефлексії, які свідчать про рівні її сформованості, є: 1) регулятивна рефлексія - самоактивність, спрямована на свідоме регулювання перебігу психічних процесів на основі уваги; 2) рефлексія визначальна – осмислення суб'єктом свого Я; 3) рефлексія синтезуюча – зібрання сформованих духовних цінностей у цілісне Я-духовне, створення образу Я особистості; 4) рефлексія створювальна – духовно-моральний розвиток і саморозвиток особистості.

Формування самосвідомості неможливе без становлення емоційного компонента, який виконує оцінно-мотиваційну, енергетичну функцію щодо готовності до саморегуляції у плані забезпечення відповідності самооцінки та рівня домагань зі своїми можливостями, збереження самоповаги, підвищення ефективності діяльності, формування у себе певних особистісних якостей та особистості загалом.

Найважливішим же показником сформованості самосвідомості як основи самодетермінації особистісного становлення є поведінковий компонент, суть якого пов'язується зі здатністю до саморегуляції у плані особистісного самовдосконалення, саморозвитку. Саморегуляція, у свою чергу, здійснюється в єдності енергетичних, динамічних і змістовно-смыслових аспектів.

Поняття саморегуляції (психічної) визначається як система психічного самовпливу особистості з метою свідомого управління власними психічними станами відповідно до вимог ситуації та доцільності. Саморегуляція розглядається відмінною характеристикою та метою психічного на різних рівнях відображення (сенсорно-перцептивному, уявлення, мовленнєво-мисленнєвому, свідомості); саморегуляція є найважливішою характеристикою й особистості. При цьому рівні психічного відображення характеризуються різним характером дій, які регулюються. Якщо на сенсорно-перцептивному рівні регулюються актуальні, поточні дії; на рівні уявлення - найближчі потенційні дії, пов'язані з плануванням, формуванням еталонів, контролем та корекцією дій тощо, то на мовленнєво-мисленнєвому рівні уможлиблюється регуляція, планування в масштабах життя суб'єкта (Б.Ф.Ломов). Враховуючи форми психічного відображення на різних його рівнях, саморегуляція може здійснюватися різними засобами - чуттєвими образами, образами уявлення, що мають елементи узагальнення, поняттями (знаками).

Проблема саморегуляції розглядається щонайперше в контексті проблеми свідомої активності людини (як зовнішньої, практичної, так і внутрішньої, психічної) – довільної, регульованої. У психічній діяльності вона має місце у довільних її формах (довільна увага, довільні пізнавальні процеси, дії). Саморегуляція

розглядається як стрижень довільної поведінки та діяльності – цілеспрямованої, зорієнтованої на досягнення поставленої мети, що може відбуватися й в умовах необхідності долаття перешкод (вольова поведінка). Широкого застосування в теорії та практиці навчання (зокрема у спеціальних школах), трудової підготовки учнів набули розробки щодо проблеми формування навчально-практичної діяльності відповідно до її етапів: аналіз діяльності, її планування, організація, власне виконання, самоконтроль та корекція результатів діяльності; формування таких її характеристик, як усвідомленість, цілеспрямованість, стійкість тощо (О.П.Хохліна та ін.). Значною мірою здатність до саморегуляції пов'язується з виконанням таких етапів діяльності, як самоконтроль та корекція. Можна припустити, що така саморегуляція розглядається, як показує її аналіз, переважно на рівні регуляції актуальних та потенційних дій; особистісна ж саморегуляція пов'язується умовно з мисленнєво-мовленнєвим рівнем, але з особливим її змістовим наповненням – саморегуляцією та гармонізацією своїх духовно-моральних, смисло-ціннісних та інших особистісних властивостей, які різною мірою залежать від біологічних та соціальних чинників.

Незважаючи на розмаїття проявів та рівнів, в саморегуляції визначається загальна структура: 1) прийнята суб'єктом мета його довільної активності; 2) модель необхідних умов діяльності; 3) програма виконавчих дій; 4) система критеріїв успішності діяльності; 5) інформація про реально досягнуті результати; 6) оцінка відповідності реальних результатів критеріям успіху; 7) рішення про необхідність і характер корекції діяльності.

Про правомірність наведених міркувань свідчить і визначення дослідниками етапів (або рівнів) становлення саморегуляції на шляху формування особистості, в якій відбувається гармонізація внутрішнього світу: 1) базальна емоційна саморегуляція; 2) вольова саморегуляція; 3) смислова, ціннісна саморегуляція (С.Д.Максименко, К.С.Максименко, М.В.Папуча). У літературних джерелах відмічається, що емоційно-вольова саморегуляція забезпечує стресостійкість, зняття емоційної напруги, позбавлення чи послаблення негативних емоцій, вироблення позитивних установок, мобілізацію організму для

виживання в екстремальних умовах життєдіяльності тощо. У власне вольовій саморегуляції, яка є важливою її складовою у процесі досягнення поставленої мети за умов виникнення зовнішніх чи внутрішніх перешкод, слід відмітити необхідність здійснення дій-виконання та дій-затримок. Сміслова ж, ціннісна регуляція – це власне вершина в особистісній саморегуляції. Однак лише в єдності її проявів та рівнів особистісна саморегуляція є базальною характеристикою особистості як саморегульованої системи психічних властивостей, яка може «дати собі раду», бути здатною до саморозвитку та самовдосконалення, до ефективної життєдіяльності, самореалізації, особистісної зрілості.

Психолого-педагогічний вплив на дитину на цьому етапі індивідуалізації передбачає виявлення можливостей (особливостей, задатків, позитивних якостей тощо); розвиток самосвідомості, особистісної рефлексії, допомогу в усвідомленні себе, своїх можливостей; формування здатності до саморегуляції; формування особистості в цілому та розвиток її психофізичних можливостей; сприяння особистісно значущим її самовизначенню, самореалізації та самоствердженню. Відповідно, предметом розвивального впливу та показниками його ефективності на етапі індивідуалізації є самосвідомість, рефлексія, самооцінка дитини у зв'язку з її психофізіологічними можливостями, саморегуляція.

Таке розуміння суті стадії індивідуалізації та психологічного наповнення педагогічної роботи базується найбільшою мірою на використанні особистісного підходу, який виходить з гуманістичної психології. Особистісний підхід, виходячи із сучасного його тлумачення у психології та педагогіці, передбачає вивчення та розвиток людини як цілісного, неповторного, унікального утворення; вивчення та формування окремих складових психічного розвитку через призму цілісної особистості; сприяння самопізнанню, самоактуалізації, самореалізації потенційних можливостей (позитивно наповнених), глибинної сутності особистості, «Самості», «Суті себе». Слід також відмітити, що суть особистісного підходу у вітчизняній психології (як і в минулому Радянського Союзу) широко використовувалася при розробці проблеми профорієнтаційної роботи зі школярами, визначення її складових (К.М.Гуревич, Є.О.Климов, К.К.Платонов,

В.В.Рибалка, Б.О.Федоришин та ін.). У працях з цієї проблеми містяться цінні матеріали, що можуть використовуватися для забезпечення роботи на стадії індивідуалізації.

Стадія інтеграції. На цій стадії соціалізації дитина проявляє бажання увійти, «влитися» в суспільство, знайти своє місце в ньому, пропонуючи йому (соціальній групі, оточенню) себе зі своєю неповторністю, своїми можливостями. Важливою умовою успішності соціалізації дитини на цьому етапі є прийняття суспільством (соціальною групою) особи, враховуючи її особливості. Сприятливі цьому в умовах освітнього закладу можна завдяки проведеній роботі на попередній стадії з адекватного виявлення можливостей дитини та їх усвідомлення нею, забезпечення адекватного використання виявлених можливостей у класній та позакласній роботі (гуртковій тощо). На цьому етапі найважливіший предмет розвивальної роботи та показники її ефективності – це різноманітні форми адекватного використання та розвитку психофізіологічних можливостей дитини, а також формування соціально-психологічних якостей, необхідних для адекватного реагування на прийняття/неприйняття групою особистості. Адже на неприйняття дитина може реагувати двоюко: 1) зберегти свою індивідуальну неповторність, але проявляти агресивність щодо інших людей та суспільства загалом; 2) змінити себе відповідно до соціальних норм та очікувань реально чи вдавано тощо.

Трудова стадія. Суть цієї стадії соціалізації полягає в тому, що людина не лише продовжує засвоювати соціальний досвід, а починає його відтворювати та створювати шляхом активного впливу на середовище завдяки своїй діяльності. Якщо розглядати змістове наповнення трудової стадії соціалізації щодо учнів загальноосвітньої школи, то слід відмітити особливе місце в ній роботи з трудової підготовки дитини. На цій стадії реалізується можливість дитини самовизначитися у виборі майбутньої професії та особистісно зростати з опорою на ті психофізіологічні можливості (якості, задатки), які були виявленими на стадії індивідуалізації та які розвивались на стадіях індивідуалізації та інтеграції. Зауважимо, що при розв'язанні проблеми доцільно опиратися на уявлення про доцентровану та відцентровану

тенденції в особистісному підході (В.В.Рибалка): перша виявляється у визначенні глибинної системно-психологічної сутності особистості; друга представлена різними видами особистісно-орієнтованих підходів, які виявляються в орієнтації на окремі особистісні якості в цілісному особистісному контексті, у вихованні, навчанні, професійній підготовці. На трудовій стадії соціалізації предмет розвивальної роботи та показники її ефективності вбачаються в розвитку можливостей дитини у контексті майбутньої професійної підготовки дитини.

І саме таке розуміння соціалізації, враховуючи зміст її основних стадій, як провідної умови формування особистості, її підготовки до самостійного життя, покладається нами в основу дослідження проблеми психолого-педагогічних засад її забезпечення. Саме визначена суть кожного етапу процесу соціалізації, предмет та показники ефективності впливу на кожному з них мають визначати добір адекватних педагогічних засобів проведення цілеспрямованої роботи у зазначеному аспекті.

Яковицька Л.

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЇ НА УСПІШНІСТЬ ФАХІВЦЯ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У філософських концепціях діяльність розглядається через два її значущих аспекти: «опредметнення» і «розпредметнення», які являють собою протилежність, єдність і взаємне проникнення різних сферлюдської практичної діяльності. У процесі опредметнення людські здібності переходять у предмет і втілюються в ньому.

Тільки в діяльності відбувається розкриття здібностей людини, формування необхідних властивостей, якостей, знань, умінь і навичок, накопичення досвіду. Фахівець, оволодіваючи засобами і способами здійснення професійної діяльності, в перспективі стає її суб'єктом через можливість свідомо будувати і перебудовувати дії, ставлення, ситуації. У процесі розвитку суб'єкта відбувається перехід форм зовнішньої матеріально-чуттєвої діяльності у внутрішній план (інтеріоризація), де вихідна

інформація згортається, видозмінюється, модифікується, виправляється. У зворотному перекладі – екстеріоризації – відтворюються вже нові образи, дії відповідно до індивідуальних властивостей суб'єкта діяльності.

В ході самореалізації особистість поступово починає змінювати баланс процесів інтеріоризації й екстеріоризації (відбувається експлікація накопиченого досвіду на зовні) на користь останнього. Інтеріоризація не припиняється, але в житті дорослих людей більш яскраво виявляється процес екстеріоризації, «віддачі», трансляції накопиченого досвіду. Кожна особа, зокрема фахівець технічної сфери, є творцем стилю своєї професійної діяльності, свого шляху до самореалізації. Ми думаємо, що в процесі самореалізації фахівець екстеріоризує не всі норми й правила, засвоєні ним раніше, а тільки ті, які є адекватними способу життєдіяльності, сформованому особистістю, і відповідають актуальним культурно-історичним умовам. Крім того, у цьому процесі професіонал здатен не тільки транслювати засвоєні й створенні норми й цінності, але й одночасно породжувати нові цілі й орієнтири, більш відповідні швидкоплинним життєвим вимогам, тим самим, забезпечуючи розвиток і свій, і соціуму.

Глибокий логіко-структурологічний аналіз цього аспекту проблеми самореалізації, а також проблем індивідуальності й цілісності особистості виявляємо у працях В.І.Муляра. Розглядаючи самореалізацію як діалектичний процес, автор зазначає, що кожен індивід у процесі життєдіяльності прагне адекватного, цілковитого розкриття надбаних за допомогою привласнення досвіду людства (у процесі опредметнення) сутнісних сил, самореалізації індивідуальності (тобто розпредметнення). Таким чином індивід стає носієм суперечності між опредметненням і розпредметненням [2].

У процесі опредметнення людські здібності переходять у предметі втілюються в ньому. Завдяки цьому предмет стає соціальним, культурним або людським, за К.Марксом. У процесі опредметнення сутнісні людські сили екстеріоризуються: переходять об'єкти, в явища культури.

Опредметнення, як складова науково-технічної діяльності викладача, має три основні рівні:

матеріальний – виробнича діяльність в лабораторіях; державні науково-дослідні теми кафедри, що виконуються коштом державного бюджету, та госпрозрахункові теми з промисловими підприємствами; грантова діяльність; участь у проектах розвитку територіальних громад, захисту довкілля;

психічний – розкриття надбаних за допомогою привласнення досвіду людства (у процесі опредметнення) сутнісних сил; творення й інтерпретація змісту виробничих і буттєвих процесів, творення нових сенсів, мисленнєва діяльність, розробка стратегій творчої діяльності та інші складові, які є конструктивними елементами будь-якої професійної сфери;

творіння себе самого – привласнення продуктивних форм взаємодії, прийняття просоціальних очікувань, усунення різних форм відчуження, розвиток духовних потенцій [3].

Проте погоджуйтесь з можливістю теоретичного розділення цих взаємопов'язаних процесів, також припускаємо те, що в різні періоди життя людини то один, то інший процес виявляється провідним. Детермінантами для забезпечення процесу екстеріоризації виступають: 1) здатність до встановлення доброзичливих стосунків з навколишніми, колегами; 2) сформованість системи цінностей як передумови для технічної творчості.

Важливість процесу екстеріоризації у науково-технічній діяльності опосередковано підтвердив у своїх дослідженнях В.Н.Пушкін. Автор зауважив, що не всі завдання можуть бути представлені у вигляді лабіринту. Є багато екстраполяційних завдань з невизначеною зоною пошуку. За таких умов не можна запрограмувати перебіг рішення. Для продуктивного мислення особистості характерні саме такі завдання. Для них не можна використовувати принцип скорочення лабіринтних майданчиків. Простір таких завдань абстрактний з невизначеною кількістю координат. Для науково-технічної діяльності передусім характерне вироблення нових способів дій, яких раніше не було [1]. Описати чинники самореалізації викладача у науково-технічній діяльності можна лише на підставі розкриття психологічних механізмів творення моделі технічних рішень. Для того, щоб фахівець міг актуалізувати себе і свої наміри, також необхідна екстеріоризація

(перенесення внутрішніх сенсів з середини на зовні). Коли у науковця виникає необхідність розкриття згорнутої думки або інтуїтивного відчуття, екстеріоризація виражається в діалогічній взаємодії задля структуризації ідеї, для того, щоб вона стала більш зрозумілою. Саме у процесі екстеріоризації краще структуруються і спрямовуються мисленнєві процеси фахівця, оскільки аудиторія висуває певні вимоги до висловлюваних думок.

Одночасно екстеріоризація – це чинник, який служить переносу та поширенню знань, що є дуже важливою функцією в умовах освітнього середовища. Екстеріоризація робить неявні знання явними через їхню передачу і «витягування» з інших (учені, колеги, фахівці). Найпоширенішими передумовами екстеріоризації знань у професійній сфері є діалогічна взаємодія, діалогічне мислення, включене спостереження, розмова з колегами. Так, у науковій сфері часто фахівці, особливо молоді, можуть мати неявні знання, які вони ще не здатні чітко сформулювати й висловити. У такому разі через екстеріоризацію їх можна спробувати об'єктивувати в метафорах, асоціаціях і аналогіях. Призначення екстеріоризації у цьому випадку – допомогти перевести неявні знання у фіксовану форму, з якою можна працювати.

Екстеріоризація об'єктивує досвід і думки досвідчених фахівців, за допомогою вербальних конструкцій вони матеріалізують власний досвід і думки. Таким чином, відбувається передача важливих професійних надбань, актуалізуються позитивні переживання творця [4]. Без об'єктивації фахівець лишається просто носієм. Завдяки об'єктивації думка стає доступною для рефлексії й критики як з боку самого суб'єкта, так і з боку колег. У процесі обговорення ідеї змінюються, вдосконалюються, набувають нового змісту, гуманістичних сенсів.

Тобто, екстеріоризація є не тільки чинником самореалізації викладача в науково-технічній діяльності, а і складовою діалогічного мислення. Діалогічне мислення є частиною комунікації і у розвинутому вигляді формує структуру комунікації. Однією з ключових ознак професійної діяльності викладача у науково-технічній діяльності є послідовність процесів інтеріоризації і екстеріоризації (засвоєння знань і сенсів та подальшого їх вираження, дослідження, критики), але для

самореалізації, коли доведена важливість не тільки індивідуальних, а і соціальних, гуманітарних складових, домінуючим, на нашу думку, є саме мотиваційно-ціннісна складова екстеріоризації.

Таким чином, екстеріоризація є могутнім потенціалом для зміни й розвитку особистості, важливим мотиваційно-ціннісним чинником процесу самореалізації у науково-технічній діяльності, коли внутрішні плани під впливами зовнішніх обставин, через посередництво навчання та накопиченого життєвого і професійного досвіду, відповідно коригуються з урахуванням усіх матеріальних і матеріалізованих (соціальних, аксіологічних, культурних) вимог. Таке поєднання знань, досвіду матеріальної реальності з матеріалізованими вимогами є одним з основних чинників самореалізації фахівця.

Для розвитку екстеріоризації як мотиваційно-ціннісного чинника самореалізації необхідні: зона невизначеності на шляху до мети і здатність фахівця винайти свою особливу систему дій, що забезпечує йому найбільшу ефективність у виробничій діяльності, професійній взаємодії, а також часто й емоційне задоволення.

Ознакою розвинутого процесу екстеріоризації у фахівця науково-технічної сфери можна вважати здатність до діалогічної взаємодії, стійку систему прийомів і способів діяльності, яка є засобом ефективного пристосування до об'єктивних вимог професійної діяльності.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г.Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Муляр В.И. Самореализация личности как социальный процесс: (Методолого-социологический аспект): автореферат дис... кандидата философских наук: 09.00.01 / Муляр Владимир Ильич. – К.: Киев. ун-т, 1990. – 16 с.
3. Яковицька Л.С. Екстеріоризація як механізм самореалізації викладача університету у науково-технічній діяльності //Л.С.Яковицька// Вісник національного університету оборони України. Збірник наук. праць. – К.: НУОУ, 2016. – Вип. 1(47). – С. 167-172.
4. Яковицька Л.С. Змістовний аналіз особливостей психологічних механізмів самореалізації викладачів

технічного університету / Л.С.Яковицька // Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції.17-18 травня 2017 р., Мукачево / Ред.кол. :Т.Д. Щербан (гол. ред.) та ін. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2017 – С.190-192.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ СПІЛЬНОТ ТА ПРОФЕСІЙ В УМОВАХ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ардашова Я., Мерцій Т.

ПСИХОКУЛЬТУРА ТА ІНТЕРАКЦІЯ В КОНТЕКСТІ ЕКСПАНСІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

Соціальна реальність XXI століття, суперечливість і багатоплановість різних її процесів продукують нове розуміння до теоретичного осмислення проблеми «людського фактора» на теренах українського суспільства, яка може призвести до негативних наслідків у професійній структурі фахівців, які залучені до екстремальних видів діяльності. В результаті неухильного технічного прогресу скоротилася кількість екстремальних інцидентів, викликаних технікою, і, в той же час, пропорційно зросла кількість тих, причиною яких є людина. Це зумовлено цілою низкою професійно-важливих факторів, одними з яких є інтеракція та формування специфічної психокультури професіонала. Активний рівень інтеракції суттєво позначається на успішності виконання працівниками їх професійної діяльності.

Типові труднощі, які виникають у фахівців в процесі їх взаємодії, призводять до негативних наслідків, які ставлять під загрозу не тільки їхнє життя, а й життя інших людей.

Психокультура та інтеракція хоч і виступають феноменами різної спрямованості (психокультура належить більш до внутрішнього світу людини, а інтеракція до зовнішнього) вони є нерозривно пов'язаними категоріями, де центром їх поєднання виступає особистість.

В різні часи різні аспекти проблеми інтеракції привертали увагу багатьох дослідників. Вченими досліджувались моделі соціальної взаємодії (В. Слот, Х. Спанярд), структура та зміст соціальної зрілості (О. Михайлов, В. Радул); професійна та комунікативна взаємодія (І. Бех, С. Демченко, М. Елькін, С. Козак, А. Онкович та ін); соціально-психологічна взаємодія (Л. Лепіхова); життєва взаємодія (І. Єрмаков, Л. Сохань, І. Ящук та ін.); структура соціальної взаємодії (В. Масленников, Т. Новак).

Переважає кількість сучасних публікацій висвітлює аспекти взаємодії у сфері професіоналізації, менеджменту, і, в меншій мірі, в соціальній сфері через інтеракцію. Поки що не існує єдиної усталеної думки щодо поняття «інтеракція професіоналів авіаційної галузі», в зміст та структуру терміну різні автори вкладають різні сенс та складові; не існує чіткого розмежування семантично близьких та синонімічних категорій. Причому навіть на природу взаємодії немає усталеного погляду, серед дослідників існують певні протиріччя: одні вважають, що взаємодія має фізіологічне походження і на її становлення впливає генетичний фактор (К. Скайє, О. Гиндіна) та інші – що взаємодія має соціальний характер та формується під впливом соціуму (О. Бодальов, Л. Лепіхова, Н. Белоцерковець) [2, с. 129].

Що стосується психокультури, то аналіз літературних джерел показав, що до кінця ХХ століття термін «психокультура» майже не вживався. Вперше згадується в роботах О. Бодальова і М. Обозова у 80-ті роки минулого століття. Психокультура - у розвинутому вигляді це достатньо висока якість самоорганізації та саморегуляції будь-якої життєдіяльності особистості. Психокультура – це сукупність існуючих у індивіда, групи або етносу уявлень про психіку, форми регулювання і розвитку

психіки. Отже, носіями, володарями психокультури можуть бути різні суб'єкти: особистість, група (вікова, професійна і ін.), етнос, соціум в цілому. Тобто психокультура може бути як індивідуальною так і груповою, психокультурою етносу, соціуму [1].

Проаналізовані роботи таких науковців, як В. Вундта, С. Кримського, Е. Фромма, А. Швейцера, М. Шелера, К. Юнга та ін., показали, що психокультура згадується в узагальненому вигляді у контексті розгляду колективного несвідомого або духовності народу. Отже, психокультура переважно розглядалася в рамках суспільного буття як психокультура соціуму загалом, етносу зокрема [3, с. 173].

У сферу психокультури входять рівень і форми розвитку психологічної компетенції, рівень практичного використання уявлень про психіку, технологія формування психічних якостей у різних сферах психіки.

В умовах інформаційного суспільства інтерес до вивчення проблеми психокультури та інтеракції у світі сучасних технологій набуває нового характеру. Це пояснюється високим рівнем розвитку інформаційних і комп'ютерних систем нового тисячоліття, що диктують свої правила розвитку глобалізаційних процесів, сприяючи трансформації у сфері економіки, політики, культури, побуту, суттєво впливаючи не лише на свідомість але й на психіку людини.

Завдяки розвитку інформаційних технологій інтеракція ХХІ ст. набула нового забарвлення. Вона модифікувалася, і дала змогу взаємодіяти одне з одним без безпосереднього контакту. Якщо раніше інтеракція була способом передачі інформації через взаємодію, то зараз вона існує у дещо новому для себе амплуа. За допомогою засобів масової інформації, інтернету здійснюється передача повідомлень, а поняття «взаємозв'язку» набуває штучного характеру [2, с. 130].

Простір інтеракції стає віртуальним, а не матеріальним. Такий простір нездатний давати людям, які взаємодіють, усю гаму почуттів, необхідну для повноцінного психічного розвитку особистості. Людина нового покоління все менше потребує реального світу, вона живе у віртуальній реальності, заводить

віртуальних друзів, створює віртуальну особистість. Реальні почуття замінюються квазі-почуттями. Справжнє перетворюється на штучне (стає нереальним представником справжнього). Це середовище, що утворилося між двома суб-особистостями (між внутрішнім мережевим кіборгом і живою людиною), які протидіють у кожній людині, може призвести до «падіння психокультури».

Трансформуючи соціокультурне середовище, інтеракція ХХІ ст. породжує нові культурні феномени, які змінюють ціннісні орієнтири сучасної людини. Нові явища культури діють на фоні традиційної культури та зумовлюють своєрідність модифікації психокультури інформаційної ери. Всі ці чинники та нові культурні феномени формують нову людину із новою психокультурою – формують психокультуру особистості ХХІ ст.

Особливо важливим є вивчення трансформації та модифікації інтеракції та психокультури в авіаційній галузі, оскільки за останні 20-30 років технічне забезпечення, оснащення повітряних суден розвинулось та ускладнилось настільки, що постає проблема підготовки фахівців нового рівня, що залучені та володіють не тільки навичками керування літальних апаратів, а також, вміють ефективно взаємодіяти при виконанні завдань та підтримці належного рівня психологічної готовності під час екстремальної ситуації. Це безперервний «штучний» діалог, у процесі якого професіонали спостерігають одне за одним, осмислюють наміри одне одного та реагують на них. Інтеракція ХХІ ст. стає одним із показників професіоналізму особисті. Знання й професійні навички фахівця, його вміння спілкуватися у відповідному професійному середовищі забезпечує здатність правильно розуміти поведінку суб'єктів ділового спілкування, під час професійної діяльності, та від якої залежить життя всіх учасників комунікації.

Отже, дослідження інтеракції та психокультури в авіаційній галузі, їх трансформація і вплив на професійну діяльність операторів в умовах експансії інформаційних технологій надає обраній проблематиці актуальності.

Найвагомішою проблемою є те, що в умовах експансії інформаційних технологій авіаційна галузь набула нового рівня розвитку. Техніка настільки стала комп'ютеризованою та

«розумною», що здатна виконувати безліч задач без залучення пілотів. За таких умов постає питання щодо спроможності пілотів дійсно отримувати навички та досвід пілотування без допомоги комп'ютеризованих технологій. Що стосується розвитку безпілотних літаків, то постає питання підготовки операторів, що керують даними технічними засобами, їх особливості взаємодії один з одним, їх психокультури. Постає питання про зв'язок психокультури та кваліфікованості.

Саме ці особливості, що існують на даний час, зумовлюють зміну та трансформацію як інтеракції так і психокультури особистості, залученої до діяльності в складних операторських системах, таких як соціо-технічні системи.

Література

1. Гримак Л. П. Телепсихологія: посягательство на екологію психическої сфери человека / Л. П. Гримак // Психологический журнал. – М.: Издательство ИП РАН, 1991. – Т.12. – №6. – С. 182 – 184.
2. Новак Т. В. Місце інтеракції у контркультурних групах глобалізованого світу / Т. В. Мершій // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. праць. – К.: НАУ, 2013. – №2 (18). – С. 128 – 131.
3. Пономаренко Я. І. Психокультура як чинник формування духовності особистості / Я. І. Пономаренко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. праць. – К.: НАУ, 2011. – № 1 (13). – С. 173- 175.

Вашека Т., Уруська О.

ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ ЛІКАРІВ-ОНКОЛОГІВ ТА ПРИЧИНИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ

Сьогодні в Україні, як і в інших країнах світу, зростає кількість онкологічних захворювань, що обумовлено як погіршенням екологічної ситуації в розвинених державах, так і підсиленням стресу та соціально-економічними негараздами. Щодня в Україні хворіють раком 450 людей, з них вмирають 250. У

загальній структурі смертності злоякісні хвороби займають друге місце (13-15%), поступаючись лише серцево-судинній патології [1]. В зв'язку з цим слово «онкологія» для більшості людей асоціюється з болем, стражданням і приреченістю. Саме безпорадність перед цією важкою недугою змушує пацієнта шукати шляхи до психологічної підтримки. За умов суспільної, політичної та економічної кризи, що триває протягом останніх років, в Україні недостатньо розвинена служба психологічної та психотерапевтичної допомоги онкологічним хворим, що призводить до значного психоемоційного навантаження на лікаря-онколога. Адже крім основних обов'язків він виконує функції психолога і психотерапевта, що часто спричинює швидке виснаження психічних і емоційних ресурсів та проявляється у вигляді синдрому вигорання. З 1994 по 2002 рік психічна захворюваність серед лікарів збільшилася з 27 до 32%, а частота емоційного вигорання за цей же період - з 32 до 41%, причому максимальною вона є у онкологів [3].

Науковий і практичний інтерес до синдрому вигорання у лікарів-онкологів обумовлений тим, що цей синдром є безпосереднім проявом усе зростаючих проблем, пов'язаних з самопочуттям працівників та ефективністю їх праці.

У X огляді Міжнародної класифікації хвороб “синдром вигорання” описується під рубрикою Z.73.0 як стан повного виснаження. ВООЗ визнала, що синдром емоційного вигорання є проблемою, що потребує медичної уваги. Разом з тим, як вказується в сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі, питання виникнення, розвитку та профілактики емоційного вигорання у лікарів-онкологів залишаються недостатньо вивченими [2]. Потрібне детальне визначення психологічних особливостей, структурних компонентів і функціональних механізмів вигорання та їх залежності від основних індивідуально-психологічних особливостей особистості. Розробка даного напрямку дозволить створити умови для своєчасного виявлення і профілактики СЕВ у лікарів-онкологів, що, безсумнівно, позначиться не тільки на поліпшенні їх психічного здоров'я, але і на підвищенні ефективності надання медичної допомоги онкологічним хворим.

Об'єктом дослідження стало емоційне вигорання лікарів-онкологів, предметом – зв'язок емоційного вигорання з індивідуально-типологічними властивостями лікарів-онкологів.

На емпіричному етапі дослідження було використано: методика діагностики рівня емоційного вигорання В.В.Бойко; особистісний опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ); методика вивчення структури темпераменту Я. Стреляу (адаптація Н.Н. Данилової, А.Г. Шмельова); шкала темпераментів Л.Терстоуна (адаптація Хойновського). При кількісній обробці даних використовувалися методи математичної статистики - критерій Колмогорова-Смірнова; критерії Спірмена та Пірсона. Емпіричне дослідження проводилось на вибірці з 30 лікарів-онкологів лікувально-діагностичного центру м. Івано-Франківськ.

У дослідженні були отримані дані щодо рівня емоційного вигорання за методикою В.В.Бойка, які представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Дані щодо емоційного вигорання за фазами (за методикою В.В.Бойка)

Назва фази	Рівень та бали, що відповідають рівню					
	Високий (більше 61 б.)		Середній (37-60 б.)		Низький (0 -36 б.)	
	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
Напруги	4	13	12	40	14	47
Резистенції	15	50	10	33	5	17
Виснаження	5	17	11	37	14	46

У результаті дослідження виявлено нерівномірність формування фаз емоційного вигорання у лікарів-онкологів, що видно з таблиці. Особливістю цієї вибірки є сформованість фази резистенції у 15 респондентів, що становить

50% від загальної кількості, для яких можна взяти термін «вигорілі» працівники. У них можуть спостерігатися конфліктність, підвищення напруженості навколо себе, зниження кількісних та якісних показників роботи і комунікації, що призводить до погіршення психологічної атмосфери в організації.

Серед окремих симптомів емоційного вигорання у лікарів-онкологів найбільше виражені «переживання психотравмуючих обставин» (56% респондентів), «неадекватне емоційне реагування» (60%), «редукція професійних обов'язків» (53%), «розширення сфери економії емоцій» (50%). Ці симптоми вказують на травматичність професійної діяльності лікарів-онкологів, що призводить до проблем в емоційному реагуванні та спробі відсторонитися від негативних переживань шляхом економії емоцій, а також до знецінення результатів своєї роботи.

У табл. 2 представлено результати проведеного кореляційного аналізу даних. Так, встановлено прямі кореляційні зв'язки між нейротизмом та всіма фазами емоційного вигорання. Це свідчить про те, що чим більша схильність до вразливості, чутливості, емоційної лабільності, тим швидше у лікарів-онкологів формується емоційне вигорання. Сила процесів збудження та гальмування обернено прокорелювала з фазою виснаження та напруги, що вказує на виражену тенденцію до вигорання тих лікарів, у яких слабка нервова система, яким важко витримувати тривалі навантаження.

Серед темпераментальних характеристик найважливішими для формування емоційного вигорання виявились імпульсивність (прямий кореляційний зв'язок свідчить про сприяння цієї властивості емоційному вигоранню) та рівноваженість і рефлексивність, які запобігають емоційному вигоранню.

Умови професійної діяльності лікарів-онкологів потребують певного рівня рефлексивно-сміслових та рефлексивно-оціночних механізмів в процесі міжособистісної взаємодії, що регулюють стан емоційного вигорання. Висока значимість цього зв'язку показує, що чим вище усвідомлення себе, своїх якостей, властивостей, характеристик, успіхів і невдач і розуміння їх причин у лікарів-онкологів, тим більша емоційна зрілість та стабільність, які запобігають утворенню симптомів вигорання.

Можемо зробити висновок, що серед індивідуально-типологічних властивостей особистості лікарів-онкологів найбільше сприяють емоційному вигоранню нейротизм, імпульсивність, слабкість нервової системи, а попереджують

емоційне вигорання врівноваженість, сила нервових процесів, та рефлексивність.

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки емоційного вигорання та індивідуально-типологічних властивостей особистості

Показники за методиками	Фаза напруги	Фаза резистенції	Фаза виснаження
Нейротизм	,814**	,769**	,820**
Сила процесів збудження	-,396*	-	-,485**
Сила процесів гальмування	-,372*	-	-,515**
Імпульсивність	,783**	,715**	740**
Врівноваженість	-,852**	-,795**	-,880**
Рефлексивність	-,469**	-,464**	-,511**

Примітка: * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$

В подальшому отримані результати можна використати для проведення психологічних заходів (індивідуальні консультації, психологічні групи підтримки) для тих лікарів-онкологів, які схильні до емоційного вигорання через свої індивідуально-типологічні особливості з метою покращення їхнього емоційного стану, налагодження міжособистісних стосунків та взаємодії з оточуючим середовищем.

Література

1. Мухаровська І.Р. Емоційне вигорання у лікарів-онкологів: джерела професійного стресу та медико-психологічні потреби / Мухаровська І.Р. // Український вісник психоневрології. – 2016. – Т. 24, вип. 2 (87). – С. 73-78.
2. Судакова О.С. Специфіка розвитку синдрому емоційного вигорання у лікарів-онкологів // Медична психологія. – 2012. - №4. – С.92-96.

3. Чулкова В. А. Психологические проблемы в онкологии / В. А. Чулкова, В. М. Моисеенко // Практическая онкология. - 2009. – Т. 10, № 3. – С. 151-157.
4. Greer S., Moorey S., Baruch J. Evaluation of adjuvant psychological therapy for clinically referred cancer patients // Br. J. Cancer. – 1991. – v.63. – №2.
5. Orton P. Depersonalised doctors: a cross-sectional study of 564 doctors, 760 consultations and 1876 patient reports in UK general practice / P. Orton, C. Orton, G.D. Pereira // BMJ Open. 2012. – Vol. 2 (1). – P. 274.

Власова-Чмерук О., Хаустова В.

РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ МИСЛЕННЄВИХ ПРОЦЕСІВ ІНЖЕНЕРІВ-АВІАКОНСТРУКТОРІВ

Згідно з указом № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» одним із ключових державних завдань визнається становлення України як країни з високими технологіями та передовими інноваціями у різних сферах економіки. Стратегічно важливим для України є розвиток авіаційної галузі. Для забезпечення конкурентоспроможності, збереження своїх позицій на світовому ринку Україна має з усією відповідальністю має підійти до структурної перебудови авіаційної галузі. Не заперечуючи ролі і значення технічної і матеріальної бази у проектуванні і будівництві літаків актуальною є потреба у психологічному аналізі людського фактору в забезпеченні безпеки польотів.

Важлива роль в забезпеченні безпеки польотів на вихідному етапі належить спеціалістам з управління і обслуговування систем авіоніки. Завданнями інженера є автоматичне управління рухомими об'єктами, електронікою, мікропроцесорною технікою та програмування систем управління. Фактором успішної діяльності цих спеціалістів є сукупність знань, навичок а також необхідні професійні характеристики когнітивних процесів. Інженер літакобудівної галузі, крім засвоєння необхідного “ядра” професійних знань, повинен уміти керувати, навчитися системно мислити, долати інерцію мислення, виявляти й вирішувати технічні

суперечності, що виникають, генерувати нестандартні технічні ідеї, оволодівати навичками багатоваріантного вирішення завдань і їх об'єктивного оцінювання. Для інженерів особливо важливим є як розвиток абстрактно логічного так і наочно-образного мислення. Психологічний аналіз пов'язаних понять технічного, інженерного, конструктивного мислення представлений у роботах Т.Кудрявцева, В. Моляко, А. Есаулова, Л. Березової, М. Смульсон [1, 2, 3, 4].

Метою нашої роботи було дослідити особливості мисленневих процесів інженерів авіаконструкторів.

Завдання дослідження:

- 1) дослідити мисленеві процеси інженерів-авіаконструкторів;
- 2) порівняти характеристики мислення інженерів та представників контрольної групи.

Вибірку склали 35 респондентів. З них – 15 інженерів - спеціалістів з управління і обслуговування систем авіоніки (експериментальна група) та 20 спеціалістів гуманітарного профілю з юридичною освітою (контрольна група). Обидві групи вибірки врівноважені за віком, стажем професійної діяльності.

В ході дослідження були використані наступні методики: 1) тест включених фігур К. Готтшальда (для діагностики полезалежності/полenezалежності); 2) методика для оцінки комбінаторних здібностей «Анаграми»; 3) тест структури інтелекту Р. Амтхауера. Використання цих методик дозволяє оцінити 11 показників мисленневих процесів.

В межах реалізації завдання №1 були отримані наступні результати. За даними методики Готтшальда у групі інженерів переважають респонденти з полenezалежним когнітивним стилем (67% респондентів). У контрольній групі результати розподілилися наступним чином: 45% полenezалежних та 55% полезалежних.

За результатами методики «Анаграми» у групі інженерів переважають респонденти з високим рівнем комбінаторних здібностей – 67%, середній рівень у 26%, а низький 7%. У контрольній групі респондентів з високим рівнем комбінаторних здібностей виявлено 20%, інші мають середній або низький рівень.

За результатами діагностики за тестом структури інтелекту Амтхауера можемо говорити про переважання у групі інженерів показників за субтестами «Виключення слова», «Арифметичні задачі», «Числові ряди», «Просторова уява», «Просторове узагальнення». Майже ідентичні середні значення у групах за показниками субтестів «Доповнення речень», «Аналогії», «Узагальнення», «Пам'ять».

Для виконання завдання №2 був проведений аналіз порівняння середніх у групах респондентів із застосуванням t-критерій Стьюдента (попередньо була проведена перевірка типу розподілу даних за критерієм Колмагорова-Смірнова). Статистично значимі відмінності представлені у таблиці 1.

Таким чином у інженерів переважають значення за показниками комбінаторних здібностей, математичних здібностей, просторової уяви та просторового узагальнення.

Отримані дані дозволяють говорити про таку специфіку мислення інженерів, яка проявилася у зв'язку професійним наповненням діяльності цих спеціалістів. Характер задач, з якими працюють інженери, специфіка об'єкту праці, необхідність оперувати певними сторонами та властивостями об'єкту, що конструюється, зумовлює особливості сприймання та мислення інженерів.

Таблиця 1

Порівняння середніх значень для експериментальної та контрольної груп за характеристиками мисленневих процесів

Назва шкали	Середні значення		Значимість t-критерію
	Група 1 (інженери)	Група 2 (контрольна група)	
Комбінаторні здібності	9,2	5,55	0,000
Числові ряди (математичні здібності)	14,93	11,60	0,016
Просторова уява	15,4	12,45	0,007
Просторове узагальнення	15,53	12,15	0,007

Набуваючи самостійний досвід у ході розв'язання практичних конструкторських задач, інженери навчаються мислити системно, формується так звана «когнітивна модель світу» [1].

Просторова уява та здатність до просторового узагальнення часто визначають успішність вирішення інженерних задач у ході професійної діяльності. Все це свідчить про відповідність діагностованих характеристик мислення вимогам професійної діяльності інженерів авіаконструкторів.

За результатами проведеного дослідження можна говорити про прогностичну цінність даних методик у прогнозуванні успішності досліджуваних у технічній діяльності, а отже виправданим є використання цих методик у ході професійного добору та профорієнтації.

Література

1. Березова Л. В. Психологічні особливості розвитку конструктивного мислення студентів технічних спеціальностей [Електронний ресурс] / Л. В. Березова // Наука і освіта. – 2012. – № 9. – С. 13-16. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO>
2. Кудрявцев Т.В. Психология технического мышления (Процесс и способы решения технических задач) / Т.В. Кудрявцев. – М.: Педагогика, 1975. – 303 с.
3. Моляко В.А. Психология конструкторской деятельности / В.А. Моляко. – М.: Машиностроение, 1983. – 136 с.
4. Смутьсон М.Л. Психология развития интеллекту: Монографія / Смутьсон М.Л.–К., 2001. – 276с.

Гічан І.

ЗВ'ЯЗОК ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ З ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ В АГЕНТІВ З РЕЄСТРАЦІЇ В АЕРОПОРТУ «БОРИСПІЛЬ»

Ознакою нашого часу є постійність перебування людини у стані зовнішньої та внутрішньої невизначеності, що вимагає від особистості прояву психологічної гнучкості та витриманості, уміння приймати рішення в ситуаціях обмеженості інформації. Експериментальні дослідження в психології показали, що

емоційний інтелект є необхідним елементом когнітивного функціонування професіонала.

У невизначених ситуаціях прогнозування власної діяльності агента з реєстрації авіапасажирів є складним процесом, що вимагає дослідження психологічних особливостей толерантності до невизначеності у взаємозв'язку з емоційним інтелектом. У дослідженні приймали участь 25 агентів з реєстрації авіапасажирів аеропорту «Бориспіль».

Метою дослідження було встановлення взаємозв'язку толерантності до невизначеності з емоційним інтелектом у агентів з реєстрації. Були застосовані методики: Тест емоційного інтелекту (Н.Холл); «Шкала толерантності до невизначеності» (С.Баднер), які були адаптовані і валідизовані Т. В. Корніловою [1].

Емоційний інтелект розуміється як інтелектуальна здатність, що пов'язана з розумінням і управлінням емоційними проявами особистості. Розгляд концепцій емоційного інтелекту пов'язаний зі здатністю до впізнавання, розуміння емоцій у внутрішньо особистісному та міжособистісному плані і управління ними агентів з реєстрації авіапасажирів.

Робота в аеропортах включає в себе чітке та регламентоване виконання настанов, а також використання психологічних якостей для забезпечення високого рівня професійної діяльності [2].

Важливою ланкою роботи в аеропорту є діяльність агента з реєстрації пасажирів, який здійснює оформлення документів, розглядає скарги та претензії, приймає та передає відповідну документацію.

Психологічні основи професійної діяльності агентів з реєстрації включають перелік таких психологічних якостей: почуття обов'язку, відповідальність і рішучість, енергійність та активність, діяльнісний максималізм (пристрасне прагнення отримати бажаний результат), підвищена пильність і готовність до будь-яких несподіванок і швидких реакцій [3].

Окремо треба підкреслити важливість когнітивних якостей, розвитку інтелекту, зокрема, емоційного.

Дослідження показало, що у агентів з реєстрації переважають низькі показники емоційної усвідомленості, а саме здатності до управління власними емоціями, їх розпізнавання та ідентифікації.

Рівень толерантності до невизначеності у респондентів також є неоднорідними. Респонденти здатні шаблонно підходити до розв'язання професійних завдань. Треба сказати, що агенти щодня презентують професійну діяльність в умовах толерантного ставлення до ситуації невизначеності. Встановлено, що чим вище є рівень емоційного інтелекту у агентів з реєстрації пасажирів аеропорту «Бориспіль», тим вищим є прояв їх толерантного реагування на невизначені ситуації. Тобто, чим краще респонденти контролюють свої емоції та вираження експресії, тим більше вони проявляють такі показники емоційного інтелекту як самомотивація та емпатія, тим простіше їм реагувати на ситуації і двозначності, які можуть виникати у ході їх професійної діяльності.

Отже, підсумовуючи, ми можемо зробити висновок про те, що саме розвиток емоційного інтелекту, тобто вміння управляти власними емоціями у будь-яких ситуаціях та керувати емоціями інших людей, збільшує рівень толерантності до невизначеності особистості, що забезпечує гнучке та адекватне реагування на професійні ситуації в аеропорту «Бориспіль».

Література

1. Корнилова Т.В. Экспериментальная психология: Практикум / Корнилова Т.В. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 185.
2. Гічан І.С. Експериментальна психологія / Гічан І.С., Гічан О.І. - К.: НАУ, 2014. – С.60.
3. Вашека Т.В. Психологія спілкування: Навчально-методичний комплекс / Вашека Т.В., Гічан І.С. - К.: НАУ, 2006. – С.67, 83.

Горський О.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ АВІАЦІЙНО-КОСМІЧНОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОНІЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Проблема забезпечення безпеки і надійності польотів авіаційних та космічних систем продовжує залишатися однією з найактуальніших і, разом з тим, важких для вирішення проблем

використовування авіаційно-космічної техніки і зниження ризиків надзвичайних подій.

Для гарантованого забезпечення заданого рівня безпеки і надійності польотів процеси підготовки та функціонування операторів (екіпажів та наземного персоналу) повинні бути спостережуваними і керованими на всіх етапах циклу підготовки та застосування. Для своєчасного вибору і реалізації управлінських рішень повинні використовуватися сучасні методи моделювання діяльності операторів авіаційно-космічних систем (АКС) в режимах штатного та позаштатного функціонування [2, с.7-8].

При незмінності форм та способів застосування, ефективність застосування АКС зростає за рахунок вдосконалення структури та функціональних зв'язків між елементами системи. Однією із важливіших властивостей системи є її стійкість, тобто здатність системи зберігати свої властивості, функції та задану ступінь ефективності застосування при впливі зовнішніх факторів та структурній деградації системи.

Необхідною та достатньою умовою функціональної стійкості АКС можна покласти існування такого складу елементів і зв'язків між ними, при якому система продовжує виконувати хоча б мінімально необхідні функції з заданою ефективністю, а також мала б достатню надмірність для парирування наслідків структурної деградації.

Тобто, необхідно виявити надмірність системи (структурну, інформаційну, енергетичну, функціональну, часову та ін.) та реалізувати шляхом перерозподілу ресурсів в системі.

З метою вирішення проблеми забезпечення функціональної стійкості АКС пропонується підхід, який містить в собі сукупність математичних моделей, необхідних і достатніх умов функціональної стійкості, ознак, показників, критеріїв, області, границі і запасу функціональної стійкості системи, та який може бути застосованим для будь-яких складних людино-машинних систем з інтенсивно циркулюючою інформацією. Цей підхід базується на концепції забезпечення функціональної стійкості, яка передбачає забезпечення оптимального (субоптимального) рівня циркулюючої в системі інформації та максимального рівня засвоєння інформації керуючим елементом (так званого тезаурусу

системи). Валідація тезаурусу дозволяє ефективніше використовувати існуючу надмірність та за рахунок цього підвищити значення показників функціональної стійкості до необхідного рівня без значних витрат [3, с.81-85].

Крім того, АКС – єдина полієргатична та ерготехнічна система, тому об'єднання людини і технічних засобів доцільно ґрунтувати на концепції цілісності, що передбачає створення органічно-цілісних структур, функціональні властивості яких принципово сприяють безпомилковій роботі оператора. Методологією цілісної побудови АКС є організмичний підхід, суть якого полягає у використуванні досягнень еволюції живих організмів для побудови людино-машинних систем. Правомірність такого підходу обґрунтована тим, що в існуючому середовищі (природному і штучному) є самі різні системи (організми), що досягають власну мету, борються за своє існування, але підкоряються загальним, неминучим і єдиним законам природи [6, с.60-62].

Застосовуючи організмичний підхід, можна дійти наступних результатів [4, с.22-25]. Поведінка оператора при виконанні обов'язків чи веденні функціональної діяльності (ФД) визначається моделлю зовнішнього світу, що опрацьовується ним на основі придбаних знань, проведеної підготовки, тренувань, випробувань, проб і помилок, аналогій і т.п. Деталізація моделі зовнішнього світу, ступінь її спільності і адекватності залежить від конкретної особи, тобто внутрішнього світу оператора. Відношення внутрішнього і зовнішнього світів конкретного оператора визначають його власне “Я” і його типологічні характеристики. Підсвідомо, але образи зовнішнього світу, що використовуються оператором, сприяють великій гнучкості в способах переробки ним інформації. В цьому ж і причина можливості рішення оператором іноді нечітко сформульованих задач, що стосуються проведення ФД. Оператор усвідомлено або неусвідомлено доповнює постановку задачі, виходячи з своєї моделі (образу) зовнішнього світу, точніше, його частини, що включає все, що стосується постановки і проведення ФД. Оператор виступає також в ролі “цільового фільтру” можливих варіантів рішення при проведенні ФД. Варіації реальних умов проведення експерименту

примножують можливі варіанти його проведення, а комбінації варіантів по деталях і умовах роблять число рішень вельми значним. Оператор, користуючись своїми моделями зовнішнього і внутрішнього світів, враховуючи поставлену мету, зменшує безліч варіантів рішення задачі до практично прийняттого числа. При цьому відбирається інформація лише потрібна для задачі, що вирішується.

Крім цільової фільтрації для оператора характерна і функція звичайної фільтрації шумів, перешкод. Загальна структура функцій оператора може бути представлена фазами взаємодії з технічною частиною системи [4, с.74-75]:

сенсорні входи (зір, слух, дотик, нюх, смак) забезпечують виявлення і прийом індикаторних сигналів від деякої сукупності пристроїв довільної природи, через які оператору пред'являється службова інформація, і описуються вхідними змінними;

вирішальна функція (аналітичні відділи центральної нервової системи та пам'ять) забезпечує визначення інформації, яку несуть сигнали, необхідні розрахунки, оцінки і логічні операції, внаслідок чого знаходиться рішення виникаючої задачі, а потім відбувається пошук засобів реалізації рішення;

моторні виходи (рухи, мова) ведуть до реалізації результату рішення і описуються вихідними змінними.

Вирішальна функція є відображенням безлічі вхідних змінних на безліч змінних вихідних. Така інтерпретація корисна для побудови математичної моделі операторської діяльності льотчика або диспетчера, але вона є зовнішньою узагальненою характеристикою оператора. Внутрішню його характеристику зручно давати в термінах “інформаційного метаболізму”.

Суть теорії інформаційного метаболізму полягає в тому, що “зовнішні інформаційні сигнали, що приймаються психікою, уподібнюються їжі, яку для процесу енергетичного метаболізму одержує організм, тобто, як їжа необхідна для енергетичного метаболізму організму, так і інформаційні сигнали для інформаційного метаболізму психіки”. А. Аугустінавічюте [5, с.124-142], використовуючи теорію інформаційного метаболізму, удосконалила психологічну типологію К.Г. Юнга і тим самим створила науку, яку назвала соціонікою або теорією типів

інформаційного метаболізму. Основна відмінність між типами людей – різниця в способах і характері обміну інформацією із зовнішнім світом. Безліч вхідних сигналів, що поступають людині, розщеплюється його психікою на складові, причому функції Юнга (логіка - етика, інтуїція - сенсорика, в термінах соціоніки) забезпечують фільтрацію, яка згадується вище.

Доцільно перевести опис “інформаційного метаболізму” оператора з внутрішньої мови соціоніки на зовнішню мову вирішальної функції, тобто відображення вхідних змінних в змінні вихідні. Шукане відображення починається з виявлення і прийому сигналу сенсорним входом і зводиться до введення в дію керуючих пристроїв, а також до безпосереднього відчуття сигналу, що вимагає збудження пам'яті і аналітичних відділів центральної нервової системи.

Рішення задачі, що виникає як результат отримання повідомлювальної інформації, включає в необхідних випадках обчислення і логічні висновки. Цей процес характерний інтенсивним обміном інформацією між основними відділами головного мозку і підвищеними вимогами до об'єму оперативної пам'яті оператора. Тому не тільки для проведення ФД, але і для всієї діяльності операторів використовуються інструкції, схеми і т.п. Відзначимо причини, що впливають на процес “інформаційного метаболізму” [1, с.104-122]:

- емоційні (швидкі і нестійкі зміни перетворюючих властивостей оператора, викликані сильно діючими зовнішніми або внутрішніми причинами);
- інтуїтивні (досвід, що не формалізується у вирішальній функції оператора);
- еволюційні (повільні зміни перетворюючих властивостей оператора в результаті навчання, тренувань або забувають).

Дії цих причин можуть викликати:

- втрату частини корисної інформації;
- неадекватність перетворення інформації (залежить від соціонічного типу оператора);
- внесення додаткової (корисної або шкідливої) інформації, що безпосередньо не міститься в тій, що поступає на сенсорний вхід сигналі (позитивний досвід і інтуїція або, навпаки,

закріплені помилкові уявлення і навик), причому ця інформація може як збільшувати, так і компенсувати спотворення.

Процес формулювання рішення є виразом рішення на мові моторних виходів оператора. Результатом є формування, а потім видача командної інформації (вихідних змінних).

Опис структури вирішальної функції показує, що навіть у дуже простому випадку прийому сигналу сенсорним входом і перетворення його в моторний вихід є достатньо складним, не всі механізми вказаних процесів достатньо вивчені. Проте, потрібні практичні функціональні критерії оцінки взаємодії оператора з технічними приладами.

Очевидно, такі критерії повинні об'єднувати показники, що характеризують сенсорні входи, вирішальну функцію і моторні виходи оператора. “Інформаційний метаболізм” міг би служити одним з таких показників, якби не відсутність кількісної міри для нього.

Проте можна спробувати ввести ряд оцінюваних, а краще – вимірних параметрів “інформаційного метаболізму”. Соціонічна характеристика оператора є таким оцінюваним параметром. Але існують і вимірні параметри, наприклад, кількість інформації, яку повинен обробити оператор при проведенні ФД, що складається з кількості інформації, сприйнятої сенсорним входом, кількості інформації, що використовується вирішальною функцією та кількості інформації, що формується для моторного виходу;

Моторні виходи оператора при виконанні ФД фактично зводяться в кожний момент до одного руху і мови. Мову можна описувати через інформаційні характеристики (швидкість подачі інформації, коефіцієнт втрат інформації, залежний від виразності мови, і т. ін.). Вимірним параметром моторних виходів оператора можуть служити: число і характер рухів, супутніх процесу обробки інформації; точність дій оператора. вимірні параметри рухів оператора потрібно встановлювати експериментально.

Відзначені вимірні параметри дозволяють сформулювати критерії ефективності проведення ФД оператором.

Критерій перший – час дій оператора, що є функцією від кількості інформації, нормованою за стисненням чи розширенням

часу виконання вирішальної функції, та часу, що затрачується на моторні реакції, які є супутніми обробці інформації

Час, що затрачується оператором на виконання операцій, виявляється одним з найважливіших критеріїв в умовах діяльності, де час є надзвичайно дорогим і обмеженим ресурсом. Проте практичне застосування даного критерію вимагає високої досконалості методик, враховуючи відсутність кількісних заходів для багатьох психологічних характеристик оператора. Насправді, коефіцієнт стиснення/розширення часу є функцією ряду параметрів, деякі з яких не формалізовані, такі як: значущість і цінність інформації, що приймається; спосіб кодування інформації (структура сигналу); вид алгоритму роботи; сенсорні властивості оператора; обсяг і властивості пам'яті; адаптивні якості; тип мислення; показник стомлюваності; показник емоційної сфери.

Час моторної реакції – функція від тих же параметрів, і крім того, від характеристик рухових реакцій оператора (число і характер рухів, точність дій оператора). На точність дій оператора впливають стан зовнішнього середовища, взаємодія ергатичних та технічних елементів АКС.

Погрішності, що допускаються оператором в процесі роботи, випадкові по величині і підкоряються нормальному закону розподілу, проте, можуть мати місце і інші закони розподілу залежні від соціонічного типу оператора у зв'язку з виконанням ФД певного виду. Помітимо, що хоча характеристика моторних реакцій входить як аргумент в перший критерій ефективності, її можна застосовувати і як самостійний другий критерій, оскільки, фактично, це основна кваліфікаційна характеристика.

Критерій третій - інформаційна пропускну спроможність оператора.

Критерій четвертий – надійність оператора. Оцінюється через вірогідність виникнення помилки в процесі сприйняття інформації (сенсорна помилка), при ухваленні рішення (аналітична, логічна або обчислювальна помилка), при передачі інформації на моторні виходи (моторна помилка).

Таким чином, можна припустити, що для забезпечення функціональної стійкості АКС потрібно реалізовувати інформаційну надмірність, яка максимізується при врахуванні

особливостей функціонування ергатичної частини системи (операторів), а саме оптимізації вирішальної функції оператора залежно від соціонічного типу. Час, що витрачається на формування моторних виходів, визначається пропускнуою спроможністю оператора і також повинен бути оцінений експериментально як для рухових, так і для мовних реакцій. Необхідно експериментальним шляхом встановити вплив на надійність оператора його сенсомоторних можливостей, об'єму пам'яті, властивостей мислення, емоційної стійкості, а також компенсаторних можливостей, що виявляється в тим більшому ступені, чим вище рівень підготовки оператора, більше його досвід по виконанню тих або інших операцій і уміння знаходити способи отримання бракуючої інформації.

Література

1. Батурич Ю.М. Типологические характеристики и критерии эффективности космонавта как оператора при проведении научных экспериментов в космическом полете /Батурич Ю.М. // Пилотируемые полеты в космос. – ФГБУ «НИИ ЦПК имени Ю.А. Гагарина», 2011 – № 1 (1) – С. 104-122.
2. Воронин А.Н. Сложные технические и эргатические системы: методы исследования / Воронин А.Н., Зиятдинов Ю.К., Харченко А.В., Осташевский В.В. – Х.: Факт, 1997. – 240 с.
3. Обідін Д.М. Інтелектуалізація системи управління складним динамічним об'єктом на основі нечітких семантичних мереж / Д.М. Обідін, В.А. Савченко // Моделювання та інформаційні технології: Зб. наук. пр. – К.: Інститут проблем моделювання в енергетиці ім. Г.Є. Пухова НАН України, 2012. – Вип. 63. – С. 81 – 85.
4. Павлов В.В. Начала теории эргатических систем / Павлов В.В. – Киев, Наукова думка, 1975. – 186 с.
5. Прокофьева Т.Н. Соционика. Алгебра и геометрия человеческих взаимоотношений / Прокофьева Т.Н. – М., Алмаз, 2005. – 356 с.
6. Сакач Р.В. Безопасность полетов: Учебник для вузов / Сакач Р.В., Зубков Б.В., Давиденко М.Ф. – М.: Транспорт, 1989. – 239 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ БОРТПРОВІДНИКІВ

Актуальність даної теми полягає в тому, що встановлення взаємозв'язку комунікативної компетенції та стресостійкості дозволить вирішити питання оптимального, успішного виконання своїх безпосередніх професійних обов'язків фахівцями, які працюють на борту.

Стрес – досить розповсюджене явище в наш час. Особливо часто люди відчувають стресові ситуації, як у повсякденному житті так і під час виконання професійного завдання. Найбільший рівень стресу спостерігається у спеціалістів діяльність яких, пов'язана з особливими умовами, зокрема у бортпроводників.

Аналіз особливостей професійної діяльності бортпроводників дозволив виявити основні причини необхідності проведення психологічних досліджень, зокрема: високий рівень професійних вимог, особливості стресогенних умов праці, специфіка і широкий спектр трудових операцій, неординарність поєднання професійних ролей в трудовій діяльності, високий рівень складності і відповідальності завдань, багатофункціональність та велика кількість видів трудових операцій.

Однією із специфічних особливостей діяльності бортпроводника є спілкування з пасажиром. Специфіка якого полягає у: конфліктогенності діяльності, різнобічності та гостроті ситуацій, спілкування з авіапасажирами та колегами. Тож, не викликає подиву припущення про те, що комунікативна компетентність займає важливе місце у підготовці майбутніх бортпроводників, що є одним з чинників підвищення стресостійкості.

Дослідження було спрямоване на встановлення взаємозв'язку комунікативної компетенції зі стресостійкістю у бортпроводників. У дослідженні використані наступні методики: методика діагностики комунікативного контролю (М.Шнайдер), методика діагностики комунікативно-характерологічних особливостей особистості (Л.І.Уманський, І.А.Френкель, А.Н.Лутошкин, А.С.Чернишов), методика «Тест на стрес і депресію» (8 –

факторний особистісний опитувальник) Ч.Д.Спілбергер, адаптація О.М.Радюка, методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса и Раге.

Вибірку складала група з 30 респондентів віком від 25 до 32 років, які на даний час працюють на посаді бортпровідників на базі міжнародної авіакомпанії «МАУ» та у авіакомпанії «Qatar Airways». Емпіричне дослідження дозволило виявити, що бортпровідники мають середні та високі рівні комунікативного контролю, що характеризує їх, як безпосередніх у спілкуванні особистостей, які щиро ставляться до інших. Але також про них можна сказати, що вони стримані в емоційних проявах, співвідносять свої реакції з поведінкою оточуючих людей; Бортпровідники з високим рівнем комунікативного контролю (30% досліджуваних) схильні до високого контролю над своїми комунікаціями, вони постійно слідкують за собою та керують вираженням своїх емоцій.

Комунікативно-характерологічні риси бортпровідників, а саме особистісні, інтелектуальні, вольові, емоційні, риси, які характеризують відношення до діяльності, до інших, до себе у більшості досліджуваних проявляються часто або не занадто виражено. особистісні риси, такі як принциповість, колективізм, правдивість, громадська спрямованість, працьовитість, безкорисливість, скромність, справедливість, чуйність, прямота у 50% досліджуваних бортпровідників проявляється часто. 47% мають середні результати, які характеризуються не виразністю даних рис як у позитивному їх сенсі, так і у протилежному їх сенсі. У 3% бортпровідників виявлено прояви їх протилежних рис, таких як безпринципність, індивідуалізм, брехливість, егоїзм, лінощі, безкорисливість, нескромність, черствість, лицемірство, але такі прояви не є крайніми, так як результати знаходяться на межі з результатами, які характеризують на виразність даних рис;

Ознаки стресу і депресії, такі як: інтенсивність допитливості, інтенсивність агресії, інтенсивність тривоги, інтенсивність депресії, частота допитливості, частота агресії, частота тривоги, частота депресії знаходяться у більшості досліджуваних на середньому рівні, що говорить про відсутність стресових реакцій у досліджуваних, про помірно виражені переживання негативних

відчуттів по відношенню до інших людей та більш позитивним, ніж негативним фоном настрою, вони контролюють свої емоції та більш налаштовані на приємні емоційні стани (радість, увага до оточуючих людей, подій, оптимізм, особистісну активність).

Також у більшості досліджуваних бортпровідників виявлено великі та високі рівні опору до стресу, стресостійкості, тож для них характерний низький рівень стресового навантаження. Вони виявляють високий рівень стресостійкості. Більшість досліджуваних (93,5%) показали середній з тенденцією до низького рівень схильності до агресивності, направленої на інших людей, що характеризує їх як особистостей з пониженими тенденціями відчувати негативні почуття при невдачах і конфліктах з іншими людьми, обвинувачувати оточуючих в у своїх невдачах, відчувати відчуття гніву, роздратованості, внутрішньої напруги, розчарування, невдоволеності і т.д. Разом з тим 6,5% бортпровідників показали високий рівень схильності до агресивності, направленої на інших, це може негативно позначатися на професійній діяльності

Дані бортпровідники не витрачають свою енергію та ресурси на боротьбу з негативними психологічними станами, які виникають під час екстремальних ситуацій.

Проведений математичний аналіз за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена дозволив виявити наступні взаємозв'язки та зробити висновки, що комунікативна компетенція та стресостійкість у досліджуваних бортпровідників взаємопов'язані:

- з інтенсивністю та частотою допитливості, опором до стресу виявлено статистично значимі додатні зв'язки. Тож, чим більший рівень комунікативного контролю, тим більший рівень інтенсивності і частоти допитливості та опору до стресу;

- з інтенсивністю агресії, інтенсивністю тривожності, частотою тривожності, частотою агресії, інтенсивністю депресії та частотою депресії виявлено статистично значимі від'ємні зв'язки. Тож, чим більший рівень комунікативного контролю, тим менші рівні інтенсивності агресії, інтенсивності тривожності, частоти тривожності, частоти агресії, інтенсивності депресії і частоти депресії.

Результати дослідження можуть бути використані в роботі з бортпроводниками, які перебувають у стресовій ситуації та для формування стресостійкості у професійній діяльності.

Література

1. Боковиков А. Модус контроля как фактор стрессоустойчивости при компьютеризации профессиональной деятельности // Психологический журнал. – 2000. - №1. – С. 93 – 101.
2. Вашека Т.В. Психология спілкування/ Вашека Т.В., Гічан І.С. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2006. – 186 с.
3. Друзь В.А. Стресс и пути его преодоления в системе профессиональной подготовки. // Право і безпека, 2002. – №3. – С. 153 – 156.
4. Иванова Е.М. Психология профессиональной деятельности /Иванова Е.М. - М., ПЕР СЭ, 2006. - 382 с.
5. Інженерна психологія, ергономіка та людський чинник в авіації: Підручник/ А.В. Скрипець, О.Ю. Буров, В.В. Павлов; За заг. ред. проф. А.В. Скрипця. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 680 с.

Ічанська О.

КОГНІТИВНО-СТИЛЬОВІ КОМПОНЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНТРОЛЕРІВ-ОПЕРАТОРІВ У ЦИВІЛЬНІЙ АВІАЦІЇ

Провідна тенденція сучасного розвитку людства – це глобалізація, зумовлена технологічними, економічними, політичними та культурними змінами. Тому активізується інтерес до проблеми безпеки як передумови сталого та ефективного функціонування різних систем і структур на як на міжнародному, так і на внутрішньому рівні.

У світі вказаної тенденції проблема безпеки цивільної авіації особливо актуальна, адже загроза нападу терористів на повітряні судна цивільної авіації у сучасному світі набула глобального характеру. Безпечне середовище, у якому має функціонувати цивільна авіація, вимагає розробки і впровадження комплексу принципово важливих рішень щодо забезпечення надійності

людської ланки. Відповідно, проблема підвищення якості професійної підготовки операторів спеціальних технічних засобів контролю (СТЗК) на безпеку та ефективності їх діяльності сьогодні стає все більш актуальною.

Контроль на безпеку пасажирів, їх особистих речей, багажу, що здійснюється оператором за допомогою рентгено-телевізійної установки (РТУ), проходить в умовах, пов'язаних із обробкою інтенсивних потоків візуальної інформації, високого рівня відповідальності за життя великої кількості людей, необхідності прийняття рішень в дефіциті інформації та часу, монотонії, небезпеки для життя. Основними показниками ефективності діяльності контролерів-операторів СТЗК на безпеку є швидке і точне розпізнання заборонених до перевезення предметів і речовин за їх рентгенівським зображенням [6].

Однією з основних ознак, за допомогою якої здійснюється розпізнання заборонених предметів і речовин за зображенням на моніторі РТУ, є їх геометрична форма. Більшість видів зброї можна легко впізнати за їх формою, але потрібно вміти розпізнавати не тільки форму заборонених до перевезення предметів, але і форму їх окремих частин, оскільки такі предмети можуть розбиратись та запаковуватись окремо.

У відповідності до основних положень суб'єктного підходу в психофізиці [1; 2; 8], що ґрунтується на принципі активності людини як суб'єкта психічної діяльності, ефективність рішення сенсорних задач обумовлена не тільки (а іноді і не стільки) «чистими відчуттями» (напр. гостротою зору), а й особливостями таких несенсорних факторів, як: саморегуляція [3], інтелект [5], суб'єктивна впевненість [7]. Тому в якості фактора ефективності рішення сенсорних задач виступають когнітивні стилі спеціаліста. Зокрема, результат сприйняття і оцінки інформації залежить від проявів таких когнітивних стилів, як: полезалежність-полenezалежність, імпульсивність-рефлексивність [8; 10].

Когнітивні стилі – це відносно стійкі, індивідуальні особливості сприйняття, обробки, структуризації, оцінювання та контролю інформації, що виявляються при рішенні пізнавальних задач в ситуації невизначеності [11; 12; 13]. За М.О.Холодною, когнітивні стилі є біполярною, стійкою у часі, процесуальною

характеристикою інтелектуальної діяльності, що визначає спосіб отримання когнітивного продукту [9].

Когнітивний стиль «полезалежність/полenezалежність» вказує на індивідуальні відмінності при рішенні перцептивної задачі на виявлення простої деталі в складному геометричному зображенні. Полenezалежні респонденти легко долають складний контекст та швидко виділяють деталь із складного цілого, а полезалежні важко долають видиме поле та витрачають багато часу, щоб віднайти потрібну деталь у складному зображенні [9]. І.Г.Скотнікова вказує на те, що сприйняття полenezалежних орієнтовано на деталі, вони здані структурувати стимульний потік для виділення елементів при рішенні перцептивних задач, на відміну від полезалежних, сприйняття інформації яких є недиференційованим [7]. Отже, полenezалежні користуються більш оптимальними стратегіями переробки інформації, вони володіють здатністю до вироблення гнучких стратегій для переструктурування ситуації при рішенні візуальних задач [7] та більшої кількості правильних відповідей при зоровому розрізненні часових інтервалів [1].

Когнітивний стиль «імпульсивність/рефлексивність» характеризує індивідуальні відмінності у швидкості і точності аналізу інформації при прийнятті рішення в ситуації невизначеності. Імпульсивним респондентам властива схильність до швидкого реагування в ситуації невизначеності, у прийнятті рішення без аналізу можливих альтернатив, суб'єктивна впевненість у ньому при рішенні задач на зоровий пошук. За І.Г.Скотніковою, механізмами цього явища у імпульсивних респондентів є знижена сенсорна чутливість, яка впливає на використання нераціональних стратегій перцептивної діяльності і, як наслідок, призводить до неуважного та поверхневого аналізу вхідної інформації [7]. Рефлексивні респонденти характеризуються сповільненим темпом реагування на проблемну ситуацію, прийняттям рішення на основі ретельного обмірковування та використанням продуктивних стратегій зорового пошуку, що проявляється в аналізі альтернативних рішень [7; 9].

Отже, на теоретичному рівні нами визначено, що детермінантами ефективності діяльності контролерів-операторів

СТЗК на безпеку виступають полenezалежний та рефлексивний когнітивні стилі, що сприяють більш раціональній організації сенсорної діяльності, і, як наслідок, точному розпізнанню заборонених до перевезення предметів і речовин та їх деталей за зображенням на моніторі РТУ.

Впровадження професійного психологічного відбору контролерів-операторів СТЗК на безпеку та визначення рівня їх психологічної придатності на основі врахування когнітивно-стильових характеристик дозволить спрогнозувати результативність і надійність їх діяльності. Підвищити рівень професійної підготовки та ефективності діяльності контролерів-операторів СТЗК на безпеку також можливо за допомогою розробки психологічних програм розвитку властивостей і видів пам'яті, уваги, мислення, показники яких пов'язані із когнітивними стилями «полenezалежність-полenezалежність» та «рефлексивність-імпульсивність».

Отже, вивчення когнітивно-стильових характеристик, що впливають на рішення сенсорних задач, допоможе не тільки покращити якість професійної підготовки контролерів-операторів операторів СТЗК на безпеку та ефективність їх діяльності, а й зробить значний внесок у розробку шляхів підвищення рівня безпеки цивільної авіації.

Література

1. Головина Е.Л. Структура уверенности и когнитивные стили: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Головина Елена Владимировна. – М., 2006. – 131 с.
2. Гусев А.Н. Психофизика сенсорных задач: системно-деятельностный анализ поведения человека в ситуации неопределенности / А.Н. Гусев. – М : Изд-во Моск. ун-та : УМК «Психология», 2004. – 316 с.
3. Гусев А.Н. Роль личностной саморегуляции в решении пороговой задачи: психофизический и дифференциально-психологический анализ / А.Н. Гусев, С.А. Емельянова // Вестн. Моск. ун-та. – 2013. – Серия 14: Психология. – №2. – С. 76–92.
4. Петрович Д.Л. Когнитивно-стилевые особенности операторов и сравнительная оценка приборной

- информации. Вестник Санкт-Петербургского университета: Серия 12. - 2008. - Вып. 3. - С.454-459.
5. Ратанова Т.А. Время реакции в системе изучения природы интеллекта и специальных способностей / Т.А.Ратанова // Экспериментальная психология. – 2011. – №3. – С. 86–96.
 6. Руководство по безопасности для защиты гражданской авиации от актов незаконного вмешательства. Набор, отбор и подготовка кадров. Дос 8973, ДСП. - изд. 9-е, ИКАО, 2014.
 7. Скотникова И.Г. Субъектная психофизика: результаты исследования / И.Г. Скотникова // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24, № 2. – С. 121-131.
 8. Скотникова И. Г. Субъектный подход в психофизике: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.01 / Скотникова Ирина Григорьевна. – М., 2009. – 51 с.
 9. Холодная М.А. Когнитивная психология. Когнитивные стили: учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры / М.А. Холодная. - М. : Издательство Юрайт, 2018. - 307 с.
 10. Чекалина А.И. Когнитивно-стилевые особенности решения сенсорных задач: дис ... к. психол. наук : 19.00.01 / Чекалина Ангелина Игоревна. - Москва, 2008.- 177 с.
 11. Cohen M.A., Dennett D.C. Consciousness cannot be separated from function // Trends Cogn. Sci. 2011. V. 15, №. 8. С. 358–364.
 12. Down T., Shauna L. Clen. Specialty practice of cognitive and behavioral psychology // Professional psychology: Research and Practice. 2010. V. 41, № 1. С. 89–95.
 13. Pezdek K., Lam S. What research paradigms have cognitive psychologists used to study “False memory,” and what are the implications of these choices?// Consciousness and Cognition. 2007. № 16. С. 2–17.

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ МОРЯКІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СТАЖУ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

Професійна діяльність моряка передбачає систему професійно важливих якостей, що забезпечують ефективне професійних завдань з урахуванням нетипових ситуацій. Оцінка і прогноз реалізації таких якостей дуже важливі для кожного конкретного моряка в тривалому рейсі, на тлі накопиченого стомлення, а тим більше в надзвичайних і екстремальних ситуаціях. Тому першочергово на рівні основних критерій актуальним є визначення професійної придатності моряка та його індивідуальна психологічна готовність до виконання своїх професійних обов'язків.

Проблематика адаптації у різних її варіантах є актуальним напрямком практичної психології в силу складності та багатоаспектності поняття [2; 6]. Сучасні умови праці і відпочинку моряка, як, мабуть, ні в якій іншій професії, вимагають адаптації до мінливих соціально-побутових умов, чи то зміна часових поясів та погодних умов, заміна членів екіпажу, невідповідність існуючого в період перебування в порту розпорядку дня, сенсорна депривація, заколисування і т.д. Нездатність до мобільної адаптації може нести за собою наслідки різного характеру - від психосоматичних реакцій і до виникнення аварійних ситуацій та аварій. Тому є важливим конкретно описати шляхи адаптації моряків на основі узагальнення підходів до даної проблематики таких вчених, як: Є.Михайленко, В.Бодров, Л.Петренко, Л.Даниленко, В.Панасюк, Н.Чайкіна, Г.Броневицький, О.Навакатикян, В.Бодров, Н.Чайкіна, Н.Левітін, В.Крижанівська, В.Кальниш.

Об'єктом нашого дослідження стала професійна придатність як психолочний феномен, предметом - професійна придатність моряка як компонент адаптації до трудової діяльності екстремального профілю. Мета дослідження полягала у виявленні професійної придатності моряка у контексті адаптації до трудової діяльності екстремального профілю.

Професійна придатність - сукупність психічних і психофізіологічних особливостей, комплекс професійно важливих

якостей, необхідних і достатніх для досягнення суспільно прийнятної ефективності в певній професії [1].

Враховуючи усі компоненти, які впливають на моряків протягом рейсу (зміна кліматичних умов, часових поясів, можливе раптове створення стресової ситуації, проходження судна на небезпечних територіях, уміння швидко адаптуватись, переключатись і при цьому зберігати оптимізм та здоровий глузд, стійкість до монотонії в умовах сенсорної депривації та довготривала відсутність сім'ї, друзів, а можливо і цивілізації), можна назвати акмеологічну якість даної професії – стресостійкість, тобто таку захисну реакцію організму на стрес та стан напруженості, який часто трапляється в умовах плавання і допомагає краще адаптуватись. Адаптація моряків є активна форма зв'язку функціональних систем організму і конкретної екологічної системи, якою є судно. Тривалість часу адаптації організму в нових умовах в середньому триває у членів екіпажу до 10 діб.

Специфіка проблеми адаптації визначається перш за все тим, що пристосування членів екіпажу має здійснюватися у відносно короткий час до різноманітних нових умов життєдіяльності. До цих умов слід віднести три групи факторів: природного, технічного і соціального середовища. Перша група – це кліматичні фактори, що викликають зміни добових і сезонних біоритмів. Друга – це фактори населеності судів: мікроклімат, газовий склад повітря, освітленість приміщень, повітряний шум, вібрація, водопостачання та ін. До факторів соціального середовища відносяться наступні: своєрідний режим праці і відпочинку, гіподинамія, сенсорний голод, нерідко монотонія, високе психоемоційне напруження і ін.

Для проведення дослідження нами використовувались методика «Адаптивність» А. Маклакова и С. Чермянінана Бостонський тест стресостійкості [3;4]. Вибірка емпіричного дослідження включала 30 респондентів, поділених на дві групи: 1 група – це 15 студентів Одеської морської академії, які вже мають незначний стаж роботи (1-2 рейси тривалістю від 5 до 7 місяців); 2 група – це 15 чоловіків-професіоналів різних посад, які мають значний стаж роботи (7-9 рейсів тривалістю від 5 до 7 місяців).

Порівнюючи результати досліджуваних груп можна побачити, що у респондентів 2 групи, тобто спеціалістів зі значним стажем роботи, присутні лише середні та високі показники стресостійкості. Отже, можемо припустити, що до такого рівня професіоналізму та до такого стажу роботи морякам з низьким рівнем стресостійкості психологічно дуже важко дійти, що і могло стати причиною аби покинути дане русло і розвиватись в іншій сфері. У респондентів першої групи, тобто студентів морської академії, які мають незначний стаж роботи, більш низький рівень стресостійкості. Звичайно, такі результати можуть бути пов'язані також з віковими характеристиками моряків, адже досліджувані першої групи перебувають в юнацькому віці.

Також у 93% респондентів другої групи представлені показники високої та нормальної адаптації, у першої групи ж рівень адаптивних здібностей має наступний розподіл: 33% групи характеризуються задовільною адаптацією та 67% мають високу адаптацію. Отже, порівняльний аналіз показав, що респонденти другої групи є більш професійно а та більш адаптованими до вимог професії моряка, аніж перша група.

Враховуючи теоретичні дані, вимоги та умови професії моряка, можна визначити систему заходів, які можуть стимулювати швидкість та якість професійної адаптації моряків у довготривалому рейсі. Також доцільним є використання принципу індивідуального підходу до кожного моряка з урахуванням його індивідуально-особистісних особливостей.

Серед конструктивних чинників підтримання професійної придатності у контексті ефективної трудової адаптації моряків можна відмітити наступні:

ефективним заходом боротьби з гіподинамією і мобілізації резервних фізіологічних можливостей організму є систематичні фізичні вправи;

водні процедури (обтирання і обливання опріснення водою, душ, купання) як один із важливих заходів активного відпочинку і протидія сенсорному голоду;

профілактика вітамінної недостатності;

підримання позитивної психологічної атмосфери, сумісність членів колективу як інструменти зниження психосоціального напруження та нервово-психічних розладів у моряків;

застосування електростимуляції як заходу нормалізації сну, усунення втоми і підвищення працездатності;

заохочувальні заходи, наприклад, спортивні змагання, виробнича діяльність, які рекомендується проводити в другій половині тривалого рейсу, оскільки погіршення психічного стану моряків найбільш різко починає проявлятися в кінці третього і початку четвертого місяця плавання.

Іноді після чергового рейсу морякам потрібна професійна реабілітація, адже бувають різноманітні екстремальні та стресові ситуації, до яких людина може бути не готова і які потребують підтримки та відновлення. Система психореабілітаційної роботи спрямована на відновлення професійної придатності через корекцію деструктивних проявів трудової дезадаптації та відновлення психологічних моряків до професійної реадaptaції, розвиток психологічного компоненту професійної стресостійкості.

Таким чином, проведений нами аналіз дозволив виявити основні аспекти професійної придатності у контексті ефективної трудової адаптації моряків, роль стресостійкості як акмеологічної якості, а також виявити заходи психологічного супроводу моряків.

Література

1. Беляев І.А. Цілісність людини в аспекті взаємозв'язку його здібностей і потреб: досвід типологізації: автореф. дис. ... Докт. філос. наук: захищена 16.02.2012: затв. 18.10.2012 / І.А. Беляев. - Челябінськ, 2012. - С. 40.
2. Ічанська О.М. Соціально-психологічна адаптація колишніх учасників бойових дій у контексті посттравматичного стресового розладу // Український психолого-педагогічний науковий збірник. -№ 6.-2015.-С.58-62.
3. Многоуровневый личностный опросник "Адаптивность" (МЛО-АМ) А.Г.Маклакова и С.В.Чермянина // Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. / Ред. и сост. Райгородский Д.Я. – Самара, 2001. – С.549-558.

4. Психодіагностика стресса: практикум / сост. Р.В.Куприянов, Ю.М.Кузьмина, Казан. гос. технол.ун-т. - Казань: КНИТУ, 2012. – 212 с.
5. Розов В. Адаптивні здібності людини в умовах травматичного стресу / В.Розов // Соціальна психологія : наук. журнал / голов. ред . Ю.Ж. Шайгородський. — № 3. — 2008. — С. 108–116.

Підгорна К.

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ПОМИЛОК ОПЕРАТОРА В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

Сучасна психологія все більш активно проникає в різні сфери суспільного життя. Традиційною сферою докладання сил прикладної психології була і залишається професійна діяльність людей - та форма людської активності, в якій створюються необхідні кожному продукти, підтримується суспільний порядок, виникають нові ідеї або проявляється турбота і надається допомога тим, хто цього потребує. Світ професій багатолікий і мінливий, і будь-яка сфера професійної праці гідна психологічного вивчення, оптимізації.

У проблемі професійної надійності людини-оператора одним з основних напрямків є вивчення причин виникнення помилок. Питанням теорії походження помилок, класифікації та аналізу їх причин присвячено досить велику кількість досліджень.

Під помилкою оператора розуміють неправильне виконання або невиконання оператором зазначених дій. Або відхилення у здійсненні тих процедур професійної діяльності, які людина вміла здійснювати правильно, могла виконати правильно і мала намір виконати правильно, і при цьому її не можна звинуватити в несумлінному ставленні до своїх обов'язків. Це може бути причиною пошкодження обладнання чи порушення нормального перебігу запланованої операції. Усі помилки оператора поділяють на закономірні і випадкові. До закономірних належать ті помилки, причини яких можуть бути виявлені, проаналізовані і ліквідовані. Причини випадкових помилок невідомі, вони мають стохастичний характер. За природою виникнення розрізняють три види помилок оператора:

сенсорні — пов'язані зі сприйняттям інформації;
логічні — пов'язані із прийняттям рішення;
моторні — пов'язані з виконанням керуючих дій.

Помилка людини вважається головним або сприяючим причинним фактором більшості авіаційних подій. Занадто часто ці помилки відбуваються нормальним, здоровим, достатньо кваліфікованим, досвідченим і розташовує надійним обладнанням персоналом. Дійсно, коли ми говоримо про помилку людини, то відаємо собі звіт, що ми всі робимо помилки.

Аналіз причин помилкових дій з використанням зазначеної процедури був представлений в узагальненому вигляді в одній з робіт В.Хаккера. Він зазначає, що об'єктивна відсутність регулятивної інформації завжди веде до порушень у структурі і в результаті відповідної діяльності. Досить часто це відсутність пов'язана з підпороговим характером її подачі, з недоліками в зворотного зв'язку для регуляції процесів управління, зі слабкою диференціацією між параметрами різних сигналів і т.д.

На думку Дж.Різона ще два психологічних фактора визначають ймовірність виникнення помилки. Перший фактор відображає те положення, що люди схильні уникати пояснення способу вирішення завдання і воліють діяти за відповідним зразком. Діючи за зразком, люди вирішують, що дана ситуація ідентична тій, яка сталася раніше і що вона більш-менш нагадує попередню («аналогічну»). Другий механізм полягає в тому, що при невизначеності щодо того, яку потрібно застосувати, люди вибирають те, яке використовували раніше в подібній ситуації, тим більше якщо його застосування було успішним. Ці два механізми називають зіставленням за подобою і за частотою ризику.

Одна з найбільш відомих класифікацій помилок людини-оператора запропонована Р.М. Фитцом, Р.Е. Джонсом. Автори виділили шість різних категорій помилок льотного складу:

Помилки підміни керуючого дії, обумовлені недоліками сприйняття, організації уваги чи поганим представленням інформації на приладах (до 50% від загального числа помилок);

Помилки у виконанні керуючих впливів, що включають занадто швидкі або повільні дії, порушення послідовності дій і т. д. (до 18% від усіх помилок);

Помилки пам'яті, які полягають у забуванні виконати потрібні дії (до 18% помилок);

Помилки переплутування напрямку руху органами управління, причини яких пов'язані або з невірними рухами, або з конструктивними недоліками (близько 5% помилок);

Помилки в діях через напруженість, розгубленості, переляку (близько 3% від усіх помилок).

Слід зазначити, що автори пов'язують багато помилок з недосконалістю обладнання літального апарату, його недостатню узгодженістю з можливостями людини.

Виявлення причин виникнення помилок оператора базується на аналізі умов трудової діяльності. У його основі лежить те, що система повинна проектуватися для оператора, а не навпаки.

Для аналізу помилок в діяльності оператора використовуються різні прийоми і методи починаючи від спостереження і експерименту і закінчуючи спеціально розробленими схемами та процедурами.

Виділяють такі основні методи дослідження помилок оператора як:

Метод полірефлекторного інтерв'ю. Суть методу - у багатосторонньому кільцевому опитуванні свідків і всіх, хто мав відношення до події.

Метод побудови фреймів. Фрейм - це ієрархічно впорядкована структура даних, яка є мінімально необхідною для виконання стереотипних ситуацій або аналізу певного класу об'єктів. Аналізуються так звані «вузли» і «зв'язки», що є основними в структурі фреймів, в результаті чого виявляються причини збоїв у діяльності.

Метод критичних інцидентів. Важлива перевага методу критичних інцидентів полягає в тому, що він фокусується на респонденті, що безпосередньо знаходиться в робочому середовищі. До недоліків цього методу можна віднести те, що його реалізація вимагає багато часу і сил.

Метод виділення трьох категорій дій, кожна з яких піддається особливому аналізу.

Метод моделювання (предметне, математичне, кібернетичне, психологічне, статистичне моделювання) вивчення діяльності та

побудова на основі цього вивчення психологічної, математичної або статистичної моделі.

Отже, у результаті аналізу виділеної нами проблематики можна сказати, що аналіз та виявлення причин помилок у діяльності - одне з основних завдань психологічного аналізу і проектування діяльності оператора. Аналіз помилок передбачає виявлення умов і причин їх виникнення, здійснюється на моделях ситуацій і при розслідуванні інцидентів. Виявлення відхилень від розроблених нормативів при досягненні цілей є також приводом до зміни нормативів, оскільки свідчить про те, що якісь параметри діяльності не враховані і, можливо, лише в силу випадкового збігу обставин (факторів) привели до позитивного результату. У прикладних областях психології, зокрема в авіаційній психології, проводяться широкомасштабні дослідження причин помилок, що включають розробку як концептуальних моделей виникнення помилок, так і заходів щодо їх скорочення і профілактиці.

Література

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов / Бодров В.А. – М.: ПЕР СЭ, 2001 – 511 с.
2. Котик М.А. Природа ошибок человека-оператора / Котик М.А., Емельянов А.М. - М.: Транспорт, 1993. - 252 с.
3. Носов Н.А. Ошибки пилота: психологические причины / Носов Н.А. – М.: Транспорт, 1990. – 64 с.
4. Ошибки пилота: человеческий фактор / Пер. с англ. А.С. Щebroва. – М.: Транспорт, 1986. – 262с., ил., табл.
5. Петренко А.В. Актуальные Психологические аспекты предотвращения неправильных действий в кабине воздушного судна / Петренко А.В. // Авіа-2006: VII міжнар. наук.-техн. конф., 25-27 вересня 2006 р. - К.: 2006. - С. 7.13-7.17.
6. Циркуляр ИКАО №314 - AN/178. Контроль факторов угрозы и ошибок (КУО) при управлении воздушным движением). - Монреаль: ИКАО, 2008. - 34 с.
7. Reason J. Human Error. - N.Y.: Cambridge University Press, 1990.

Помиткіна Л.

**ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЯК ФАКТОР СТРЕСОВОЇ СИТУАЦІЇ
ДЛЯ СУБ'ЄКТА ПРАЦІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ
ДІЯЛЬНОСТІ**

На сьогодні у науковій літературі широко представлені окремі дослідження вчених і практиків різних типів і видів рішень як у різних професійних галузях так і в життєвому просторі людини. Ситуація прийняття рішення, по-перше, може бути стресовою або ні в залежності від особливих умов діяльності (інженерна, авіаційна, військова галузь, де приймаються когнітивні емоційно напружені рішення тощо), по-друге, в залежності від індивідуально-психологічних властивостей людини, яка приймає рішення. Розглянемо основні.

У психології поняття «рішення» подається у двох смислових контекстах: як результат певних процесів (висновок, зроблений вибір) і як сам процес, який призводить до певного результату (прийняття рішення, здійснення задумів). У психологічному словнику А.В.Петровського та М.Г.Ярошевського вказано, що рішення в психології розглядаються, переважно, в контексті розв'язування задач, зокрема, як процес формування мисленевих операцій, що знижують вихідну невизначеність проблемної ситуації. Оцінка рішення здійснюється за параметрами його якості та ефективності, психологічної та логічної складності. Типова структура поведінки людини у ході рішення – розподіл вихідної проблеми на множину більш простих проміжних задач, відповідно плану рішення.

Процес прийняття рішень у психології розглядається як центральний етап переробки інформації на всіх рівнях психічної регуляції у системі цілеспрямованої діяльності людини й найбільш узагальнено визначається як формування цілей дій та операцій, що знижують вихідну невизначеність проблемної ситуації.

До людини, що здійснює прийняття рішень, висувається ряд вимог, які конкретизуються у різних вимірах: когнітивні (знання справи, володіння ситуацією, високі інтелектуальні здібності), фізіологічні (міцне здоров'я, відсутність шкідливих звичок), психічні (високий рівень взаємодії усіх психічних процесів),

психологічні (спрямованість на справу, антиципаційні, прогностичні здібності, стресостійкість), психофізіологічні (індивідуально-типологічні властивості, сила та витривалість нервової системи), особистісні якості, які забезпечують високий рівень сили волі тощо.

Оскільки на практиці далеко не кожний суб'єкт праці має зазначений набір необхідних якостей, більшість із людей, які приймають рішення, нажаль, перебувають у стресі. А, як відомо, постійне перебування у ситуації стресу призводить спочатку до перевтоми, психосоматичних розладів, зниження роботи усіх функціональних систем, розвитку професійних деструкцій (зокрема, професійного вигорання), а потім і до втрати працездатності взагалі. У результаті ефективність рішень знижується, самопочуття та здоров'я людини погіршується. Такі особистості потребують психологічної допомоги, і часто, психологічної реабілітації.

Особливо гостро проблема прийняття рішень постає в інженерній психології та психології діяльності в надзвичайних умовах (І.Джаніс, О.І.Ларичев, Л.Манн, С.Б.Ребрик, Ю.К.Стрелков та ін). Зокрема, у книзі «Прийняття рішення. Теорія психологічного конфлікту вибору і обов'язку» І.Джаніса і Л.Манна [1] прийняття рішення розглядається як емоційно напружений когнітивний процес. Вчені прагнули розкрити найбільш глибокі психологічні механізми рішення, які вони пов'язують із мотиваційним конфліктом, зіткненням емоційно забарвлених тенденцій і роблять акцент на тонких відтінках емоційних процесів людини. Характерним для них є прагнення розглянути вибір і прийняття рішення, не застосовуючи типові для цієї галузі формалізації. Вчені приділяють значну увагу питанню про те, чому люди неохоче приймають рішення, аналізуючи мотиваційну сторону процесу прийняття рішень.

Прийняття рішення в контексті мисленнєвої діяльності пілота було розглянуто у працях Д.Н.Завалішиної, Б.Ф.Ломова та ін. Дослідники дотримуються думки про те, що для розв'язання більшості задач льотчику необхідні не завчені рухи, жорстка логіка, а здатність виконувати гнучку мисленеву діяльність. Р.Дженсен, Ю.П.Кондратенко вважають, що ця діяльність

включається в систему рухових процесів. Когнітивні «здібності до оцінки є складними, оскільки вони пов'язані з обробкою великої кількості елементів інформації... причому вибір часто ускладнюється емоціями, ціннісними факторами і соціальними стресами... Когнітивна професійна мисленева здібність дозволяє деякий час подумати перед тим, як виконати реакцію...» [3]. Таке розуміння професійної мисленевої здібності пілота дозволяє повному ставити питання про процедуру оцінки ситуації й особливостей прийняття рішень.

Отже, специфіка операторської діяльності висуває особливі вимоги до здійснення професійної діяльності в особливих умовах [2]. На людину, якій необхідно постійно вирішувати складні питання діє ряд несприятливих факторів: по-перше, сама взаємодія людини-оператора з технічним об'єктом визначається як інформаційна, оскільки немає можливості безпосередньо спостерігати за об'єктом керування, а орієнтування відбувається за приладами (кабіна пілота, управлінські стенди на атомних станціях тощо); по-друге, дефіцит часу для прийняття необхідного рішення (немає часу на тривалі роздуми); по-третє, необхідність врахування «латентного часу» для реалізації рішення (після прийняття рішення проходять доли секунд до його виконання (наприклад, якість чи швидкість психомоторики для натиску на ту чи іншу кнопку); по-четверте, визначна відповідальність, оскільки в особливих умовах діяльності від правильності прийнятого рішення, нерідко, залежать людські життя тощо.

Усі ці обставини та інші чинять вплив на людину-оператора, можуть призводити до зниження стресостійкості та рівня саморегуляції, психосоматичних розладів, підвищення вірогідності появи серцево-судинної недостатності та інших розладів, як результат – зниження ефективності прийняття вірних рішень. Отже, фахівець, що приймає рішення в особливих умовах діяльності, також може потребувати способів та методів релаксації, психологічної допомоги, і, навіть, постстресової реабілітації. Зокрема, як відомо, космонавти проходять медико-психологічну реабілітацію досить тривалий час, він прямо пропорційний часу знаходження у космосі [4].

Вчені вказують, що формування рішення проходить ряд етапів до моменту його прийняття, зокрема, деякий час уточнюється за наявності нової інформації, проходить через психічний оберг (за М.Я.Гротом), знову зважуються нові альтернативи з попередніми, і лише потім приймається остаточне рішення. Прийняте та втілене в життя доленосне рішення становить вузловий момент для особистості, якісно змінює її життєву ситуацію, коригує життєву позицію [5].

Як вказують вчені й практики успішність прийняття рішень залежить від їх особистісної та психофізіологічної готовності до цього процесу, яка визначається як складне ієрархізоване структурне утворення, що інтегрує у собі психологічну спрямованість і підготовленість до формування певних розумових дій і операцій, мотивації до самоефективності, свідомої постановки цілей, вибору альтернатив і їх обґрунтування, забезпечує творчу активність фахівця під час прийняття рішень [6, 7].

Отже, на кожному етапі прийняття операторських рішень як надзвичайно відповідальних, фахівець може потребувати психологічної допомоги, а то й постстресової реабілітації, шляхи та методи якої будуть подані у подальших дослідженнях.

Література

1. Джанис И. Принятие решения. Человеческий фактор / Джанис И., Манн Л. – М.: Транспорт, 1986. – С.81-104.
2. Карпов А.В. Психология принятия решения в профессиональной деятельности: Учебное пособие / Карпов А.В. – Ярославль: Ярославский гос. ун-т, 1991. – 153 с.
3. Кондратенко Ю.П. Оптимізація процесів прийняття рішень в умовах невизначеності: Навчальний посібник / Кондратенко Ю.П. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 96 с.
4. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях / Лебедев В.И. – М.: Политиздат, 1989. – 304 с.
5. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія / Любов Віталіївна Помиткіна. – К.: Кафедра, 2013. – 381 с.

6. Lyubov, Pomytkina. Personal readiness of youth to making strategic life decisions // European Applied Sciences. – Germany (Stuttgart), May, 2013, № 5 – pp. 155-157.
7. Pomytkina L.V. Decision-making in stressful cognitive conditions as a psychological problem / PROCEEDINGS The sixth world congress «AVIATIONIN the XXI-st CENTURY», «Safety in Aviation and Space Technologies», September 23-25, 2014, Volume 3, Kyiv, 2014. – pp. 9.191-9.194.

Руденко М.

ОСОБЛИВОСТІ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТОРІВ АВІАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Складність систем пізнання людиною навколишнього світу, як і пізнання властивостей її діяльності, стали одним із факторів створення і використання тренажних і моделюючих комплексів складних технічних систем (МК СТС). У моделюючих комплексах здійснюється формування професійного і творчого рівня людини-оператора в процесах функціонування СТС з формуванням емерджентного ефекту системи безпеки діяльності людини – оператора. При цьому актуальною залишається проблема перевірки варіантів діяльності оператора в екстремальних ситуаціях. Головною причиною цього є недосконалість методів формального опису процесів пізнання людиною функціонування технічних систем та недооцінка психофізіологічних властивостей людини при прийнятті професійних рішень. Такими, зокрема, є діяльність операторів в процесах функціонування авіаційних системи (АС) [1].

Враховуючи вищесказане, є актуальним дослідження шляхів формування раціональних навиків людини - оператора СТС через імітаційне моделювання ситуаційних процесів системи оператор – машина – середовище (СОМС), особливо при виникненні нештатних ситуацій в АС. Імітаційне моделювання - це можливість відновлення характеристик окремих систем, ситуацій, подій або явищ в обставинах, де діяльність оператора важлива для створення емерджентного ефекту в АС [1, 2]. При цьому предметом дослідження є професійна діяльність операторів авіаційних

підсистем (АПС): повітряної (пілот, штурман, бортовий інженер і членів екіпажу літака); наземної (диспетчери управління повітряним рухом, операторів і спеціалістів видів авіаційно-технічного забезпечення, операторів метеорологічного і ін. видів забезпечення АС). Вищеназваним підсистемам притаманні різні умови і фактори діяльності операторів через різкі, часто постійні зміни зовнішнього середовища. Всі властивості АС об'єднані суворим фактором – часом технологічних процесів в функціонуючій СОМС. При цьому основним часом діяльності операторів є час в оцінці обставин, прийняття рішення і його реалізацією. Так управління літаком, відповідно до повітряних обставин і управління системами ЛА одночасно в діяльності операторів в аварійній ситуації, більше 3/4 часу витрачається на прийняття рішення. Витрата також часу на прийняття рішення обумовлено психофізіологічними проблемами застосування знань в небезпечних обставинах. А саме, складність і відповідальність за наслідки прийнятого рішення - в 50-60% випадків людину-оператора охоплює страх за наслідки своїх дій і можливість помилки [1, 2].

Аналіз досліджень показує, що у звичайній ситуації все виглядає приблизно так:

1. Виявлення проблеми супроводжується тривалим періодом стресу оператора і чим довший процес оцінки обставин і прийняття рішення, тим довше стрес зберігається. Чим триваліший час оператор вибирає варіант рішення, тим більше наростає відповідно напруга. Тільки з початком керованих змін оператор заспокоюється [7].

2. Це коли є достатньо часу на виявлення проблеми. Зазвичай, сама поява чогось непередбаченого в плані оператора лякає дуже сильно, навіть якщо його швидко локалізували і відновили працездатність [7].

3. Коли час іде на усунення проблеми [2, 6, 7].

При цьому стає зрозумілим необхідність оперативного мислення і передбачення реакції систем ЛА, здатність оператора до зв'язаних дій і одночасного виконання завдань різного плану визначатиме рівень професіоналізму оператора. Його знання, уміння, навички, творчий рівень готовності оператора і є умовою

створення емерджентного ефекту АС. Проведені експерименти при моделюванні реальних аварійних ситуацій показали, що навчання і тренування подібних якостей вдалося знизити емоційну напруженість наполовину, зменшити кількість помилкових рішень на 80%, скоротити час прийняття рішення в 3-5 разів, відповідно підвищити і безпеку діяльності оператора [7, 8].

Розвиток у людини здатності передбачати розвиток подій є втраченим, або нерозвиненим природним даром. На підставі фізіологічному чутливості людиною розпізнається інформація, яка і створює стійкість діяльності і визначає її професіоналізм [7, 8]. Тобто, відбір людей в екстремальні професії повинен базуватися на якостях розвинутої сенситивності індивіда. Надійність техніки постійно підвищувалася. Тільки людина залишилася джерелом ненадійності, яка дивним чином збільшувалася. Ненадійність оператора породила ідею про необхідність удосконалювати машину, а людину ретельно тренувати і детально контролювати. У цьому випадку вже безнадійно зменшується можливість виявлення першопричин нераціональної діяльності оператора і головне - можливості для створення сценарію раціональної його діяльності в системі [7, 8].

Аналіз процесів діяльності операторів АС постійно показує, що вони перебувають під впливом основного фактора - польоту літального апарату (ЛА), закономірностей його руху у просторі. При цьому пілот як оператор одночасно управляє підйомною силою (Y) та тягою силових установок для підтримання заданої швидкості (V), в умовах постійного впливу ваги ЛА (G), лобовому опору фюзеляжу, моментів відносно осей (M_x , M_y , M_z), що виникають при управлінні літальним апаратом, або під впливом діючих на нього зовнішніх факторів середовища (турбулентності, бокового вітру, зсуву вітру, температури, вологості, щільності повітря і т.п.). Через технічні вимоги умов виконання польоту (утримання не менше заданої швидкості поступальної і вертикальної для підтримання підйомної сили ЛА і глісади зниження) формуються обмеження в діяльності пілота, штурмана, диспетчера в прийнятті рішення і його реалізації. Вищесказане і може бути об'єктом імітаційного моделювання в АС для отримання емерджентного ефекту системи.

Через процеси, що одночасно відбуваються на посадковому курсі, для прикладу: управління пілотом літака (креном, тангажем, прискореннями по висоті, швидкості, курсу, глісаді, підтримання заданого режиму польоту); диспетчер управляє повітряним рухом і створенням умов заходу на посадку літака (послідовність руху літаків, формування потоку літаків за критерієм безпечної дистанції, умов посадки, видання інформації екіпажам відповідно до керівництва польотами на даному аеродромі, і існуючих авіаційних правил). Із аналізу можливостей імітаційного моделювання СОМС пропонується використати два основних види: моделі рішення оператором окремих завдань і моделі рішення при потоці завдань, що виникають [3, 4, 5]. Особливості другого виду моделі полягають в необхідності рішення завдань в процесі не завершеного першого завдання, яке може впливати на рішення першого завдання. Під час пілотування пілота доводиться одночасно з інструментальним заходом на посадку реагувати на інформаційне поле ЛА: сигналізацію на приладній дошці, команди і інформація від органів управління повітряним рухом, контролювати випуск механізації ЛА. За досвідом, реакція і час оператора при цьому складає 0,2с і 0,125с на вироблення виконавчих дій, які є матимуть різні значення в часі. Фактично отримані часові показники процесів можуть бути оцінкою характеристик діяльності операторів [3, 4, 5].

Враховуючи вартість літаків і технічних видів забезпечення польотів, а також необхідність не допустити наслідків помилок операторів в АС, виникає реальна потреба через імітаційне моделювання процесів діяльності операторів авіаційних систем створити образ діяльності оператора, визначити критичні за психофізіологічні точки навантаженням оператора в процесах управління ЛА і повітряним рухом.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що за рахунок імітаційного моделювання процесів діяльності операторів авіаційної системи виникає можливість створення МК СОМС, який інтегрує в собі як суто технічні процеси (фактори, інформаційні потоки АС тощо), так психофізіологічні властивості людини при прийнятті професійних рішень, що суттєво підвищує рівень

підготовки операторів СТС за рахунок створення емерджентного ефекту.

Запропонований підхід до формування практичного досвіду дозволяє послідовно створювати системи формування навичок професійної діяльності оператора в визначеному періоді часу. Моделювання складних процесів управління збільшенням і ускладненням завдань оператору дозволить визначити фактичний рівень готовності пілота (оператора) до виконання функції відповідно професійному призначенню.

Література

1. Лебедев В.И. Личность в экстремальных ситуациях/ В.И. Лебедев.— М.: Москва, 1989 [Эл. ресурс]- режим доступа:// www.aquarun.ru.
2. Програми підготовки льотного персоналу:CRM, LOFT, CFIT, ALA.- [Эл. ресурс] – режим доступа:// <https://prezi.com/sjw61wt1sme/crm-loft-cfit-ala/>.
3. Смирнов Б.А. Методы инженерной психологии/ Б.А. Смирнов, А.М. Тиньков. -Х.: Изд-во «Гуманитаный Центр», 2008. - 528 с.
4. Експерименти в загальній психології та психофізіології [Эл. ресурс] - режим доступа: / psyphy2007.narod.ru/pervkontr.htm
5. Моделирование и эксперимент в психофизиологии. Эл.ресурс]режимдоступа://ebooktime.net/book_31_glava_40_2.3.2._P...P.html/
6. Зиньковская С.М. Полет без стрессов: человеческий фактор в авиации / С.М. Зиньковская. – Екатеринбург: УрГПУ, 2005.– 167 с.
7. Высоцкий С. «Анатомия ошибки» [Эл. ресурс]- режимдоступа://http://goblingame.blogspot.com/2012/10/blog-post_12.html.
8. Психология безопасности труда и эргономика. [Эл. ресурс]- режим доступа:// bezopasnost_truda
9. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г.Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

10. Програми підготовки льотного персоналу: CRM, LOFT, CFIT, ALA.- [Эл. ресурс] – режим доступа: <https://prezi.com/sjw61wt1sme/crm-loft-cfit-ala/>

Руденко М.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПІЛОТА СУЧАСНОГО ЛІТАКА, ЯК ОПЕРАТОРА УПРАВЛІННЯ ДИНАМІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ АВІАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Сучасний рівень технологій в процесі функціонування ТС направлені на досягнення максимального результату на всіх етапах функціонування системи. При цьому властивості організму людини – оператора (ЛФ), специфіка діяльності операторів критичних технологій протягом етапу діяльності мають свої особливості. Особливо вищесказане важливо при виникненні нештатних ситуаціях в процесах АС[4].

Об'єктом дослідження в роботі стали типові процеси професійної діяльності оператора АС; предметом – властивості психофізіології оператора - пілота (ЛФ) в процесах функціонування АС; метою - аналіз психофізіологічних умов діяльності оператора в процесах АС і шляхи удосконалення його рівня професійної діяльності.

Особливості процесів функціонування АС. Історія появи літального апарату і формування АС має короткий час, як для історії розвитку людини, але є результатом її розвитку, творчої діяльності. Разом з тим, процес польоту чисто технічне явище, в якому реалізуються декілька динамічних систем: повітряний простір, якому притаманні фізичні властивості, які змінюються з висотою: стисливість, в'язкість повітря, турбулентність і ін.;

- аеродинаміка профілю крила і його властивість створювати - підйомну силу з рухом (швидкість ЛА) в повітрі і обмеження (технічні, психологічні);

- метеорологічні явища: дощ, сніг, хмари, потоки мас повітря (швидкість), (циклони, антициклони) в різних напрямках ін.;

- силові установка, системи забезпечення ЛА для утримання швидкості і досягнення висоти польоту;

- оператор ЛА (пілот), який за рахунок сприйняття знань, практичного досвіду інших операторів набуває нових для людини властивостей, які є нестійкими, здатні змінюватися з часом і т.п.

Але найголовніше людина привчена мільйонами років до земного тяжіння в долі секунд польоту починає функціонувати в умовах різких прискорень, при яких підйомна сила також змінюється, що зовсім змінює образ польоту пілотом і образ навколишнього середовища [4]. Створені людиною найдосконаліші авіаційні системи відображення інформації (АСВІ) для розуміння процесів, що відбуваються в польоті не гарантують від помилок пілота і навіть трагічних наслідків [4]. Від методу проб і помилок до методу моделювання складних процесів в умовах землі стало можливим відтворювати ситуації в яких діяльність оператора може повторюватися, значно удосконалитися і ставати безпечнішою. При цьому моделювання авіаційної системи передбачає одночасну динаміку процесів: утримання режиму польоту: роботи систем ЛА; відображення інформації про політ (висота, швидкість, кут атаки, тангажа, тенденції до зміни режиму і ін.), можливість імітувати нештатні ситуації й т.п. Реалізація сприйнятої інформації оператором і його власні дії можуть протоколюватися і залишається, як образ конкретного польоту для аналізу. Відображення заданої і отриманої траєкторій ЛА, оцінка відображеної бортової інформації і повнота сприйняття її оператором, реалізація в управлінні створює можливість виявлення проблеми підвищення якості авіаційних приладів, і зокрема вимірювальної апаратури [4].

Психофізіологічні особливості діяльності оператора АС.

Психофізіологія включає в себе коло наукових напрямків і проблем порівняного рівня складності ширший, ніж фізіологія і психологія окремо [1, 2, 3]. Майбутня безпечна діяльність оператора може визначатися запасом можливостей оператора, які можливо оцінити кількісними і якісними показниками його психофізіологічного стану в самому процесі управління (оцінки обставин, прийняття рішення та його реалізації) [4]. Порівнюючи інформацію психофізіологічного стану не тільки в статичному стані, а й в динаміці процесів АС, що дозволяє виявити недоліки підготовки оператора, а протоколювання процесів і дій дає можливість

оцінювати сценарії - біографію оператора, його досягнень, фактичний рівень підготовки. Особливість психології особистості і його діяльність в якості оператора для якого характерні крім мотивації, втоми, вигорання, помилкові дії вимагають формування перспективу образу надійного оператора з його психофізіологічними властивостями. Існуючі методики знімати інформацію про пульс, серцебиття, дихання під час діяльності пілота не несуть повноту характеристик психофізіологічного стану пілота. Тому в основі протікання будь-якого поведінкового акту передбачати реалізацію інтегрованої характеристики діяльності оператора враховувати його психічні процеси, стани і властивості [2,3].

Враховуючи, що психічні процеси виступають в якості первинних регуляторів поведінки людини. Вони мають початок, перебіг і кінець, тобто мають певні динамічні характеристики, до яких насамперед належать параметри, що характеризують тривалість і стійкість психічного процесу оператора. На основі психічних процесів формуються певні стани, відбувається формування знань, умінь і навичок. У свою чергу, психічні процеси розділяють на три групи: пізнавальні, емоційні і вольові [3]. Основні методи психофізіологічних досліджень:

- реєстрація імпульсної активності нервових клітин;
- електроенцефалографія (ЕЕГ);
- магнітоенцефалографія (Мег);
- позитронно-емісійна томографія мозку (ПЕТ);
- окулографія;
- електроміографія та інші.

Особливе місце може зайняти висновки діяльності оператора дослідження його показників окулографії. Оскільки основним джерелом інформації в польоті є отримання візуальної інформації. Рухи очей є важливим показником в психофізіологічному експерименті. Реєстрація рухів очей в кабіні і за кабінною просторі, як форма сприйняття інформації й її повнотимас ключове значення для прийняття рішення пілота в польоті [2].

Таким чином можливості дослідження психофізіологічних властивостей операторів екстремальних професій і моделі процесів АС в їх діяльності створюють умови для створення комплексних

систем формування і оцінки раціональної діяльності оператора, особливо в екстремальних етапах його діяльності, що є актуальним сьогодні.

Література

1. Експерименти в загальній психології та психофізіології. [Ел. ресурс] - режим доступа: / psyphy2007.narod.ru/pervkontr.htm
2. Моделирование и эксперимент в психофизиологии. [Эл. ресурс] - режим доступа: / ebooktime.net/book_31_glava_40_2.3.2._P...P.html
3. Информационный портал по вопросам биомедицинской инженерии. [Эл. ресурс] - режим доступа: / http://ilab.xmedtest.net/?q=node/5552
4. Лебедев В.И. Личность в экстремальных ситуациях. — М., 1989 [Эл. ресурс]- режим доступа: // www.aquarun.ru.

Сечейко О.

ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ ОПЕРАТОРІВ З УПРАВЛІННЯ ПОВІТРЯНИМ РУХОМ

Спеціалісти УПР відіграють ключову роль в системі забезпечення безпеки польотів. За рівнем напруженості і складності, робота фахівців УПР належить до переліку професій, пов'язаних з особливими умовами діяльності і являє собою різновид операторської праці в системі «людина-машина». Тому, окрім високої професійної підготовленості авіадиспетчерів, їх професійна придатність, значною мірою, обумовлена психологічними та психофізіологічними можливостями. Професійна придатність тісно пов'язана з професійною надійністю. Під надійністю спеціаліста розуміють збереження високої результативності його функціонування в напружених умовах (або незалежно від умов). Аналіз наукових даних свідчить про актуальність проблеми надійності в особливих умовах діяльності, і вирішення цього питання на практиці, зокрема, через систему профвідбору [1].

Отже, здійснення професійного відбору з урахуванням специфіки діяльності авіадиспетчерів є необхідною складовою при підготовці спеціалістів УПР. Розглянемо психофізіологічні та психологічні параметри, які доцільно визначати як детермінанти професійної придатності спеціалістів з управління повітряним рухом.

До основних особливостей професійної діяльності диспетчерів відноситься одержання і обробка великого обсягу інформації в ситуації дефіциту часу. Слід також зазначити, що ця інформація надходить по різних каналах зв'язку і її обробка передбачає активізацію як сенсорно-перцептивної, так і аналітико-синтетичної діяльності мозку. Важливо підкреслити, що висока інтенсивність інтелектуальної діяльності авіадиспетчерів, відбувається в умовах високої психоемоційної напруги та виключної особистісної відповідальності. Конкретизуючи особливості діяльності авіадиспетчерів, можна виділити такі [2]:

- складний характер операторської діяльності, пов'язаний з необхідністю одночасного контролю і опосередкованого керування ситуацією у повітрі;
- висока щільність, різноманітність і швидкоплинність інформації, що надходить по різних каналах зв'язку;
- висока відповідальність при прийнятті рішень;
- інтенсивність передачі вербальної інформації, висока мовленнєва активність при виключній значимості мовної помилки при забезпеченні безпеки польотів;
- постійна необхідність утримання в оперативній пам'яті просторово-часового образу повітряної обстановки та прогнозування її динаміки;
- необхідність постійної готовності до екстрених дій у позаштатних, аварійних ситуаціях і екстремальних режимах діяльності;
- необхідність збереження високої працездатності та зосередженості в умовах дії сторонніх подразників;
- нерівномірний характер професійного завантаження протягом робочої зміни.

Виходячи з вищезазначених особливостей діяльності по управлінню повітряним рухом, можна скласти перелік

психофізіологічних та психологічних параметрів, що визначають рівень професійної надійності авіадиспетчера:

- психоемоційна витривалість, висока стресостійкість;
- високий рівень здатності до саморегуляції;
- здатність до прийняття рішень в умовах дефіциту часу;
- здатність до переробки додаткової інформації під час здійснення основної;
- точність оцінки часових та просторових параметрів;
- поєднання розвинуеного вербального та невербального інтелекту;
- здатність до прогнозування розвитку ситуації;
- високі показники ефективності перебігу таких психічних процесів як пам'ять, увага, мислення в умовах значних інформаційних навантажень;
- здатність зберігати оптимальний рівень працездатності в умовах інтенсивного навантаження, монотонії та дії сторонніх подразників;
- здатність до продуктивної одночасної обробки вербальної та сенсорної інформації;
- високий рівень відповідальності, усвідомленості та дисципліни;
- високі показники психічного здоров'я та психоемоційного благополуччя.

Як видно з представленного переліку, ПВЯ авіадиспетчерів мають багаторівневу структуру взаємопов'язаних індивідуальних характеристик психофізіологічного, психологічного й соціально-психологічного рівнів. На наш погляд, саме ці показники мають високу прогностичну цінність щодо рівня профпридатності спеціалістів УПР.

Отже, вимоги до психофізіологічних та психологічних параметрів диспетчера є досить жорсткими. Особливо це стосується групи біологічно детермінованих психофізіологічних показників, сталих за своїм характером. Відтак, забезпечити їх активний розвиток або компенсацію в процесі професійної підготовки неможливо [3]. Саме тому висока ефективність роботи диспетчера УПР не може бути забезпечена лише якісною освітою, яка дає глибокі знання та відпрацьовує відповідні професійні навички. Тому профвідбір на дану спеціальність є виправданим як

з точки зору раціональності фінансових витрат держави на професійну підготовку спеціалістів УПР, так і з огляду забезпечення успішної адаптації кандидатів до вимог обраної професії. Це дозволяє оптимізувати процес професійної підготовки спеціалістів ОПР, знижує психофізіологічну ціну їх діяльності, сприяє професійному довголіттю, збереженню здоров'я.

На наш погляд, актуальним є питання щодо принципів, етапності проведення та змісту профвідбору диспетчерів УПР. Особливої уваги потребує визначення діагностичних критеріїв при проведенні первинного профвідбору. Спираючись на емпіричні дані проведених нами досліджень, такі критерії вже були нами визначені і запропоновані [3].

На наш погляд, при проведенні первинного профвідбору мають бути закладені тільки ті параметри, які складають основу для розвитку необхідних професійних здібностей і їх відсутність не може бути компенсована в процесі навчання. Йдеться перш за все про нейродинамічні особливості (властивості нервових процесів), а також про медичні протипоказання (наявність соматичних або психічних порушень, схильність до девіацій).

Водночас, на подальших етапах профвідбору особливу увагу слід звертати також на поведінкові та особистісні характеристики професійно-важливих якостей авіадиспетчерів, які складають основу їх адаптаційних можливостей до професійної діяльності: поведінкової регуляції, інтернальності, комунікативної компетентності та морально-етичної нормативності [4].

Отже, забезпечення надійності як елементу профпридатності спеціалістів УПР є стратегічним завданням, яке реалізується на етапах професійного відбору, професійної підготовки, адаптації та подальшої професійної реалізації авіадиспетчерів. І на кожному з цих етапів психофізіологічні та психологічні характеристики спеціалістів відіграють ключову роль і суттєво впливають на ефективність їх професійної діяльності. Таким чином, комплексний психологічний супровід авіадиспетчерів має виступати як обов'язковий компонент досягнення високого рівня їх професійної надійності, психічного і фізичного здоров'я та професійного довголіття.

Література

1. Дьяченко М.И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психологический аспект / Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А., Пономаренко В.А. — Минск: Изд-во "Университетское", 1985. — 206 с.
2. Основы профессионального психофизиологического отбора / Макаренко Н.В., Пухов Б.А. - К., Наукова думка. 1987. - 243 с.
3. Secheyko O.V. Psychological component in the professional section of ATM specialists / Secheyko O.V. // Proceedings of the Fourth World Congress "Aviation in the 21st century — Aviation and Space Technologies". — K.: NAU-Druk, 2011. — Vol. 2. — P.71.34-71.37.
4. Сечейко О.В. Роль соціально-психологічної компетентності спеціалістів ергатичних систем /Сечейко О.В. // Екстремальна та авіаційна психологія у контексті технологічних досягнень інформаційної доби: матеріали VII науково-практичної конференції. — К.: НАУ 2012. - С.109-110.

Сомора Ш., Долгова Е.

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕШЕНИЯ СЕНСОРНЫХ ЗАДАЧ СПЕЦИАЛИСТАМИ ПО КОНТРОЛЮ АВИАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ИКАО, на основе статистики проблем, связанных с человеческим фактором, акцентирует внимание на необходимости раннего выявления потенциальных проблем, возникающих в системе обеспечения безопасности авиатранспортной системы. Поэтому научный и практический интерес к проблеме обеспечения безопасности гражданской авиации, повышения ее эффективности сегодня является обоснованным и своевременным и составляет главную цель авиационного сообщества. Эта цель может быть достигнута путём совершенствования таких составляющих авиатранспортной системы, которые включают техническое и программное обеспечение, экипаж воздушного судна, окружающую среду с учётом их взаимосвязи как эргатического комплекса.

Количество авиационных происшествий, связанных с человеческим фактором, остается достаточно высоким, несмотря на внедрение современных средств объективного контроля и автоматизированные системы управления воздушным судном. Проблема заключается в том, что внедрение новых информационных технологий, устраняя одни ошибки, не влияет на другие, и порождает новые, в которых основными являются неучтенные психофизиологические параметры человека-оператора. Однако, в такой высокотехнологической отрасли человеческой деятельности, как авиация, основное внимание при решении проблемы часто сосредотачивается на технических вопросах, хотя статистика авиационных происшествий свидетельствует, что большая их часть случается в результате рабочих ошибок, совершаемых явно здоровыми, должным образом подготовленными и сертифицированными специалистами [2]. Проблемы, вызывающие авиационные происшествия или способствующие им, обусловлены неудачными технологиями, которые не учитывают психофизиологические возможности человека-оператора, неадекватным подбором и подготовкой персонала, несоответствующими инструкциями. Следует учитывать степень влияния на оператора и такого фактора как террористическая деятельность, которая может проявляться в самых разных формах и самых неожиданных ситуациях. Оператор должен располагать самой свежей информацией о том, что есть на вооружении у террористов, и быть профессионально к ним готов.

Какой бы ни была причина, правильное понимание возможностей и ограничений человека, его поведения при эксплуатации оборудования является главным для обеспечения безопасности в авиации. Безопасная среда, в которой должна функционировать гражданская авиация, требует разработки и внедрения комплекса принципиально важных решений обеспечивающих надежность человеческой составляющей [2]. Соответственно, проблема повышения качества профессиональной подготовки таких специалистов как операторы технических средств контроля авиационной безопасности (далее ТСКАБ) и эффективность их деятельности становится все более актуальной.

Контроль безопасности пассажиров, их личных вещей, ручной клади и багажа, осуществляется оператором с помощью рентгено-телевизионной установки (РТУ). В их профессиональные обязанности входит контроль безопасности членов экипажа, пассажиров, ручной клади, зарегистрированного багажа, грузов, почтовых отправок, бортового питания и др. Этот контроль проходит в условиях, связанных с обработкой интенсивных потоков визуальной информации, высокого уровня ответственности за жизнь большого количества людей, необходимости принятия решений при дефиците информации и времени, монотонии, опасности для жизни. Основными показателями эффективности деятельности операторов ТСКАБ является быстрое и точное определение и распознавание запрещенных к перевозке предметов и веществ на основе их рентгеновского изображения [2, 5]. Таким образом, можно предположить, что отличия в эффективности решения сенсорных задач операторами на безопасность детерминированы особенностями их когнитивных стилей [1].

Выборку составили 33 оператора, которые проходили профессиональную подготовку и переподготовку персонала службы авиационной безопасности аэропорта на базе Европейского регионального учебного центра ИКАО по авиационной безопасности.

В исследованиях были использованы следующие диагностические методики: для изучения полезависимого-полнезависимого когнитивного стиля – методика «Скрытые фигуры. Модификация Л.Л.Терстоуна», для изучения импульсивного/рефлексивного когнитивного стиля – методика Дж. Кагана «Сравнение похожих изображений».

В результате проведенного исследования были определены индивидуальные когнитивно-стилевые характеристики операторов ТСКАБ по методике «Скрытые фигуры. Модификация Л.Л. Терстоуна». Показатели полезависимости определены у 61% оператора ТСКАБ, что свидетельствует об их низком уровне склонности к распознаванию запрещенных к перевозке предметов и веществ и их отдельных частей на основе рентгеновского изображения и большие затраты времени для нахождения

необходимого предмета в сложном изображении. Средние или нейтральные показатели были определены у 30% респондентов, и только 9% операторов ТСКАБ характеризовались полнезависимостью, т.е. способностью быстро выделять простой предмет в сложном геометрическом изображении, ориентацией на детали при восприятии информации, и, как следствие, легкостью к обобщению и выявлению отличий в предметах и веществах.

По методике Дж. Кагана «Сравнение похожих изображений» выделяется четыре полюса когнитивных характеристик. Соответственно, было установлено, что для 43% операторов ТСКАБ характерным является рефлексивный стиль принятия решения, т.е. замедленный темп реагирования и детальный предварительный анализ признаков альтернативных предметов перед принятием решения, и более частое обращение к эталону. Импульсивный стиль был характерен для 27% респондентов, которые, в отличие от предыдущих, способны принимать решение быстро, без предварительного анализа возможных альтернатив, реже обращались к эталону и чаще допускали ошибки. 15% операторов ТСКАБ медленно анализировали информацию, с осторожностью высказывали гипотезы и допускали много ошибок. Быстрым и точным принятием решения характеризовались 15% операторов ТСКАБ, для которых были характерными меньшие затраты времени и меньшее количество ошибок [4].

Объединение выделенных показателей когнитивных стилей позволяет выделить 12 групп респондентов по соотношению «полнезависимого» и «импульсивного-рефлексивного» когнитивных стилей. Анализ результатов проведенного исследования позволяет сделать выводом том, что только для 3% операторов ТСКАБ характерны когнитивно-стилевые особенности, которые проявляются в оптимальном подходе к решению задачи, быстрой реакции и минимальному количеству ошибок [3].

Полученные результаты указывают на необходимость использования профессионального психофизиологического отбора операторов ТСКАБ. Определение уровня психологической пригодности операторов ТСКАБ на основе учета их когнитивно-стилевых характеристик позволит спрогнозировать результативность и надежность их деятельности.

Таким образом, полученные результаты предполагается использовать для повышения уровня профессиональной подготовки, переподготовки эффективности деятельности операторов ТСКАБ в интересах обеспечения безопасности в гражданской авиации. Цена, как в отношении человеческой жизни, так и с материальной точки зрения, заплаченная за менее чем оптимальную деятельность человека, возрастает сейчас настолько, что дилетантский или интуитивный подход к человеческому фактору является недопустимым [2].

Литература

1. Головина Е.В. Соотношение уверенности в решении сенсорно-перцептивной задачи с когнитивными стилями / Головина Е.В. // Сборник научных статей / Под ред. И.В.Блинниковой. - М.: Высшая школа психологии, 2004. - С. 12-21.
2. Руководство по безопасности для защиты гражданской авиации от актов незаконного вмешательства. Набор, отбор и подготовка кадров. Дос 8973, ДСП. - изд. 7-е, ИКАО, 2008. - Т. II.
3. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. / Холодная М.А. – СПб.: Питер, 2004. — 384 с.
4. Чекапина А.И. Влияние гибкости/ригидности познавательного контроля на эффективность решения сенсорных задач с разным уровнем информационной нагрузки / А.И. Чекапина, А.Н. Гусев // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Психологические науки». — 2008. — № 4. - С. 3-10.
5. Чекапина А.И. Внимание и автоматические виды обработки информации [Текст] / А.И. Чекапина // Теория деятельности: фундаментальная наука и социальная практика (к 100-летию А.Н. Леонтьева): материалы международной конференции 28—30 мая 2003 года. - Москва: Факультет психологии МГУ им. М.В. Ломоносова, 2003. — С. 160-161.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕРОБКИ ДОСВІДУ НЕБЕЗПЕКИ В АВІАЦІЙНОМУ СПОРТІ

Сучасне суспільство живе в техногенному світі, в якому складні технічні системи складають значну частку в забезпеченні життєдіяльності особистості. Велика кількість катастроф та аварій виникають з причини людського фактору, тобто внаслідок випадкових помилкових оцінок, рішень чи дій оператора та інших фахівців, що задіяні у процесі управління. Авіаційний спорт належить до екстремального виду діяльності, оскільки протікає в умовах підвищеного рівня небезпеки та ризику, який складає загрозу життю та здоров'ю спортсменів. У випадку виникнення екстремальної ситуації її відбиток закарбовується у пам'яті спортсмена і являється його психологічним досвідом. Емоційний слід, який формується внаслідок переживання небезпечних ситуацій, може позитивно чи негативно вплинути на зміни в структурі особистості. У випадку продуктивної роботи з досвідом переживання небезпеки спортсмен отримує важливий професійний досвід та розширює власний репертуар професійних моделей поведінки, способів дій при виникненні ситуацій з особливими умовами польоту. Проте відсутність переробки психологічного досвіду може призвести до виникнення різноманітних психологічних утворень, які можуть негативно впливати на виконання спортсменом спортивних нормативів. Отже, ефективна переробка екстремального досвіду суттєво впливає на високі показники надійності спортсмена, що відповідно забезпечує безпеку польотів. Феномен переробки екстремального досвіду переживання небезпеки мало досліджений, тому являється актуальним.

Відповідно до динамічної функціональної структури особистості, досвід являється однією із підструктур особистості, на яку впливають нижчі підструктури (пам'ять, сприйняття, емоції, почуття, вольові процеси), та яка призводить до змін у вищих структурах особистості (спрямованість та ціннісні орієнтації особистості). Тобто можна зробити припущення про значущий вплив у формуванні досвіду пережитих емоцій в момент

виникнення небезпечної ситуації, а також вагомий вплив досвіду на ціннісну сферу особистості.

Вчені пояснюють структурну організацію досвіду. За Н.О.Євдокимовою, структурними компонентами досвіду являються когнітивний компонент, «почуттєва тканина», мотиваційно-вольовий компонент. О.М. Лактіонов виділяє два рівні функціонування особистісного досвіду: мікроструктурний та макроструктурний. Також виділяють свідомі (знання, зразки правильного виконання професійних дій, професійні стосунки та емоційні переживання) та несвідомі (професійні звички, установки, стереотипи, способи оптимізації прийомів) компоненти досвіду. Окремо визначають емоційний досвід як досвід подолання небезпеки різноманітного характеру, що включає в себе наступні компоненти: досвід взаємодії, пізнавальний, вольовий, моторний і біологічний досвіди.

Робота з психологічним досвідом переживання небезпеки визначається різноманітними особистісними та когнітивними характеристиками. Серед них важливу роль відіграють особистісні цінності, locus-контролю та стиль мислення.

Поняття «цінностей» розглядається в руслі соціології як елемент, що поєднує суспільство. Зокрема, М.Вебер та Е.Дюркгейм розглядають роль цінностей в збереженні єдності соціальних форм, що пов'язані соціальними відносинами. В психологічній науці існують різні підходи до визначення сутності поняття «цінностей», а саме: як установки на цінності духовної чи матеріальної культури (А.Г. Здравомислов та В.О.Ядов), як прояв потреб (В.А.Злотніков), як ставлення до навколишнього середовища (В.В.Водзинська), як фактори прийняття рішення (Ю.М. Жуков), як складні узагальнені системи ціннісних уявлень (І.М. Попова, А.О. Ручка). В даному дослідженні під цінностями розуміють стійке переконання стосовно надання переваги певному способу поведінки чи кінцевої цілі.

Також науковці визначають різноманітні функції цінностей особистості, серед яких: проєктивна функція, функція вирішення протиріч, функція сенсоутворення, функція виявлення волі, регулятивна функція.

Поняття «локус-контролю» вперше вжито Дж.Роттером в межах теорії соціального навчання в 60-ті роки ХХ ст., під яким вчений розумів узагальненні очікування особистості стосовно того, наскільки підкріплення залежить від її поведінки, а в якій – контролюються силами ззовні. Феномен локус-контролю розглядався вченими в рамках різних психологічних теорій, а саме: в межах гуманістичної психології локус-контролю вважається самовідповідальністю; з точки зору атрибутивних теорій, впливає на успішність діяльності; в рамках теорії компетентності здійснює вплив на соціальне оточення; в діяльнісному підході являється ознакою суб'єктивної включеності особистості в діяльність.

Поняття «стиль мислення» розглядають з різних точок зору. Зокрема, виділяють стилі теоретичного мислення, а також стилі соціального мислення. В даному дослідженні стиль мислення розглядався як один із компонентів когнітивного стилю, під яким розуміють систему інтелектуальних навичок та стратегій, що притаманні особистості на основі індивідуальних особливостей. Нами було проведено емпіричне дослідження індивідуальних особливостей процесу переробки психологічного досвіду переживання небезпеки в авіаційному спорті, яке здійснювалося на базі Центрального аероклубу України ім. О.К. Антонова та Білоцерківського аероклубу «Пілот». Вибірку склали 23 особи, спортсмени авіаційного спорту – парашутисти, планеристи, пілоти з льотним стажем від 3 до 36 років.

У результаті у спортсменів було встановлено тенденцію до переважного використання такого способу переробки психологічного досвіду переживання небезпеки, як обговорення екстремального досвіду з колегами, а також обмірковування деталей пережитої ситуації з ціллю продуктивної переробки отриманого досвіду. Крім того, було з'ясовано, що найменш вірогідно застосування таких способів, як обговорення досвіду переживання небезпечної ситуації з близькими, а також використання спеціальних технік з ціллю переробки небезпечного досвіду.

Було визначено домінування у спортсменів середнього рівня прояву таких термінальних цінностей, як: власний престиж, високе матеріальне положення, креативність, активні соціальні контакти,

саморозвиток, досягнення, духовне задоволення та збереження власної індивідуальності. Також було встановлено тенденцію до переважання середнього рівня значимості сфери професійного життя, сфера навчання та освіти, сфера сімейного життя, сфери суспільного життя та сфери захоплень. Було виявлено домінування у спортсменів інтернального виду загального локус-контролю. Було з'ясовано, що серед спортсменів існує тенденція до переважання високого рівня розвитку аналітичного стилю мислення, а також середнього рівня розвитку синтетичного, ідеалістичного, прагматичного та реалістичного стилів мислення.

За допомогою кореляційного аналізу було встановлено існування часткового кореляційного зв'язку між способами переробки психологічного досвіду переживання небезпеки та такими особистісними характеристиками, як: термінальні цінності, стилі мислення та локус-контролю. Було встановлено наявність кореляційних зв'язків між схильністю респондентів до обговорення екстремальної ситуації та схильністю брати відповідальність за власне життя на себе (інтернальний вид локус-контролю); цілеспрямованим обмірковування деталей небезпечної ситуації та схильністю особистості до постійного розкриття власного потенціалу (цінність саморозвитку) та опорою на безпосередній особистісний досвід при вирішенні певної задачі (прагматичний стиль мислення); застосуванням спеціальних технік та прагненням особистості до досягнення конкретних, відчутних результатів, досягаючи поставлених цілей (цінність досягнення), а також схильністю особистості акцентувати увагу на потребах, людських цінностях, моральних проблем (ідеалістичний стиль мислення).

Література

1. Євдокимова Н.О. Професійний досвід як суб'єктивно-психологічна реальність / Н.О. Євдокимова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди: Психологія. Випуск 31. – Харків, ХНПУ, 2009. Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu_psychol/2009_31/7.html
2. Лейченко С.Д. Человеческий фактор в авиации: Монография в 2-х книгах. Кн. 1. / Лейченко С.Д. – СПб.,

Санкт-Петербургский государственный университет гражданской авиации, 2005. – 473 с.

3. Швалб Ю. М. Психологические формы фиксации жизненного опыта /Ю. М. Швалб //Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К. :Міленіум, 2005. – Т. 2. – Вип. 3. – С. 14-20.
4. Pomytkina L.V. The subject's experience during decision-making / PROCEEDINGS The VII World Congress «AVIATION in the XXI-st CENTURY», «Safety in Aviation and Space Technologies», September 19-21, 2016, Volume 3, Kyiv, 2016. –pp. 9.159-9.164.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ У ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ

Злагодох В.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОПЕРАТОРІВ АВІАЦІЙНОГО ПРОФІЛЮ

З метою розкриття психологічного змісту та визначення саморегуляції професійної діяльності у майбутніх операторів авіаційного профілю перш за все необхідно розглянути поняття «саморегуляція» у ракурсі категорії «дія», «діяльність», «професійна діяльність Дія визначається задачею, смыслом та цінністю продукту дій. Психомоторна дія розглядається як сукупність і послідовність розумових і моторних операцій, що забезпечують успішне розв'язання рухової задачі [6]. Залежно від поставленого завдання дія може бути виконана як у матеріальному, так і в ідеальному або мисленевому плані. Психофізіологічну організацію дії забезпечують функціональні системи мозку, які здійснюють програмування дії, регуляцію і контроль за її виконанням. Отже, саморегуляцію можна розглядати як специфічну дію людини, опосередковану власними бажаннями, цілями та завданнями [6].

Розглядаючи категорію «саморегуляція» у площині «діяльність» необхідно зазначити, що людська діяльність має соціальний характер. Вона не лише забезпечує пристосування людини до умов життя, а й активізує її відповідно до власних потреб, що виникли й розвинулися історично. Діяльність людини відбувається свідомо й цілеспрямовано. Особистість як суб'єкт діяльності взаємодіє зі середовищем, ставить перед собою певну мету, добирає засоби для її здійснення тощо. У процесі діяльності особистість виявляє фізичну й розумову активність, планує й реалізує свої задуми, досягаючи поставленої мети [6].

В аналізі діяльності виокремлюють мотиваційний (мотиви, потреби, цілі, предмет і засоби) та операційний (дії та операції). Отже, саморегуляція як діяльність проявляється у свідомій активності та спрямовується на досягнення поставленої мети.

Розглядаючи «саморегуляцію» у площині професійної діяльності можна говорити про конкретну професійну діяльність, яка характеризується специфікою предмета, умов, змісту і вимог до неї. Ряд подібних в тому чи іншому відношенні видів об'єднується в типи професійної діяльності [6].

Згідно з функціонально динамічним підходом, основними компонентами структури діяльності є мотивація, цілевизначення, інформаційна основа діяльності, прогнозування її результатів, прийняття рішення, планування, програмування, контроль, корекція, а також оперативний образ об'єкта діяльності, система індивідуальних якостей суб'єкта і сукупність виконавських дій. Отже, у площині професійної діяльності, саморегуляція виступає основним рушієм виконання конкретної професійної діяльності, яка опосередковується рівнем розвитку емоційно-вольових процесів [3].

У психологічному словнику саморегуляція (лат. *regulare* – приводити до ладу, налагоджувати) трактується, як процес усвідомленого й системно-організованого впливу індивіда на власну психіку з метою зміни її характеристик у бажаному напрямку [6].

У сучасній психологічній енциклопедії, а також у психологічному словнику О.В.Петровського та М.Г.Ярошевського саморегуляція визначається як властивість усіх живих систем, що

забезпечує їх доцільне функціонування. Психічна саморегуляція як управління активністю організму, спрямована на оцінку навколишньої дійсності, відбувається в єдності її енергетичних, динамічних і змістовних аспектів. У людини саморегуляція є здатністю керувати собою на основі сприймання і усвідомлення власних психічних станів і поведінки. Незважаючи на різноманітність проявів, саморегуляція має чітку структуру, яка поєднує: 1) визначення суб'єктом мети власної довільної активності; 2) програму виконавських дій, узгоджену з умовами діяльності; 3) неперервний контроль за ходом її реалізації; 4) оцінку досягнутих результатів; 5) рішення про необхідність корекції та характер корекційної діяльності. За структурою саморегуляція є замкнутим контуром регулювання активності організму, який функціонує на основі інформації, носіями якої є психічні форми відображення дійсності (образи сприйняття, уявлення, поняття). Ефективна саморегуляція можлива лише на певному рівні розвитку самосвідомості й пов'язана зі сформованими самопізнанням та розвинутою здатністю планувати свою поведінку і діяльність; прийнята суб'єктом ціль не визначає однозначно умов для чіткого планування виконавського процесу [5]. Під саморегуляцією розуміють процес, що забезпечує стабільність системи, її відносну стійкість та рівновагу, а також цілеспрямовану зміну психофізіологічних функцій, які сприяють формуванню особливих засобів контролю за діяльністю [1].

Структурно-функціональна модель усвідомленої саморегуляції, запропонована О.О.Конопкіним, може бути покладена в основу вивчення проблеми саморегуляції професійної діяльності операторів авіаційного профілю.

Визначення саморегуляції професійної діяльності майбутнього оператора авіаційного профілю ґрунтується на дослідженнях саморегуляції поведінки в контексті діяльності оператора авіаційного профілю Н.Д.Завалова, Б.Ф.Ломова і В.О.Пономаренко. Вони зазначають, що професійна діяльність оператора у кожен момент адекватна її предмету, засобам та оточуючим речам, а відображення регулює дії. Рівень відображення змісту професійної діяльності майбутнього оператора авіаційних систем повинен бути пропорційним до її

організації. Рівнями психічного відображення, якими регулюються дії оператора авіаційних систем, вважаються [2, 4, 7]: 1) сенсорно-перцептивний рівень (образи відчуття, сприймання); 2) уявлення (образи уявлення, тобто образи тих предметів і явищ, які в даний момент на органи чуття не впливають, але впливали в минулому); 3) вербально-логічний: рівень мовно-мисленневих процесів; характерним є узагальнене й опосередковане відображення дійсності; формується в процесі засвоєння майбутнім оператором аеронавігаційних систем знань, прийомів узагальнення та абстрагування. Отже, саморегуляція професійної діяльності як цілісне особистісне утворення, забезпечує будову та реалізацію дій особистості згідно поставленої мети.

Надалі, щоб визначити психологічний зміст саморегуляції професійної діяльності у майбутнього оператора авіаційного профілю, необхідно визначити специфіку цієї діяльності.

Специфіка праці оператора авіаційного профілю полягає в особливих умовах діяльності авіаційного спеціаліста. У різних режимах технологічного процесу оператор виконує свої функції в системі, де керування здійснюють автоматичні аеронавігаційні системи. Специфіка діяльності оператора авіаційного профілю визначається напруженням у зв'язку з психологічними факторами: 1) технологічний процес триває з великою швидкістю; 2) на деяких етапах діяльності оператор авіаційного профілю повинен переробляти великий об'єм інформації за короткий час; 3) для таких періодів характерна велика напруга; 4) велика відповідальність та велика ціна помилки в операторській діяльності; 5) швидкий перехід від періоду очікування до напруженої роботи; 6) напружені ситуації можуть бути несхожими на інші; 7) швидка зміна метеорологічних умов, інтенсивності руху [8].

Поняття «саморегуляція» розглядається у різних семантичних контекстах: як процес ініціації й висунення цілей активності суб'єктом, а також керування досягненням цих цілей (О.О.Конопкін, В.І.Моросанова, О.К.Осницький, Д.О.Ошанін.). Водночас виділяють різні рівні саморегуляції: К.О. Абульханова-Славська виділяє психологічний рівень саморегуляції, що сприяє підтримці оптимальної психічної діяльності задля успішного її

виконання; О.О. Конопкін визначає операціонально-технічний рівень регуляції, який відповідає за організацію та корекцію дій суб'єкта; Б.С.Братусь, Ф.Є.Василюк, Б.В.Зейгарник виділяють особистісно-мотиваційний рівень саморегуляції, який дозволяє усвідомлювати мотиви своєї діяльності, керувати мотиваційно-потребнісною сферою; процесуальна саморегуляція професійної діяльності забезпечується завдяки функціональним системам (П.К.Анохін).

Узагальнення наведеного матеріалу дозволяє зробити висновок про доцільність розгляду саморегуляції професійної діяльності майбутніх операторів авіаційного профілю у контексті взаємозв'язку всіх рівнів, які реалізуються в одному об'єкті – людині. При цьому необхідно врахувати, що саморегуляція вимагає вивчення індивідуальних особливостей людини, її особистісних характеристик та конкретних ситуативних аспектів професійної діяльності майбутнього оператора авіаційного профілю. Особливостями саморегуляції професійної діяльності особистості можуть бути найбільш істотні індивідуальні особливості самоорганізації та управління зовнішньою і внутрішньою цілеспрямованою активністю, яка стійко виявляється у професійній діяльності майбутнього фахівця.

Таким чином, саморегуляція професійної діяльності у майбутнього оператора авіаційного профілю – це усвідомлений процес побудови, підтримки та управління різними видами і формами довільної активності, що безпосередньо реалізує досягнення поставлених цілей у процесі виконання професійного завдання.

Література

1. Гримак Л.П. Общение с собой: Начала психологии активности / Леонид Павлович Гримак. – М.: Политиздат, 1991. – 320 с.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
3. Ломов Б.Ф. Психическая регуляция деятельности: избранные труды/ Борис Федорович Ломов. – М.: Изд-во «Института психологии РАН», 2006. – 624 с.

4. Психология. Словарь / Под общ.ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
5. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.В.Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 242 с.
6. Скрипченко О.В. Загальна психологія: Хрестоматія / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. // Навчальний посібник. – К.: Каравела, 2015. – 640 с.
7. Стрелков Ю.К. Инженерная и профессиональная психология: учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений /Юрий Константинович Стрелков. – М.: Издательский центр «Академия»; Высшая школа. – 2001. – 360 с.

Сечейко О.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОТРЕБИ В АУТЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ЯК ЧИННИК ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Функціонування і вдосконалення системи професійного навчання і освіти вимагає відповідного наукового, зокрема, психологічного забезпечення. Найважливішою психологічною проблемою, яка має бути усебічно досліджена в цьому контексті, є проблема становлення особистості професіонала.

Розглядаючи особливості професійної підготовки майбутніх психологів, важливо зазначити, що ця професія відноситься до групи соціономічних професій, які мають нечіткі, розмиті межі. Саме нечіткість та швидка зміна вимог соціуму до психолога ускладнюють формування реалістичних уявлень про своє професійне майбутнє як на етапі вибору професії, так і на етапі оволодіння нею.

Також необхідно підкреслити недостатність володіння випускниками практичними навичками діагностичної, консультаційної та корекційної роботи [4]. Специфіка професії, окрім освіченості, висуває особливі вимоги до особистості психолога. У зв'язку з цим, в контексті проблем професійної діяльності психолога обговорюються не лише питання, що стосуються змісту його діяльності, але і питання, пов'язані з вивченням особистісних компетенцій психолога [5].

В умовах сучасного суспільства особливого значення набуває проблема професійної мотивації, вирішення якої, сприятиме формуванню нового суб'єкта професійної діяльності: компетентного, мобільного, орієнтованого на рішення важко прогнозованих завдань, відповідального, такого, що має стійку систему духовних і моральних цінностей. Особлива увага при цьому спрямована на вивчення умов розвитку професійної мотивації в період навчання у ВНЗ, які сприятимуть підвищенню інтересу студентів до предметів спеціалізації, активного засвоєння професійно важливих знань, умінь і навичок, інтеграції їх в єдину внутрішню професійну реальність. Вивчаючи уявлення про зміст діяльності психолога, дослідники відмічають, що основні елементи професійної психологічної картини світу складаються у психолога в початковий період професійного самовизначення особистості і надалі не зазнають значних якісних змін по мірі професійної соціалізації. Автори вважають, що професійний світогляд студентів-психологів формується на стику науково-теоретичного і життєво-практичного пізнання психічної реальності, відрізняється внутрішньою суперечністю, еkleктизмом, використанням буденних схем інтерпретації і «стереотипізованістю» [1].

Науковці відмічають, що абітурієнт-психолог часто не має чіткого уявлення про майбутню професійну діяльність, характеризується відсутністю розуміння і усвідомлення її завдань і засобів. Наявний образ професійної діяльності у студентів, дифузний, неструктурований і багато в чому нереалістичний. У зв'язку з цим, виникає низка проблем, пов'язаних з підготовкою психолога і вимогами до нього як до професіонала та особистості [2].

Наводимо дані пролонгованих досліджень щодо індивідуально-психологічних особливостей студентів-психологів з акцентом на ті, які негативно позначаються на розвитку професійно-важливих якостей і гальмують процес професійної ідентифікації та адаптації у подальшому. З врахуванням визначених негативних тенденцій та на основі аналізу факторів позитивного впливу на компетентність психологів, пропонуються шляхи вдосконалення їх професійної підготовки.

Як вже зазначалося, необхідною складовою прогнозу успішності професійної діяльності майбутнього психолога є його особистісні трансформації, напрям яких визначається професійно-необхідними якостями, адже професійна придатність практикуючого психолога не зводиться тільки до рівня його фахової освіти, і було б грубою помилкою ставити у пряму залежність знання і рівень кваліфікації спеціаліста[2]. Найважливішим аспектом проблеми підвищення ефективності професійного навчання є використання природного потенціалу та розвиток професійно-важливих якостей кожного студента, враховуючи всі рівні в структурі його індивідуальності [7].

Розглянемо фактори позитивного і негативного впливу на професійну компетентність психологів із зазначенням узагальнених результатів діагностики індивідуальних особливостей студентів-психологів та їх відповідності ПВЯ [6].

Важливою з огляду прогнозування успішності професійної адаптації є інформація про особливості психодинамічного рівня студента.

М.В. Молоканов розглядає проблему взаємин між деякими індивідуально-особистісними властивостями на психофізіологічному і психологічному рівнях як передумову до діяльності в психологічній практиці [6]. Неприятливими для розвитку професійних здібностей психолога-практика виступають такі задатки: виражена інтровертованість, низький рівень психічної активності, низька працездатність та низька стресостійкість. Зазначені особливості сприяють розвитку таких властивостей особистості, як: висока тривожність, нейротизм, ригідність, низький рівень самоконтролю та адаптивності, замкненість та інші риси, що перешкоджають ефективній роботі психолога[7].

Важливою складовою професійної придатності психолога є також інтелект, особливо його вербальний та соціальний компоненти. Досвід свідчить про те, що практикуючі спеціалісти з показниками інтелекту нижче середнього, як правило, мають багато ускладнень у роботі, особливо консультаційній [1]. Необхідно відмітити, що дезорганізуючий вплив на інтелектуальну

діяльність має тривожність — властивість, що значною мірою генетично детермінована.

Важливим чинником професійної успішності вважаємо також тип загальної емоційної спрямованості особистості, оскільки цей компонент має значний вплив на формування мотивів поведінки та професійну спрямованість. Для практичної діяльності психолога найбільш вдалим буде поєднання альтруїстичного, гностичного та комунікативного типів, за Б. Додоновим [7].

Зазначені вище характеристики пропонуємо визначати ще на першому етапі професійної підготовки студентів-психологів. При цьому важливо також виявити індивідуально-психологічні особливості, які суттєво перешкоджають оволодінню професією психолога, а саме: наявність акцентуацій характеру, ригідність, глибока інтровертованість, високий рівень тривожності, екстернальність, низький рівень інтелекту та креативності, низький рівень соціальної гнучкості та пластичності, виражена агресія, відсутність адекватної професійної спрямованості.

За результатами нашого пролонгованого психодіагностичного дослідження, у студентів-психологів були виявлені такі негативні тенденції: за соціальними шкалами в структурі темпераменту низька пластичність виявлена у 22 %, низька ергічність – у 32 %, висока емоційність у 37 %, особливості емоційних станів: високий рівень агресії – 48 %; високий рівень тривожності – 59 %, високий нейротизм - 19%; особливості Я-концепції: егоцентризм – 63 %; неадекватність самооцінки – 45 %, занижений рівень домагань - у 29%, завищений рівень домагань - у 17%; акцентуації характеру виявлені у 39 % студентів, при цьому найбільш поширеними є гіпертимний, екзальтований, демонстративний та емотивний типи.

Ці дані є непрямим свідченням наявності у студентів-психологів внутрішніх психологічних проблем, напруги та невдоволення. Також ці результати підтверджують дані наукової літератури про те, що часто спеціальністю психолога прагнуть оволодіти акцентуйовані особи або люди з помітними особистісними проблемами [2]. Переважна їх більшість малопридатна у професійному плані. У практичній роботі вони, як правило, розв'язують свої особистісні проблеми і мало опікуються

проблемами клієнта. Мотив вирішення власних проблем як початкова умова вибору професії психолога може стати гальмом професійної самореалізації студентів на подальших етапах професійного становлення, а тому потребує корекції на ранніх етапах навчання.

Показники, що відображають тип загальної емоційної спрямованості, розподілилися таким чином: комунікативний – 40,4 %; альтруїстичний – 12,8 %; праксичний – 12,7 %; глоричний 12,7 %; романтичний – 6,4 %; пугнічний – 6,3 %; гностичний – 5 %; гедоністичний – 6,2%; естетичний – 2 %; акизитивний – 0%.

Значна перевага комунікативного типу підтверджує високу потребу студентів у спілкуванні, бажання розвинути комунікативні здібності. При цьому альтруїстична спрямованість як характерна ознака професійної діяльності психолога хоча і стоїть на другому місці, займає зовсім незначний відсоток. Як негативне, слід також відзначити низький відсоток гностичного типу. Такий результат є показником недостатньої потреби студентів у пізнавальній активності, інтелектуальному розвитку, байдужості до наукового пошуку.

Окрім індивідуально-психологічних особливостей надзвичайно важливим фактором, що забезпечує високий рівень професіоналізму є позитивна й адекватна мотивація до оволодіння обраною спеціальністю [3].

Для визначення ієрархії мотивів вибору професії студентів-психологів I та II курсів була розроблена авторська анкета. Опитування студентів-психологів виявили такі основні мотиви вибору професії: бажання «допомагати людям», потреба «розібратися в собі», більше довідатися про нетрадиційну сферу знань; набути престижну професію «психолога-практика» (психотерапевта, консультанта і т.п.). Багато в чому ці бажання визначаються неусвідомленим прагненням одержати психологічну консультацію «для себе». Додаткову роль при цьому грає неадекватність загального уявлення про характер і зміст професійної діяльності і переважна орієнтація на міфологізовані уявлення про психологію і психологів, що існують у сучасному вітчизняному соціумі.

Отже, багато з тих, хто поступає на факультети психології, обмежують цілі своєї професійної діяльності вирішенням особистих проблем. Немає сумнівів у тому, що шлях професійного становлення, який затримується в рамках "вирішення особистісних проблем", буде вкрай непродуктивним. Отже, загалом можна визначити такі мотиваційні тенденції.

1. Найвагомими мотиваторами вибору професії психолога для студентів є перспектива оволодіння неординарною та престижною професією з подальшою перспективою вдалого працевлаштування.

2. Вибір майбутньої професії не завжди відбувався самостійно і усвідомлено.

3. Найбільш професія психолога приваблює студентів в свою незвичайність та ексцентричність.

4. У процесі навчання психологи очікують оволодіти техніками, які допоможуть вирішувати особисті проблеми в різних сферах життя.

5. Після закінчення університету психологія не обов'язково має стати основною спеціальністю для третини опитаних студентів.

Спрямовані на визначення взаємозв'язку між мотивацією і світоглядом дослідження студентів-психологів Чернівецького національного університету результати показали, що переважна більшість (понад 50%) потреб у першокурсників відносяться до предметно-прагматичного рівня. Очікування щодо домінування пізнавальних потреб і відповідної активності не підтвердились. Серед інших потреб домінують потреби у престижу, прийнятті та любові. Потреби особистісного професійного сенсу, зокрема професійної самореалізації, займають низькі рангові місця.

Прогноз подальшого негативного впливу особистісної професійної невідповідності ілюструють результати анкетування працюючих психологів з низькою професійною адаптованістю, які, за даними Андрійчука [1], мають такі типові труднощі: наявність тривожності, непевності в собі, сором'язливості, страхів, низької самооцінки, почуття професійної некомпетентності, страх перед спілкуванням в форматі індивідуальної та групової роботи, почуття хронічної виснаженості та невдоволення власною реалізацією. Ці

дані експериментального дослідження переконливо свідчать про те, що самі по собі психологічні знання не гарантують подолання особистісних проблем і розвиток професійно важливих якостей психолога.

Наведені результати досліджень переконливо свідчать про наявність проблем, пов'язаних з підготовкою психологів-практиків на різних етапах: від профконсультативної роботи і відбору абітурієнтів до професійної адаптації випускників ВНЗ. Чимало зазначених проблем обумовлені недосконалістю системи підготовки психологів у вищих навчальних закладах. Для того, щоб бути ефективною, підготовка психолога повинна здійснюватися з врахуванням проблематики, з якою прийшли студенти, їх індивідуальних особливостей, мотивації та світоглядних установок, які за бажаним сценарієм мають змінюватися на гуманістичні.

З огляду на творчий характер подальшої професійної діяльності, неможливо сподіватися на існування готових рецептів постановки задач чи прийомів їх вирішення. Тому важливою задачею університетської освіти окрім передачі знань і умінь (інформування) є також розвиток особистості професіонала, його самоідентифікація з професією.

Спираючись на власний досвід та виявлені емпіричним шляхом тенденції, пропонуємо орієнтовну структуру поетапної підготовки психологів у вищих навчальних закладах. Перший блок має включати роботу з адаптації студентів до майбутньої професії. На початковому етапі професійної підготовки (як правило, це перший та другий курси) студенти повинні, по-перше, оволодіти базовим концептуальним апаратом психологічної науки, дістати основні уявлення про свою майбутню діяльність. Таке завдання вирішують курси загальної та вікової психології, які є теоретичною базою підготовки фахівця незалежно від його подальшої професійної спеціалізації

По-друге, адаптації студентів мають сприяти різноманітні тренінгові групи спілкування, участь у яких допомагає майбутнім спеціалістам розпочати знайомство з практичною психологією. До того ж це сприяє професійній ідентифікації студентів, їхньому особистісному росту.

У зв'язку з цим другий блок, передбачає більш глибоку діагностичну роботу, яка включає крім тестів, спеціальні тренінгові техніки, бесіди, консультування. Процес самопізнання стимулює студентів співвідносити свої індивідуальні особливості з вимогами до особистості психолога-практика, спектр яких надзвичайно широкий.

Визначаючи професійно важливі якості, слід взяти до уваги те, що психолог на практиці буде мати певну спеціалізацію: діагностика, консультування, реабілітація тощо. Таким чином, кожна зі спеціалізацій буде вимагати певної підготовки, набору навичок, особистісних рис та якостей.

Студент, знаючи про свої індивідуально-психологічні особливості, зможе свідомо зробити вибір щодо спеціалізації, яка найбільше відповідає його можливостям та професійним інтересам. При цьому у процесі самодіагностики якостей, професійно значущих для майбутньої діяльності, необхідно формувати у студентів потребу в їх розвитку.

Третій блок охоплює третій та четвертий курси — це особистісно-професійна корекція. Його завданнями є відпрацювання виявлених на діагностичному етапі особистісних проблем студентів, корекція та формування професійно значущих комунікативних умінь. Зокрема, на основі інформації, здобутої на попередніх етапах, студент має скласти під керівництвом викладача індивідуальну програму корекційної роботи з метою самовдосконалення.

Після корекційної роботи слід провести вторинну психодіагностику для встановлення рівня розвитку професійних та особистісних якостей студентів. Вона має збігатися з етапом поглибленого профвідбору.

Четвертий блок, який завершує підготовку психологів — оволодіння прийомами професійної самореабілітації з метою відновлення внутрішнього балансу після роботи з клієнтом. При цьому студенти повинні оволодіти прийомами саморегуляції та самокорекції, які дають змогу не лише сформувати основні інструментальні вміння, а й відчутти їхню ефективність при розв'язанні власних проблем.

Запропоновані блоки професійної підготовки студентів є взаємопереплетеними. І хоча у кожному з них провідним виступає той чи інший елемент (наприклад, діагностика або корекція), чітке їх розмежування навряд чи доцільне.

Зазначена система почала впроваджуватися при підготовці студентів–психологів в Національному авіаційному університеті. Професорсько-викладацьким складом кафедри авіаційної психології НАУ вже запущена програма застосування інноваційних технологій професійної підготовки майбутніх психологів з врахуванням необхідності їх особистісної відповідності вимогам професії. На сьогоднішній день реалізовані проекти, спрямовані на активізацію компетентності студентів в практичній діяльності, особистісно-розвивальних програмах та наукових дослідженнях. Зазначені проекти включені в усі складові професійної підготовки – лекційні та практичні заняття, фахову ознайомлювальну, психологічну, науково-дослідну та переддипломну практики, тренінгову діяльність, курсові та дипломні роботи, а також діяльність психологічних гуртків. Пріоритетною при цьому являється особистісна включеність кожного студента у свій професійний розвиток, стимулювання його інтернальності та підкріплення мотивації реалізації власної індивідуальності в обраній професії, адже професійна підготовка та подальша професійна діяльність буде успішною лише за умов особистісного сенсу. Саме він відкриває якісно нові можливості, які дозволяють перейти на суттєво новий рівень розвитку своєї індивідуальності, відкрити в собі раніше невідомий потенціал. Отже, досвід переживання особистісних змін ми вважаємо необхідною складовою становлення психолога, як професіонала.

Література

1. Андрійчук І.П. Дослідження особливостей Я-концепції майбутніх практичних психологів / І.П. Андрійчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. - №8. – С. 11-13.
2. Дмитренко А.К. Мотиваційні та світоглядні аспекти вибору професії психолога / А.К. Дмитренко // Практична психологія та соціальна робота. - 2012. - №4. - С. 31-55.

3. Назарук О.М. Особливості мотиваційної сфери студентів гуманітарного та технічного напрямків / О.М. Назарук // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Т. 11. Вип.11. Ч. 2. – К.: Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України, 2014. – С.120-128.
4. Основи практичної психології / Ред. В.Панок, Т.Титаренко та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
5. Помиткіна Л.В. Стратегічні рішення студентської молоді: визначення власної життєвої позиції / Л.В. Помиткіна / Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр.Вип. 5(1). – К.: НАУ, 2014.– С.106-112.
6. Сечейко О.В. Прогнозування успішності професійної діяльності психолога-практика на ранніх етапах навчання / Сечейко О.В. // Матеріали науково-практичної конференції. Ч.1. - Тернопіль, 2003. – С. 106-112.
7. Сечейко О.В. Диференціальна психологія: Підручник / О.В. Сечейко.- К.: НАУ, 2014. - 300 с.

Фесюк І.

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ПСИХОЛОГІВ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У сучасній психології накопичено досить великий теоретичний і практичний матеріал про проблему готовності людини в різних видах діяльності. Визначено множини сформованих понять готовності та його змісту, основні параметри готовності і умови, що впливають на динаміку та стійкість прояву психологічної готовності до професійної діяльності.

Робота психологів, які працюють в галузі авіації, обумовлена запитами практики авіаційної галузі. Авіаційна галузь постійно розвивається й оновлюється, що вимагає від вищої освіти певного профілю безперервного пошуку нових підходів до якісної підготовки висококласних фахівців, зокрема, формування

особистісних і професійних якостей у майбутніх авіаційних психологів. Спочатку з'явилося питання щодо психологічної освіти для бортпроводників, пізніше саме для них виникла спеціальна система викладання. Саме після цього поле діяльності психологів почало розширюватися, охоплюючи все більшу кількість авіаційних фахівців – пілотів, авіадиспетчерів, працівників наземних служб тощо. Зокрема, досвід розвинених країн показав, що в іноземних авіакомпаніях дуже часто та ефективно використовуються науково-психологічні підходи щодо вирішення проблем психологічного супроводу авіаційних фахівців та забезпечення сервісу в аеропортах та на борту літака. Тому, для того, щоб українським авіакомпаніям зайняти чинне місце у ряді провідних авіакомпаній світу, у їхній структурі обов'язково має бути психологічна служба.

Професійна діяльність психолога в авіаційній галузі часто супроводжується роботою в екстремальних умовах. Саме тому, однією з актуальних проблем сьогодення є проблема підвищеної небезпеки життєдіяльності особистості на робочому місці. При недостатній готовності до діяльності у сфері авіації в екстремальних умовах у фахівців може спостерігатися емоційне перенавантаження, розгубленість, неможливість швидко прийняти рішення, нерішучість, втрата самоконтролю, емоційне вигорання, страх, нерозуміння обстановки, погіршення роботи пам'яті, уваги, мислення, швидкості реакцій. У слабо підготовлених психологів часто можуть виникати песимістичні настрої, неможливість виконати свої обов'язки, схильність до конфліктів у взаєминах, паніка та інші негативні стани.

З огляду на зазначене, актуальним є дослідження процесу формування ключової підготовки майбутніх авіаційних психологів як умови готовності їх до професійної діяльності. З метою виявлення особливостей готовності майбутніх психологів до професійної діяльності нами була розроблена спеціальна психологічна анкета. Анкета була спрямована на виявлення таких елементів свідомого відношення до майбутньої професії як: уявлення та усвідомлення про майбутню сферу діяльності та спеціалізацію; адекватної оцінки власної готовності до професійної

діяльності; розуміння необхідності використання різних психологічних інструментів у професійній діяльності.

Анкета складалася з 15 питань. Вона містила запитання щодо визначення причин вибору студентами фаху психолога та навчання у ВНЗ; запитання, пов'язані з виявленням особливостей цієї професії; її об'єкта; з уточненням вроджених властивостей, які можуть сприяти професійній придатності майбутніх психологів; особистісних характеристик, які повинен мати психолог [5, с.105].

Зокрема, для досягнення поставлених завдань було обрано наступний інструментарій [6]:

1) методика «Мотивація навчання у вузі» Т.І. Ільїної;

2) опитувальник для виявлення професійної готовності Л.Н. Кабардової;

3) методика «Професійна готовність» А.П. Чернявської.

У процедурі тестування приймали участь студенти першого та другого курсів спеціальності «Психологія».

В результаті аналізу даних дослідження було виявлено певні розбіжності між свідомим установами та мотивацією у студентів. Всього 40% студентів навчаються за для отримання знань і 20% не за для отримання диплому.

Більшість студентів визнано, що вибір цієї професії був самостійним вибором (80%), та навчання у ВНЗ сприяє можливості побудувати у майбутньому професійну кар'єру (60%).

Щодо адекватності професійного вибору, з урахуванням у майбутньому професійного ризику, то ми бачимо, що високий відсотковий показник, таких категорій як, інформованість, прийняття рішення, планування, емоційне відношення мають в середньому 45% студентів. Крім цього, особи, які спрямовані на діяльність психолога (30%) мають не досить чітко усвідомлене уявлення про майбутню професійну діяльність та психологічні інструменти, які вони мають використовувати. Це свідчить про необхідність вдосконалення методів підготовки майбутніх психологів до практичної діяльності, та забезпечення психологічної підтримки становлення готовності студентів до професійної діяльності.

Виходячи з аналізу проблеми формування готовності майбутніх авіаційних психологів та дослідження стану її

сформованості, нами виявлені основні шляхи для покращення готовності майбутніх психологів, їх готовності до різного роду екстремальних ситуацій в професійному житті:

1. Використання сучасної методологічної та теоретичної бази психолого-педагогічних наук щодо процесу готовності до професійної діяльності у майбутніх авіаційних психологів.

2. Розробка та впровадження психолого-педагогічних умов успішного формування готовності до екстремальної діяльності.

3. Упровадження в навчально-виховний процес контекстного навчання, що відкриває широкі можливості для подальшої диференціації загального та професійного навчання, усілякої активізації комунікативних, творчих, особистісно-орієнтованих форм навчання, зокрема розвине оперативне мислення, антиципацію, різні інтелектуальні здібності, для, уміння розробляти новий план дій, комбінацію дій, і в результаті цього аналізу майбутні спеціалісти зможуть швидко прийняти ефективне рішення. Зокрема, загалом антиципація забезпечить можливості плануванню поведінки в новій ситуації.

4. Широке упровадження квазіпрофесійних методів навчання (проведення ігрових занять, ділових ігор та ін.), використання професійно-орієнтованих видів завдань в навчальній діяльності.

Таким чином, можна зробити висновок, що формування у студентів психологів психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності є актуальним питанням в період реформування системи освіти. Своєчасна допомога дозволить студентам сформувати позитивне ставлення до навчального процесу та майбутньої професійної діяльності, а значить швидше освоїти специфіку професійної діяльності [2, с. 91].

Література

1. Горгома В.С. Формирование готовности к профессиональному самоопределению личности: Учебно-методическое пособие / В.С. Горгома, А.В. Козина. — Ставрополь: ООО «Бюро новостей», 2005. — 116 с.
2. Дворникова И.Н. Изучение формирования психологической готовности студентов-психологов к будущей профессиональной деятельности / Дворникова И.Н.,

- Першина А.В. // Молодой ученый. — 2014. — №21.1. — С. 89-91.
3. Дьяченко М.И., Кандыбович Л. А. Психологическая готовность к деятельности / Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. - М.: Наука, 1986.- С.49-52.
 4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методика и тесты: учебное пособие/Д.Я. Райгородский. – Самара: Изд. дом “БАХРАХ-М”, 2002. – 672 с.
 5. Санжаева Р.Д. Психологическая подготовка студентов к педагогической деятельности / Санжаева Р.Д. // Личность в системе деятельности. Тезисы докладов регион. науч. практической конференции.- Новосибирск: НГПУ, 1993.- С. 90-114.

Цибульська В.

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ НА ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ЖИТТЯМ У СТУДЕНТІВ- АВІАДИСПЕТЧЕРІВ

Актуальність дослідження полягає в тому, що прийняття рішення з визначення життєвої позиції є важливою складовою особистісного розвитку кожної особистості.

Загалом життєва позиція - це ідеали, переконання і цінності особистості, які концентрують в собі всі головні принципи та стратегії поведінки людини та загалом її діяльності. Процес формування життєвої позиції особистості включає в себе великий комплекс об'єктивних і суб'єктивних умов та процесів, серед яких - засвоєння особистістю певного світогляду, різноманітних знань, вироблення переконань, соціальних і професійних навичок, розвиток міжособистісних відносин, прилучення її до трудової та громадсько-політичної діяльності [3, с.159].

Предметом наукового дослідження життєва позиція особистості стає у працях А.Архангельського, В.Єфімова, В.Маркіна, І.Хобти та інших.Б.Д. Паригін також говорить про зв'язок позиції людини з тією роллю, яку вона виконує відповідно до її соціального стану і конкретної ситуації. Життєва позиція особистості за К. Абульхановою-Славською, - це сукупність її

життєвих відносин, а також спосіб їх реалізації, що відповідає (або не відповідає) потребам, цінностям особистості. Е. Берн вважав, що життєва позиція вибудовується в ранньому дитинстві (від трьох до семи років) з метою виправдати рішення, засноване на більш ранньому досвіді [1, с.25].

Метою статті є висвітлення та теоретичне обґрунтування впливу життєвої позиції на задоволеність життям у майбутніх авіадиспетчерів.

Поняття задоволеності життям є комплексним і багатозначним. Задоволеність - термін з дуже широким значенням, дуже поширений і в зв'язку з цим має область визначення з розмитими межами.

Безпосередній вплив на задоволеність життям робить настрій, психічний стан, та психологічна стійкість особистості. Майкл Арґайл вживає поняття задоволеність життям і щастя як тотожні. «Щастя можна розглядати як усвідомлення своєї задоволеності життям або як частоту і інтенсивність позитивних емоцій» [2, с.38].

У 1976 році Ендрюс і Уайтні зафіксували три компоненти, з яких складається суб'єктивне благополуччя: задоволеність життям, позитивні емоції та негативні емоції. Суб'єктивне благополуччя тим вище, чим більше у людини позитивних емоцій, чим менше негативних емоцій і чим більше задоволеність власним життям, яка не є чисто емоційною оцінкою, а включає момент когнітивного судження.

На початку 40-х років, відомий американський психолог Е.Л. Торндайк склав перелік факторів задоволеності життям, названий їм "умовами хорошого життя":

1. Задоволення фізичних потреб.
 2. Задоволення потреб в активності (психічної та фізичної).
 3. Задоволення соціальних потреб (дружні стосунки, належність до організованих груп, панування над іншими, служіння іншим)
 4. Особисті успіхи (визнання з боку інших, самоповагу)
- [5, с.95].

Задоволеність життям в цілому або її окремими сферами можна виміряти за допомогою самозвіттів. Дослідження показують:

більшість людей вважає, що їх рівень задоволеності життям перевищує середні показники - 70% від максимально можливого. На даний момент немає чітких даних про те, які сфери більше всього впливають на задоволеність життям хоча в більшості областей були виявлені обидва напрямки причинного зв'язку.

Було проведено емпіричне дослідження метою якого було встановлення впливу життєвої позиції та задоволеністю життям майбутніх авіадиспетчерів. В дослідженні прийняли участь 50 респондентів.

Для емпіричного дослідження використовувався психодіагностичний метод, в ході якого застосовувались 4 методики: методика «Смисло-життєві орієнтації» (СЖО) Д.А. Леонтьєва, опитувальник життєвої позиції (Е. Берн), методика визначення оптимізму і песимізму, шкала самооцінки якості життя, опитувальник «Задоволеність життям» (М.М. Мельникова) [4, с.274].

Вибір цих методик був зумовлений тим, що вони найчіткіше відображають завдання нашого дослідження, мають високу діагностичну здатність, стандартизованість. Важливим аргументом на користь цих методик є також можливість їх застосування у групі.

У даній роботі було досліджено емпіричним шляхом види життєвої позиції майбутніх авіадиспетчерів, а також їх показники задоволеності життям.

Було встановлено, що за методикою «смисло-життєві орієнтації» високий рівень мають такі показники як: цілі життя у 44,8% респондентів, процес життя 28% опитаних, результат життя задовольняє 39,2% людей, локус контролю «Я» на високому рівні мають 42% респондентів, а локус контролю «Життя» 33,6% вибірки. Такі показники свідчать про досить позитивне сприйняття навколишнього середовища майбутніми авіадиспетчерами. За результатами опитувальника «Задоволеність життям» високий рівень включеності в життя мають 44,8% опитаних. І досить низькі показники дані респонденти мають за шкалами «розчарування в житті», «втома від життя», «тривога за майбутнє» такі показники говорять про те що в загальному дані респонденти досить активні та включені в процес життя, вони позитивно сприймають його

перебіг та проміжні результати, а також з позитивом дивляться в майбутнє.

За результатами методики визначення оптимізму та песимізму можна сказати, що дана вибірка, яка складалась із 50 майбутніх авіадиспетчерів, половина респондентів вважає себе реалістами, 44% оптимістами і всього 6 % песимістами. За шкалою самооцінки якості життя більшість респондентів показали високий рівень за наступними шкалами: особисті досягнення та оптимістичність, також на середньому рівні розмістились шкали: робота, здоров'я, спілкування з друзями, підтримка та самоконтроль, що свідчить про те, що в більшості з перелічених шкал або середні, або високі показники, а отже респонденти відзначають перебіг подій в їх житті як позитивний і задоволені якістю свого життя. Також проводилось дослідження життєвої позиції за методикою Берна, і було встановлено, що більшість респондентів надають перевагу життєвим позиціям «я хороший – ти хороший», «я хороший – ти поганий».

Було статистично досліджено вплив життєвої позиції на задоволеність життям майбутніх авіадиспетчерів. В результаті кореляційного аналізу було встановлено, що життєва позиція «я хороший – ти хороший» впливає на цілі життя, результат життя, та локус контролю «життя», а також на життєву включеність. І за такого вибору життєвої позиції людина відчуває задоволеність в особистісних досягненнях, спілкуванні з друзями, відчуває підтримку та оптимістичність.

Вибір життєвої позиції «я хороший – ти поганий» впливає на процес життя, локус контролю «Я», та на тривогу за майбутнє. Також дана життєва позиція дозволяє відчути задоволеність в спілкуванні з друзями та оптимістично дивитись світ.

Якщо ж було обрано життєву позицію «я поганий – ти хороший», то значний вплив спостерігається на відчуття задоволеності результатами життя, та локусом контролю «Я», а також це відбивається на відчутті напруженості та збільшеному самоконтролю в такій ситуації людина починає відчувати втому від життя та розчарування.

Разом з тим вибір життєвої позиції, яку Е.Берн назвав «я поганий – ти поганий» значним чином впливає на локус контролю

«Життя», людина починає відчувати розгубленість та тривогу за майбутнє, і з'являється відчуття незадоволення, яке проявляється в надмірному напруженні, самоконтролі та частому переживанні негативних емоцій.

Також варто зазначити, що оптимістичне ставлення до життя допомагає зберегти включеність в життя, відчувати задоволеність особистими досягненнями, спілкуванням з друзями, відчувати підтримку оточуючих та зменшити кількість негативних емоцій так само як і уникнути розчарування в житті, втоми від життя та тривоги за майбутнє.

Так як встановлені кореляції мали статистичну значимість на рівні 0,05, та на рівні 0,01, то можна вважати встановлені кореляції статистично значущими, тобто в даній роботі було встановлено вплив життєвої позиції на задоволеність життям майбутніх авіадиспетчерів.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Аргайл М. Психология счастья / Аргайл М. - СПб: Питер, 2003.- 271с.
3. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы : пер. с англ. / Берн Э. / Общ. ред. М. С. Мацковского; послесловие Л.Г. Ионина и М.С. Мацковского. — СПб. : Лениздат, 1992. — 400 с.
4. Словарь-справочник по психодиагностике [уклад. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М.]. – К. : Наукова думка, 1989. – 528с.
5. Торндайк Э. Бихевиоризм / Э. Торндайк, Дж.Б. Уотсон.– Москва : АСТ, 1998. – 704 с.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ОНТОГЕНЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ, ЖИТТЄВОЇ ТА ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Вашека Т., Чуковецька Н.

КРИЗА СЕРЕДНЬОГО ВІКУ ТА ЇЇ ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ У СУЧАСНИХ ЖІНОК

В сучасних складних соціально-економічних та політичних умовах життя в Україні відбуваються значні зміни життєвих цінностей населення, ідеалів та прагнень. На перше місце висувається матеріальний аспект життя, забезпечення себе та рідних, проблема виживання та збереження власної гідності, пошук сенсу життя. Тривога перед соціальною нестабільністю і непередбачуваністю світу на тлі перебудови колишньої системи відносин зберігає високий рівень потреби в безпеці і породжує ряд сімейних та особистісних криз, невпевненість в собі та в майбутньому, страх за долю дітей.

Особливо проблемним видається життя жінок середнього віку, які часто працюють, утримуючи сім'ю, ведуть господарство та виховують дітей. Окрім складного економічного становища та подвійної зайнятості, жінки середнього віку переживають кризу середини життя. У цей період життя жінці стає зрозуміло, що більша частина життя позаду, відбувається переосмислення прожитого періоду, можливий синдром «спорожнього гнізда», коли діти покидають рідну домівку. Все це відбувається на тлі занепаду життєвих сил, періоду менопаузи, коли організм жінки починає перебудовуватися на зниження статеві функції а, отже, і сексуальної привабливості. Сприйняття цих змін у кожній жінки проходить по-різному, що залежить як від її життєвої, сімейної ситуації, так і від особливостей емоційної стійкості, рівня тривожності, від індивідуально-типологічних особливостей та ін.

Середній вік - це час не тільки великих можливостей, але і великих небезпек. Жінки, як і чоловіки, все частіше замислюються про те, що вони смертні і їх час поступово йде. Деяких в середині життя починають турбувати питання реалізації свого творчого потенціалу і необхідності передати щось наступному поколінню,

мучити побоювання з приводу стагнації і втрачених можливостей, долати турботи про те, як зберегти близькі відносини з рідними і друзями. Кожна значна подія в особистому та професійному житті змушує жінку подивитися на своє життя під новим кутом зору.

Внутрішньоособистісний конфлікт в науковій психології завжди вважався найнебезпечнішим, таким, на базі якого легко виникає та загострюється решта конфліктів в соціальному середовищі. Відомо, що внутрішньоособистісний конфлікт (ВОК) відіграє в житті людини неоднозначну роль: він може стати джерелом розвитку особистості, або ж стати причиною невротичних реакцій.

Найбільш важкими наслідками невирішеного ВОК може бути стан хронічного стресу, фрустрації, неврозу, розвиток психосоматичних хвороб, суїцидальна поведінка. Небезпека ВОК криється ще й в тому, що він може бути як усвідомленим так і не усвідомленим самою особистістю, що не зменшує його вплив на життєдіяльність людини. А той факт, що сьогодні так фактично і не створено єдиної теорії ВОК, зумовлює високу актуальність даного дослідження.

В рамках нашого дослідження викликає інтерес внутрішньо особистісний конфлікт як прояв кризи у жінок середнього віку та його зв'язок з особистісною зрілістю: чи особистісно зріла людина важче і глибше переживає ВОК, саме тому що здатна усвідомлювати весь спектр проблеми і має складний внутрішній світ? Або навпаки, здатна переосмислити ситуацію та знайти рішення?

Аналіз літератури показав, що проблема психології внутрішніх конфліктів особистості недостатньо розроблена, що особистісна зрілість людини та її зв'язок з внутрішньо особистісним конфліктом не виступала в якості предмета спеціального дослідження. Крім того, в наукових розробках відсутнє дослідження внутрішнього конфлікту особистості як цілісного психічного явища, специфіка якого полягає в єдності і взаємозв'язку з особистісною зрілістю людини.

Проблема зрілості особистості розглядалася в роботах багатьох вітчизняних і закордонних дослідників (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, М.Й.Боришевський, Ю.З.Гільбух,

С.Д.Максименко, К.М.Муздибаєв, Г.Олпорт, Ф.Перлз, Л.В.Потапчук, Г.С.Пригін, А.О.Реан, К.Роджерс, В.В.Рибалка, В.А.Семиченко, О.В.Темрук, Т.М.Титаренко, Д.Й.Фельдштейн, О.С. Штепа та ін.). У дослідженнях здійснюються спроби аналізу особистісної зрілості як цілісного системного феномена. Зрілість розглядається як етап і як якість у психічному розвитку людини.

Г.Олпорт виділив шість критеріїв зрілості особистості: розширення почуття Я; теплота у відношенні до інших; емоційна безпека (прийняття себе); реалістичне сприйняття, уміння й завдання; самооб'єктивація: розуміння й гумор; єдина філософія життя. Дослідники вважають головною властивістю особистісно зрілої людини здатність долати складну життєву ситуацію перетворюючи її або змінюючи ставлення до неї.

Українська дослідниця О.Штепа, відштовхуючись від поняття, яке ввів Г.Олпорт – пропріум особистості (якості людини, що роблять її унікальною і виступають індикаторами особистісної зрілості), виводить десять рис (диспозицій), які утворюють пропріум зрілої особистості: відповідальність, децентрація, глибинність переживань, життєва філософія, толерантність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, синергічність.

Ф.Є. Василюк розглядає внутрішній конфлікт як один із видів критичних життєвих ситуацій (поряд зі стресом, фрустрацією та кризою). Він розуміє під конфліктом деякий «розрив» життя, коли неможливо вибрати одне із двох, коли «пошкоджено психологічне майбутнє» [1, с. 94].

Центральним поняттям в аналізі проблеми внутрішніх конфліктів українські дослідники О.А.Донченко та Т.М.Титаренко вбачають внутрішні протиріччя, що створюють роздвоєння єдиного в свідомості людини, проблемну напруженість поведінки. Умовою виникнення конфлікту вчені вважають порушення відповідності між трьома сторонами діяльності особистості: операціональною, мотиваційно-цільовою та смисловою. Згідно з поглядами авторів, прийняття людиною критичних ситуацій як цінності стимулює всю життєдіяльність особистості до активності подолання [2].

Ситуація переживання ВОК особистістю може статися в любий момент життєвого шляху кожної дорослої людини. Але

особливо зростає ймовірність ВОК в період так званих вікових криз. Внутрішній стан людини у зрілому віці може бути досить суперечливим. Радіючи з приводу сімейного благополуччя, кар'єри чи творчих здібностей, вона все частіше замислюється над проблемами смерті, швидкоплинності часу. Кожна значна подія – смерть близьких, зміна роботи, розлучення – змушує подивитись на своє життя під новим кутом зору, задуматись над його минулістю. Цей перехід до середини життя є етапом помірної або навіть важкої кризи. Її головною характеристикою є розходження між мріями і життєвими цілями людини та реальним станом речей.

Для нашого дослідження цікавим є визначити перебіг ВОК та його зв'язок з особистісною зрілістю у жінок середнього віку.

Об'єктом дослідження став феномен особистісної зрілості; предметом - зв'язок внутрішньоособистісного конфлікту з особистісною зрілістю жінок середнього віку.

Для проведення дослідження було обрано такі методики: методику «Рівень співвідношення «цінності» й «доступності» в різних життєвих сферах» (О.Б.Фанталова), методику діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р.Даймонда, Тест життєстійкості (Методика С. Мадді, адаптація Д.О. Леонтьєва), Опитувальник особистісної зрілості (ОЗО) О.С. Штепи, Багаторівневий особистісний опитувальник "Адаптивність" (МЛЮ-АМ) розроблений А.Г.Маклаковим і С.В.Чермяніним.

До складу вибірки ввійшли 50 жінок віком від 37 до 46 років, різні за соціальним статусом, сімейним положенням та професійною діяльністю.

Отримані дані діагностики внутрішньоособистісного конфлікту за методикою О. Фанталової показали, що високий рівень ВОК є характерним для 8 респондентів, а низький рівень мають лише 6 респонденток. Приблизно так само розподілились показники особистісної зрілості: у вибірці переважає середній рівень, низький рівень діагностовано у 8 респонденток (16%), а високий – у 6 (12%).

Серед респонденток з низьким рівнем ВОК перевага надавалася таким цінностям, як «впевненість в собі, свобода від внутрішніх протиріч та сумнівів», «пізнання, як можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, а також

інтелектуальний розвиток» та «свобода як незалежність у вчинках і діях». Розрив між «Цінністю» і «Доступністю» в цих категоріях був мінімальний. Такі показники, в свою чергу, можуть вказувати на високий ступінь внутрішньої свободи цих жінок, самоповагу та цілісність світогляду.

Для респонденток з високим рівнем ВОК характерним є високі показники цінності «здоров'я фізичне і психічне», «цікава робота», «наявність хороших і вірних друзів». Разом з тим, в категорії «Доступність» ці самі цінності демонстрували досить великий розрив, що вказує на наявність ВОК саме в цих сферах.

В результаті кореляційного аналізу встановлено:

- зв'язок особистісної зрілості з низьким рівнем ВОК;
- обернений зв'язок ВОК з показниками життєстійкості (причому як з загальним показником, так і з окремими шкалами);
- зв'язок особистісної зрілості з високим рівнем життєстійкості;
- обернений зв'язок особистісної зрілості з рівнем тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності;
- зв'язок особистісної зрілості з високим рівнем адаптивності.

Отже, маємо змогу констатувати, що особистісно зріла людина (в даному дослідженні жінки середнього віку), має сталу і збалансовану систему внутрішніх орієнтирів, переконань та розроблених (відкритих) смислів, які утворюють її світогляд. Така людина в цілому добре відноситься до себе, відчуває себе достатньо незалежно від впливів оточуючих, може подивитися на проблему виважено, здатна приймати іншу точку зору. Все це дає можливість встановити гнучкі, адаптивні та збалансовані стосунки з іншими людьми та з самою собою. Такі результати свідчать про високий ступінь внутрішньої свободи цих респонденток, самоповагу та цілісність світогляду.

Іншими словами, можна прогнозувати, що жінка з високим рівнем особистісної зрілості здатна або уникати занурення у стан внутрішньо особистісного конфлікту, або ж не доводити взагалі життєву ситуацію до його виникнення, або ж в цілому схильна сприймати свої складні життєві негаразди, як поле для нових можливостей, як спосіб отримання нового життєвого досвіду.

Література

1. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. - М.: МГУ, 1984. - 200 с.
2. Донченко Е.А. Личность. Конфликт. Гармония / Е.А. Донченко, Т.М. Титаренко. – К.: Политиздат Украины, 1989. - 175 с.
3. Штепа О. С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг. Монографія. / О.С.Штепа. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. - 210 с.
4. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды. / Г.Олпорт. - М.: Смысл, 2002. - 462 с.
5. Фанталова Е.Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов / Фанталова Е.Б. // Психологический журнал. - 1992. - Т. 13. - № 1. - С. 107-117.

Гордієнко К.

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТІВ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХНЬОЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ

У сучасних реаліях сьогодення актуальними залишаються та потребують подальших досліджень проблемисоціалізації особи та становлення особистості в умовах ВНЗ. У зв'язку з цим постає проблема сприяння соціально-психологічної адаптації студентів, як найважливішої серед видів адаптації, та визначення шляхів підвищення її успішності. Стаття є результатом теоретико-емпіричного вивчення окресленої проблематики.

Розкриття суті соціально-психологічної адаптації нами здійснювалось в результаті теоретичного вивчення проблеми адаптації загалом, а саме таких питань, як визначення поняття адаптації, рівнів функціонування, її видів у контексті пристосування до ВНЗ, шляхів підвищення її ефективності та стан розробленості проблеми у психології.

У широкому розумінні, поняття адаптації визначається як процес пристосування людини до нових умов існування як

організму, носія психічного, носія соціального; в онтогенетичному плані адаптація є етапом соціалізації [9].

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблема адаптації розглядається у контексті фізіології людини (П.К. Анохін, І.П. Павлов, І.М. Сеченов, О.М. Кокун та ін.); соціалізації людини (Г.М. Андрєєва, А.А. Налчаджян, Т. Парсонс, Ж. Піаже, О.П. Хохліна та ін.). Проблему адаптації до ВНЗ вивчали Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андрєєва, Т.О. Голубєва, Л.А. Пономаренко та ін. Відповідно, серед видів адаптації вирізняються фізіологічна, психологічна, соціальна та похідні – психофізіологічна, соціально-психологічна [9].

Адаптація до умов ВНЗ пов'язана зі зміною соціальної ситуації розвитку особистості. Під адаптацією студента розуміють не лише пристосування до нових умов його життєдіяльності і функціонування, а й його становлення як особистості. Зокрема, у дослідженнях визначаються рівні адаптованості та фактори, що обумовлюють успішну адаптацію студентів: 1) анатомо-фізіологічні особливості: вік, стать, стан здоров'я, розумова працездатність (фізіологічна); 2) особистісні особливості студента: мотиви, уміння, самооцінка, характер, темперамент, емоційний стан, інтелектуальна сфера (психічна); 3) соціальні фактори: навчальний заклад, група(соціальна) [5].

Узагальнення інформації щодо суті означеної проблеми дає підстави для визначення успішності адаптації як прагнення досягти гармонії між внутрішніми і зовнішніми умовами життя та діяльності. Особливе місце серед видів адаптації займає соціально-психологічна адаптація, і по мірі здійснення такої адаптації підвищується загальна адаптованість особистості [3].

У психологічній літературі соціально-психологічна адаптація визначається як: 1) процес пристосування до якісних змін зовнішнього середовища (А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський); 2) процес взаємодії особистості і соціального середовища; 3) процес активного пристосування особистості до середовища, що змінилося, засвоєння відносно стабільних умов середовища (О.А. Урбанович); 4) багатоплановий процес активного пристосування психіки та поведінки особистості до умов соціального середовища, яке опосередковане провідною діяльністю

особистості на даному етапі її розвитку (О.Р.Ткачишина); 5) процес пристосування особи до умов життєдіяльності у соціальній групі, оптимізація взаємовідношень особи й групи, результатом якого є задоволеність взаємостосунками, емоційний комфорт, відсутності тривожності, агресивності та ін. (І.М.Матюшенко, О.П.Хохліна [4] та ін.).

У монографії А.А.Налчаджяна відмічається, що соціально-психологічна адаптація - це процес взаємодії особистості та соціального середовища, спрямований на досягнення певної міри відповідності результатів діяльності вимогам соціуму; це самоорганізована система, де основними елементами є структурні компоненти особистості (когнітивний, практично-дійовий, емоційний) й особливості соціального оточення.

У якості критеріїв соціально-психологічної адаптованості студентів до ВНЗ В.Р.Чайка розглядає: 1) об'єктивні результати навчальної діяльності; 2) ступінь інтеграції особистості в колектив і соціальний статус учнів, їх громадська активність; 3) ступінь реалізації внутрішньо-особистісного потенціалу (самоактуалізація); 4) емоційне самопочуття, ступінь вираженості синдрому психоемоційного напруження (тривожність) та невротичних реакцій. Як показник дезадаптації студента розглядається тривожність, що перешкоджає нормальній адаптації, розвитку і продуктивній діяльності. Натомість успішність адаптації особи пов'язана з особистісним зростанням, її самоактуалізацією.

Феномен особистісної самоактуалізації в науковій літературі представлений ідеями екзистенційно-гуманістичного підходу і психосинтезу (Д.О.Леонт'єв, А.Маслоу, Г.Олпорт та ін.), відповідно до яких кожен індивід робить вільний вибір, наділений відповідальністю за розвиток системи цінностей, яка буде слугувати йому як спрямовуюча сила в досягненні осмисленого, повноцінного життя [8, с.210]. Самоактуалізація розглядається як прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей та їх реалізація; ототожнюється з такими особистісними проявами, як самовіддача, самовираження, самоствердження та саморозкриття у професійній та інтимно-сімейній сферах життя, які дослідники відносять до її основних видів [6].

Щонайперше, виділяється професійна самоактуалізація особистості. Вивченню цієї проблеми присвячені роботи таких вчених, як Р. Ассаджиолі, Дж. Бьюдженталя, Л.Ф. Вязникової, А. Маслоу, Р. Мэя, К. Роджерса, В. Франкла та ін., вона визначається як пошук «себе в професії», власної професійної ролі, образу Я, професійного іміджу, індивідуального стилю професійної діяльності, визначення для себе професійних перспектив, їх досягнення, встановлення професійних цілей, прагнення до розкриття та реалізації свого потенціалу в обраній професії. Люди, які самоактуалізуються в обраній професії, прагнуть зробити все можливе для свого вдосконалення, щоб досягти вищого рівня професійного зростання через реалізацію себе.

На відміну від професійної самоактуалізації, самоактуалізація в інтимно-сімейній сфері передбачає більш глибокий, інтенсивний характер взаємин і взаємодій, їх інтимність. Психологи-гуманісти (І.В.Гребенніков, Е.І.Зрїтнева, Б.С.Круглов, Н.В.Малярова, О.М.Сизанов, В.С.Торохтій, Т.О. Флоренська, Л.Б. Шнейдер та ін.) визначають, що інтимно-сімейна самоактуалізація особистості - це знаходження свого продовження у партнері, сім'ї; це позитивні, стійкі, особистісно значущі відносини, що є підставою для здійснення своїх життєвих цілей, для створення шлюбу і сім'ї.

Інтимно-сімейні відносини можуть сприяти чи перешкоджати самореалізації особистості кожного з подружжя. Позитивний вибір партнера сприяє особистісному і професійному розвитку особи, успішній та ефективній діяльності, створенню психологічного комфорту, підтримці адекватної самооцінки, відновленню ресурсів. Дисгармонія у відносинах тягне за собою витрату власного потенціалу та погіршення психологічного здоров'я [2].

Юнацький вік є сензитивним періодом розвитку феномену самоактуалізації загалом, а також виступає як період прийняття відповідальних рішень, що визначають усе подальше життя. Р. Хейвінгхерст, Л.Д. Столяренко, О.В. Самаль зазначають, що у студентські роки людина набуває професійної самоактуалізації та ідентичності в умовах навчально-професійної діяльності, основне завдання якої - зростання і самовдосконалення з метою подальшого

професійного та особистого розвитку. Відповідно, визначений віковий період, за Е.Г. Еріксоном, є етапом проходження людиною інтимно-особистісного становлення, суть якого полягає у здійсненні вибору між інтимністю, як позитивного наслідку розвитку сімейного життя, та ізоляцією. Таким чином, особистісна самоактуалізація може проявлятися у специфіці спрямованості людини на ті чи інші сфери життя, а також у рівні розвитку особистості.

Пошук наукового підтвердження про взаємозв'язок видів самоактуалізації (професійна, інтимно-сімейна) як чинників підвищення ефективності соціально-психологічної адаптації став поштовхом для проведення спеціального емпіричного дослідження, під час якого розв'язувалися такі завдання:

1). Емпірично вивчити у студентів успішність соціально-психологічної адаптації та загальної особистісної самоактуалізації; з'ясувати наявність та характер зв'язку між соціально-психологічною адаптацією та загальною особистісною самоактуалізацією (пілотажний етап дослідження).

2). Емпірично вивчити у студентів успішність самоактуалізації у професійній та інтимно-сімейній сферах життєдіяльності (основний етап).

3). З'ясувати наявність та характер зв'язку між успішністю соціально-психологічної адаптації та самоактуалізації у професійній та інтимно-сімейній сферах життєдіяльності.

Під соціально-психологічною адаптацією ми розуміли процес активної взаємодії особистості та соціального середовища з метою досягнення такої гармонії між ними, яка найбільшою мірою забезпечить ефективність діяльності, розвиток колективу й особистісне зростання. Соціально-психологічна адаптація вивчається через такі показники, як:

1) «адаптація», «самоприйняття», «прийняття інших», «емоційна комфортність», «інтернальність», «прагнення до домінування» (за К. Роджерсом, Р. Даймондом);

2) ступінь реалізації внутрішньо-особистісного потенціалу (самоактуалізація) та ступінь вираженості психоемоційного напруження (ситуативна та особистісна тривожність) (за В.Г. Чайкою).

Відповідно, тривожність у даному контексті розглядається як показник дезадаптації студента, що перешкоджає нормальній адаптації, розвитку та продуктивній діяльності; як готовність або схильність до переживання страху, що проявляється у стані доцільного підвищення сенсорної уваги і напруження в ситуації можливої небезпеки; як суб'єктивний прояв неблагополуччя особистості, пов'язаний з очікуванням невдач. Ситуативна тривожність характеризується як стан переживання напруги, занепокоєння, а особистісна - як стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги і передбачає наявність у нього тенденції сприймати досить широке коло ситуацій як загрозливі, відповідаючи на кожен з них певною реакцією.

Ми виходили з припущення, що адаптації особистості сприяє самоактуалізація [6], вивчення суті якої показало, що структуру цього психічного явища складають когнітивний, мотиваційний та поведінковий компоненти [1; 2; 7; 8]. Узагальнення даних щодо розуміння суті кожного компонента (О.М. Леонтьєв, Є.П. Ільїн, А.О. Реан, Н.Ц. Бадмаєва, С.Д. Чимбеєва та ін.) дозволило нам визначити зміст кожного з них. Під когнітивним компонентом ми розуміємо знання людини про себе, під мотиваційним – наявність відповідних мотивів, цінностей і установок особистості, під поведінковим – успішність в певній діяльності, психологічна готовність до неї.

Відповідно до розуміння суті кожного компонента особистісної самоактуалізації, визначаємо, що основними показниками прояву професійної самоактуалізації у когнітивному компоненті є знання студента про себе, свої можливості, сфери і способи їх прояву; у мотиваційному компоненті – наявність мотивації до навчальної діяльності; у поведінковому – успішність у навчанні; а основними показниками прояву інтимно-сімейної самоактуалізації у когнітивному компоненті є знання та уявлення студента про майбутні ролі в інтимно-сімейних відносинах; у мотиваційному компоненті – мотиви вступу до інтимно-сімейних стосунків; у поведінковому – готовність до стосунків та інтимно-сімейні ролі, які особистість виконує на даний момент.

Відповідно до етапів дослідження та суті досліджуваних явищ, була розроблена його методика. Для вивчення соціально-психологічної адаптації використовувались: методика К. Роджерса і Р. Даймонда, методика вивчення тривожності Ч.Д. Спілбергера, для вивчення загальної самоактуалізації – методика А.В. Лазуркіна в адаптації Н.Ф. Каліної (САМОАЛ). З метою вивчення професійної самоактуалізації застосовувалися метод анкетування для виявлення знань студентів про себе щодо професійної самоактуалізації та методика «Диференційно-діагностичний опитувальник» Є.О. Клімова (когнітивний компонент); методика вивчення мотивів навчальної діяльності в модифікації А.О. Реана, В.О. Якуніна (мотиваційний); метод аналізу документації для вивчення успішності навчання студентів (поведінковий). Для вивчення інтимно-сімейної самоактуалізації використовувалися методика «Рольові очікування і домагання у шлюбі» А.М. Волкової (РОП) (когнітивний); методика «Мотиви вступу в шлюб» С.І. Голода (мотиваційний); тест-карта оцінки готовності до сімейного життя І.Ф. Юнда та анкетування (поведінковий). Отримані емпіричні дані підлягали якійсь та кількісній обробці.

На пілотажному етапі дослідження виявлено, що у студентів переважає середній рівень соціально-психологічної адаптації (41%), тобто у них наявні певні труднощі та існує необхідність сприяння у їх подоланні. Для визначення шляхів розв'язання проблеми, з урахуванням гіпотетичного припущення, здійснювалося виявлення наявності зв'язку між успішністю адаптації студентів за показником тривожності та самоактуалізацією особистості. На основі одержаних коефіцієнтів кореляції рангів Спірмена була побудована таблиця даних, що підлягала аналізу (див. табл. 1.).

Табличні дані показують наявність зв'язку тривожності (як показника дезадаптації) та самоактуалізації студентів. Слід зазначити, що найвищий рівень зворотнього зв'язку(при $p \leq 0,001$, $p \leq 0,01$) виявлено між ситуативною тривожністю (СТ) та самоактуалізацією за видами: «спонтанність», «аутосимпатія» ($r^2 = -0,76$; $-0,78$). Тобто, чим більше особа здатна до самоактуалізації у плані становлення самоповаги, що є

Таблиця 1

Дані щодо зв'язку тривожності та самоактуалізації студентів
(ρ^s)

Види самоактуалізації	Види тривожності	
	Особистісна	Ситуативна
орієнтація в часі	-0,35	-0,4
цінність	-0,4	-0,5
погляд на природу людини	-0,37	-0,22
потреба в пізнанні	-0,05	-0,01
креативність	-0,67	-0,53
автономність	-0,06	-0,25
спонтанність	-0,62	-0,76
саморозуміння	-0,42	-0,62
аутосимпатія	-0,65	-0,78
контактність	-0,37	-0,61
гнучкість у спілкуванні	-0,27	-0,16

джерелом формування адекватної самооцінки, тим нижчий рівень СТ вона має.

Кореляційний аналіз отриманих даних дозволив дійти висновку: чим вищий рівень самоактуалізації особистості, тим нижчий загальний рівень тривожності. Це уможливило припущення про самоактуалізацію студентів як важливого засобу зниження дезадаптації і підвищення успішності соціально-психологічної адаптації, необхідність перевірки якої зумовила проведення основного етапу дослідження.

Основний етап дослідження передбачав вивчення успішності соціально-психологічної адаптації у зв'язку з самоактуалізацією у професійній та інтимно-сімейній сферах життєдіяльності.

Виявлено, що у більшості студентів переважає середній рівень професійної самоактуалізації (77%) за показниками, які відповідають її компонентам:

- при вивченні знань студента про себе (когнітивний компонент) були виявлені усвідомленість вибору професії, адекватність цілей, але невпевненість у своїх можливостях, знаннях у проявах діяльності;
- серед домінуючих мотивів професійної діяльності студентів (мотиваційний компонент) виявлені задоволеність студентів обраною професією, включеність студентів у навчання, спрямованість на навчальну діяльність, але наявність корисливих мотивів навчання;
- успішність у навчанні (поведінковий компонент) характеризується середнім рівнем у більшості студентів (89-75 балів - «добре», «В»).

Ілюстративно дані щодо проявів професійної самоактуалізації студентів представлено на рис. 1.

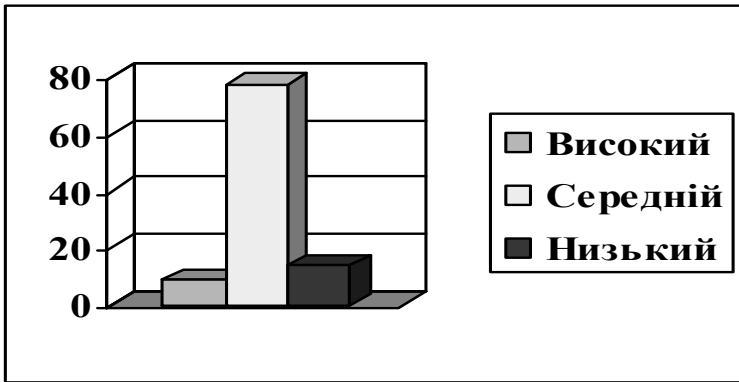

Рис. 1. Дані про рівень професійної самоактуалізації студентів

Кореляційний аналіз емпіричних даних показав наявність виразного рівня взаємозв'язку між загальним рівнем соціально-психологічної адаптації і загальним рівнем професійної самоактуалізації студентів ($\rho^s=0,60$), та стало підставою для

висновку: чим вищий рівень професійної самоактуалізації особистості, тим вищий рівень її соціально-психологічної адаптації, і навпаки (див. табл. 2.).

Таблиця 2

Дані щодо зв'язку соціально-психологічної адаптації та професійної самоактуалізації студентів (r^s)

	Компоненти професійної самоактуалізації у студентів			
	Когнітивний	Мотиваційний	Поведінковий	Загальний рівень професійної самоактуалізації
Загальний рівень соціально-психологічної адаптації	0,49	0,21	0,38	0,60

Натомість вивчення інтимно-сімейної самоактуалізації студентів за показниками, які відповідають компонентам феномену, виявило, що у досліджуваних домінують високий та середній її рівні (по 41%):

- знання студента про майбутні ролі в інтимно-сімейних відносинах (когнітивний компонент) характеризуються наявністю адекватних знань, уявлень, рольових домагань та очікувань щодо себе та партнера у шлюбних стосунках;
- серед мотивів вступу до інтимно-сімейних відносин (мотиваційний компонент) домінують любов і спільність поглядів та інтересів, говорить про адекватні мотиви створення сім'ї;
- готовність і виконання інтимно-сімейних ролей (поведінковий компонент) характеризується підготовленістю до сімейного життя, наявністю коханої людини та ролі, яку людина виконує у своєму інтимно-сімейному житті.

Ілюстративно дані щодо рівня інтимно-сімейної самоактуалізації студентів представлено на рис. 2.

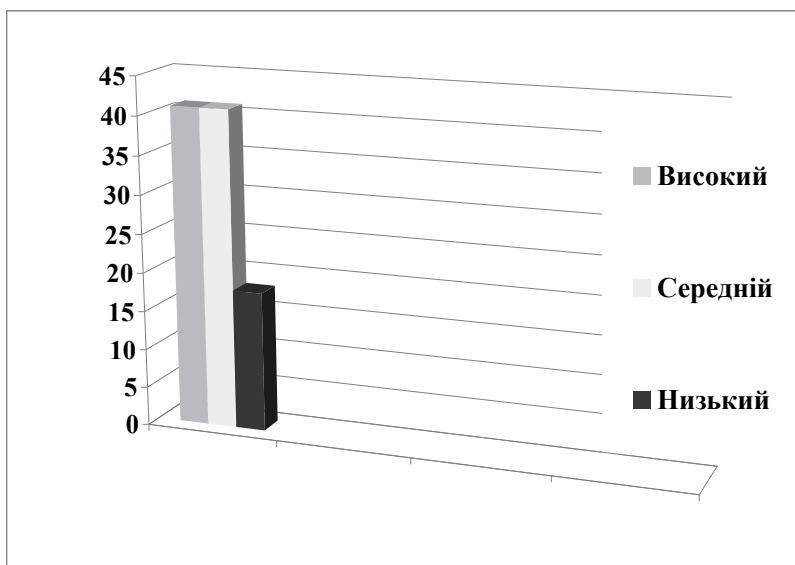

Рис.2. Дані про рівень інтимно-сімейної самоактуалізації студентів

Кореляційний аналіз емпіричних даних засвідчив наявність високого рівня взаємозв'язку між соціально-психологічною адаптацією і самоактуалізацією в інтимно-сімейній сфері життєдіяльності ($r^s=0,71$). Тобто, чим вищий рівень інтимно-сімейної самоактуалізації особистості, тим вищий рівень її соціально-психологічної адаптації, і навпаки (див. табл. 3.).

Отже, результати дослідження доводять, що особистісна самоактуалізація, зокрема у професійній та інтимно-сімейній сферах життєдіяльності, є важливим засобом підвищення ефективності соціально-психологічної адаптації студентів в умовах ВНЗ. Поповнено знання щодо засобів підвищення успішності адаптації студентів в умовах професійної підготовки та особистісного становлення студентів, щодо особливостей самоактуалізації студентів у професійній та інтимно-сімейній сферах, що має теоретичне та практичне значення.

Таблиця 3

Дані щодо зв'язку соціально-психологічної адаптації та інтимно-сімейної самоактуалізації студентів (ρ^s)

	Компоненти інтимно-сімейної самоактуалізації у студентів			
	Когнітивний	Мотиваційний	Поведінковий	Загальний рівень інтимно-сімейної самоактуалізації
Загальний рівень соціально-психологічної адаптації	0,53	0,75	0,62	0,71

Література

1. Большакова О. Н. Самостоятельность, творчество, инициатива: монография / Ольга Николаевна Большакова.– Т.: Изд-во "СТТ", 2010. – 180 с.
2. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: Основные сферы жизнедеятельности: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / Коростылева Людмила Алексеевна. - М.: РГБ, 2003. – 284 с.
3. Крысько В. Г. Психология и педагогика: Схемы и комментарии / Владимир Гаврилович Крысько - М.: Изд-во Владос-пресс, 2001. — 368 с.
4. Матющенко І.М. Про підхід до дослідження проблем соціально-психологічної адаптації випускників допоміжних шкіл / Матющенко І.М., Хохліна О.П. // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей V міжн. наук.-прак. конф. – К.: Ун-т „Україна”, 2004. – С.286-287.

5. Педагогика: [учебное пособие] / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, А.И.Мищенко, Е.Н. Шиянов.-М.: Школа-пресс, 2004. -512 с.
6. Психологія особистості: словник-довідник / [ред.-упоряд. П. Горностай, Т.Титаренко]. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
7. Реан А. А. Практическая психодиагностика личности: Учебное пособие для вузов / Артур Александрович Реан. — СПб.: СПбУ, 2001. – 224 с.
8. Степанова Е.И. Психология взрослых - основа акмеологии / Елена Ивановна Степанова.- СПб., 1995. – 450 с.
9. Хохліна О.П.Психолого-педагогічне забезпечення соціалізації дитини в освітньому закладі: теоретичний аспект проблеми / Хохліна О.П. // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Том XI. – Соціальна психологія. – Вип. 6. – Книга II. – С. 416-424.

Злагодух В.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ У ЖІНОК-КЕРІВНИКІВ

Актуальність дослідження полягає в тому, що в останні кілька десятиліть уявлення про інститут сім'ї трансформуються у зв'язку зі змінами економічного та політичного стану в Україні. На зміну традиційним уявленням рольових моделей поведінки чоловіка та жінки в сім'ї постають нові, змінені моделі, які по-різному можуть впливати на традиційні погляди суспільства та все менше відповідають сформованій у віках схемі рольового функціонування. Сучасна жінка набуває багато можливостей особистісної та професійної реалізації разом з тим, потреба у виконанні ролі «матері», «господарки», «берегині сімейного добробуту» відходить на другий план. Саме проблема вибору пріоритетів в житті жінок обумовила вибір теми нашого дослідження.

Рольові очікування й домагання у шлюбі досліджували Ю.Є.Альошина, О.М. Волкова, О.К.Дмитренко, Е.Г.Ейдемільер,

Л.М.Алексеева, Т.В.Андреев, П.П.Горностаєв, М.М.Обозов та ін. Під рольовими домаганнями психологи розуміють особистісну готовність кожного з партнерів виконувати сімейні ролі.

У шлюбі має бути узгодженість рольових уявлень про функції чоловіка і дружини в сім'ї. Рольові установки особистості проявляються в тому, які з видів сімейної діяльності вона бере під свою відповідальність і які адресує партнеру. Рольова невідповідність виражається у невдоволенні мірою і активністю участі подружжя у веденні домашнього господарства, виховання дітей, ініціативності при організації сімейного дозвілля. Сімейно-рольові уявлення формуються під впливом зразків батьківської родини, але випробовують вплив з боку найближчого значущого оточення, роду занять, режиму роботи, особистих схильностей людини. Травмуючим фактом, який має негативні наслідки, для родини є конфлікти в сім'ї, де жінка займає керівну посаду та кожен день випробує рольовий конфлікт. Адже така жінка наділена сильним характером, працелюбністю, розумом, вольовими якостями, але обов'язково у неї виникають труднощі в сімейному та особистому житті, її діти обділені увагою і потерпають від домашніх непорозумінь, і, звичайно, особисте життя не є щасливим. Проблемна ситуація дослідження полягає у тому, що через постійну зайнятість жінки на роботі можуть виникати часті конфлікти у сім'ї. Такій жінці будуть властиві такі зразки поведінки як незалежність, підвищена конфліктність, зверхнє ставлення, у той час як на роботі вона виступає яскравою особою, ініціативною, енергійною. Конфліктні ситуації, які виникають внаслідок цього явища мають різні засоби розв'язання.

Огляд наукової літератури свідчить про те, що проблема впливу професійної діяльності жінки на характер взаємовідносин в сім'ї останнім часом все більше цікавить психологів. Однак, взаємозв'язок рольових домагань у шлюбі та стиль розв'язання конфліктних ситуацій не був предметом дослідження в останні роки.

Об'єктом дослідження стали рольові домагання особистості у шлюбі; предметом - взаємозв'язок стратегій розв'язання конфліктних ситуацій та рольових домагань у шлюбі у жінок керівників.

На початку дослідження перед нами стояли наступні завдання: проаналізувати наукові джерела щодо понять «рольові очікування та домагання у шлюбі», «конфлікт»; виокремити «специфіку сімейного конфлікту»; визначити психологічні показники рольових домагань жінок-керівників; виявити стратегії розв'язання конфліктних ситуацій у досліджуваній вибірці; встановити взаємозв'язок між стратегіями розв'язання конфліктних ситуацій та рольовими домаганнями у шлюбі у жінок-керівників.

У дослідженні використовувалися методи: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), емпіричні (спостереження, тестування, психодіагностика), методи математичної статистики (критерій Колмагорова-Смірнов, коефіцієнт кореляції Пірсона, коефіцієнт кореляції Спірмена. Для отримання емпіричних даних були застосовані стандартизовані психологічні методики: 1. «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОД) (О.Волкова і Г.Трапезнікова); 2. Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях; 3. Тест-опитувальник К. Томаса на поведінку в конфліктній ситуації; 4. «Реакції подружжя на конфлікт» (О.С. Кочарян, Г.С. Кочарян, О.В. Киричук).

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання результатів емпіричного дослідження у роботі практичного психолога з метою покращення проходження кризових періодів у сімейних взаємостосунках, під час психологічного консультування сімей, які знаходяться в процесі адаптації до нових етапів розвитку життєвого циклу сім'ї, а також для покращення проходження вікових кризових періодів жінок.

У дослідженні взяли участь 40 жінок-керівників різних підприємств з різною формою власності, які знаходяться у шлюбі віком від 36 до 40 років.

Рольові домагання відображають значущість у сімейному житті сексуальних стосунків, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутової сфери, моральної й емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів. Специфіка сімейного конфлікту полягає у виборі стратегії розв'язання конфліктних ситуацій в родині, кровноспоріднених зв'язках її членів та особливостях

міжособистісної взаємодії членів родини. Для вирішення конфлікту використовують п'ять стратегій виходу з конфліктних ситуацій: суперництво (нав'язування іншій стороні вигідного для себе рішення), компроміс (супроводжується частковими поступками), співробітництво (прагнення конструктивно все вирішити), пристосування (відмова від боротьби) та уникнення (вихід з мінімальними витратами).

У жінки, яка працює та займає керівну посаду можуть виникати розходження цінностей: сім'я, дім або кар'єрний зріст та успіх. А неправильний розподіл обов'язків у сім'ї веде до зниження суб'єктивної задоволеності шлюбом. Поняття конфлікт пов'язане з гострими емоційними переживаннями, зіткненням протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок чи поглядів суб'єктів взаємодії. Саме ця суперечливість, у якій деякі вбачають навіть протиприродність і викликає конфліктні ситуації та непорозуміння й потребує детального вивчення механізмів зв'язку ролевих домагань та стратегій розв'язання конфліктних ситуацій у жінок-керівників.

За методикою «Рольові очікування і домагання у шлюбі» найбільш важливими сімейними сферами для жінок-керівників є такі як: батьківсько-виховна та інтимно сексуальна. Найбільш виразними є показники домагань жінки-керівника у батьківсько-виховній сфері, особистісній ідентифікації та у сфері соціальної активності.

За методикою «Реакція подружжя на конфлікт» виявлено, що показники неконструктивні установки на шлюб, дефензивні механізми та агресія є найбільш вираженими і вказують на середній рівень ознаки.

За методикою «Характер взаємодії в конфліктних ситуаціях» у респондентів переважає пасивний тип реакції на конфліктні ситуації, не залежно від того, в якій з восьми сфер вони можуть проявитись. Тобто, більшість досліджуваних звикли не звертати уваги на сімейні непорозуміння, вони ведуть себе пасивно і не зацікавлено. Вони звикли швидко виходити з конфлікту, не вникаючи в його суть. Такі жінки будь-яким способом хочуть закрити конфліктну ситуацію. Також, можна побачити, що відсутня вираженість позитивної реакції на конфлікт. Це може говорити про

те, що жінки не звикли вирішувати конфлікт без суперечностей, ліквідувати джерело незадоволення їм складно.

За методикою «Діагностика стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях» визначено, що у більшості досліджуваних, домінуючою стратегією поведінки в конфліктних ситуаціях є суперництво. Тобто, такі люди схильні будь-якими шляхами досягати поставленої мети, при вирішенні конфлікту йдуть власним шляхом. Вони не зацікавлені у співробітництві з іншими, а досягають мети використовуючи свої вольові якості. Вони намагаються в першу чергу задовольнити власні інтереси, на збиток інтересам інших, змушуючи їх приймати потрібне їм рішення проблеми. Власна перемога бачиться як поразка супротивника. Як правило, спостерігається схильність до безапеляційних заяв, негативного ставлення до тих, хто має іншу думку. Сторона конфлікту, що застосовує стиль суперництва, намагається нав'язати іншим свій варіант вирішення спірних питань. Варто помітити, що 22,5 % жінок мають схильність до компромісу у конфліктах. Прагнучи порозумітися, сторони згоджуються на часткове задоволення своїх потреб, щоб зберегти стосунки й отримати хоча б щось. Іншими словами, людина погоджується на часткове задоволення свого бажання і часткове виконання бажання іншої людини. Найменше респондентів схильні до пристосування як до домінуючої стратегії. Тобто, мала кількість жінок керівників може бути орієнтована на збереження соціальних відносин. Такі особистості усвідомлюють наявність зовнішнього конфлікту і намагаються пристосуватись до нього за допомогою різних тактик. Отже, у більшості досліджуваних домінуючою стратегією поведінки в конфліктних ситуаціях є суперництво та компроміс. Найменше жінки-керівники схильні до пристосування.

У результаті математичної обробки отриманих даних встановлено наступні зв'язки: компроміс у вирішенні конфліктів пов'язаний з господарчо-побутовими цінностями ($r=-0,317$, $p=0,046$). Значимість побутової організації сім'ї вирішується шляхом досягнення компромісного рішення. Виявлений обернений зв'язок між пристосуванням та соціальною активністю ($r=-0,320$, $p=0,044$), якщо рівень пристосування в конфліктних ситуаціях низький, то жінки мають високу вираженість власних професійних

бажань і потреб. Існує зв'язок і між неконструктивними установками на шлюб та емоційно-психотерапевтичними обов'язками ($r=-0,317$, $p=0,046$), між протективними механізмами та шкалою соціальної активності ($r=0,335$, $p=0,035$). Чим більше проявляють респонденти соціальної активності, тим більше виявляють неконструктивні установки на шлюб ($r=0,257$, $p=0,01$).

Таким чином, професійна самореалізація є однією із основних сфер (поряд із сімейною) особистісної самореалізації жінки-керівника, вона пов'язана, насамперед, із реалізацією потреби у самоповазі, прийнятті і належності до певної соціальної групи, із здатністю задовольняти потреби більшою мірою, ніж самореалізація у сфері сім'ї. Задоволеність роботою є одним із найважливіших чинників суб'єктивного благополуччя, а професійна самореалізація – важливим чинником становлення особистості.

Подальші напрями дослідження ми вбачаємо у виявленні відмінностей рольових домагань у шлюбі у жінок-керівників та жінок, які працюють на не керівних посадах, також доцільно дослідити внутрішньоособистісний конфлікт жінки-керівника як чинник дестабілізації сімейних взаємостосунків.

Література

1. Кочарян О.С. Семейная терапия и психологическое семейное консультирование // Кочарян Г.С., Кочарян О.С. Психотерапия сексуальных расстройств и супружеских конфликтов. - М.: Медицина, 1994. - С. 114 - 177.
2. Злагодух В.В. Психологія сім'ї // Помиткіна Л.В., Злагодух В.В, Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. – К.: НАУ, 2011. – 272 с.

ПСИХОТРАВМА ДІТЕЙ, ПОСТТРАВМАТИЧНИХ ВІД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ: ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ТА ЗАСОБИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

Актуальна ситуація України – анексія Криму, війна на Сході – спричинила появу величезної кількості дітей, які пережили травматичні події, наслідки яких ще довго будуть відбиватися на їхньому психічному здоров'ї. Це діти вимушених переселенців, біженців із зони бойових дій, а також військовослужбовців, мобілізованих в зону АТО, в тому числі поранених і загиблих. Як свідчать дані МОН, за попередні роки за частотою звернень до шкільних психологів, переважали групи дітей переселенців у 2015 роках, то на з 2017 року домінує група дітей бійців АТО.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що протистояння триває і неможливо передбачити час та спосіб його завершення, що посилює тривожні настрої в суспільстві, страхи і саме тому вимагає особливої уваги і розробки комплексної психосоціальної допомоги дітям, підліткам та родинам, що постраждали внаслідок конфлікту на Сході України.

Кризова ситуація — це ситуація емоційного та інтелектуального стресу, що вимагає значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу. Людина, що потрапила у кризову ситуацію, не може залишатися такою ж, якою була. Їй не вдається осмислити свій психотравмуючий досвід, оперуючи знайомими, шаблонними категоріями і використовуючи звичні моделі вирішення проблем [1].

Психотравму описують як переживання невідповідності між загрозливими факторами ситуації та індивідуальними можливостями їх подолання, яке супроводжується інтенсивним страхом, гострим відчуттям безпорадності та втрати контролю когнітивними змінами та змінами у способах регуляції афектів, що спричиняє іноді тривалі фізичні, психічні та особистісні розлади. Посттравматичний стресовий розлад у дітей та підлітків (ПТСР) може розвиватися приблизно через півроку після пережитих травматичних подій. Найважливішим симптомом, що свідчить про

ПТСР, є несподівані нав'язливі спогади наяву та уві сні, пов'язані з травматичною подією [2].

Емпірично нами було встановлено показники переживання кризи у дітей: показник тривожності дитини (ПТД) який визначає рівень стресу дитини, за оцінкою батьків у попередні роки; рівень депресії (Рд); інтегральний показник психічної напруженості (ППН); (ІСК) індекс суб'єктивного комфорту, реакція емоційного дисбалансу, песимістична реакція; реакція негативного балансу; реакція демобілізації; реакція опозиції, реакція дезорганізації.

Всім дітям і підліткам, які пережили психотравми, необхідна психосоціальна підтримка та реабілітація. Важливо включати в роботу з дітьми батьків тому, що їх оцінка поведінки своєї дитини є головним джерелом інформації про її реакції на психотравмуючий фактор. Варто пам'ятати, що діти та підлітки помічають і реагують на стрес у своїй родині, а також переживають свій власний стрес. Крім того, діти шкільного віку гостро реагують на зміни в найближчому оточенні, відчувають настрої дорослих, але не вміють висловлювати свої переживання, оформити свої відчуття через відсутність когнітивного досвіду. Навчання навичкам саморегуляції, підвищення рівня особистісної стресостійкості дітей та підлітків потребує особливої уваги, оскільки вони використовують у дорослому житті ті методи боротьби зі стресом, яким їх навчили в дитинстві.

До кола завдань практичного психолога входить психологічний супровід і підтримка розвитку особистісних ресурсів дитини, психологічне консультування з подолання наслідків травмуючих ситуацій, розширення способів поведінки. Під час організації психореабілітаційної роботи з дітьми важливо допомогти дитині прокоментувати емоції та навчитися їх розрізняти. Допоміжним фактором, який сприяє оптимізації внутрішнього потенціалу дитини є відновлення сталого кола друзів та співпраця із батьками [3].

Наше дослідження та проведення програми психореабілітації дітей відбувалося протягом 4-х місяців, 2 раз на тиждень на базі Центру "Діти надії", Благодійної організації "Благодійного фонду

“Діти надії та любові” в якому впродовж 3-х років ведеться психосоціальна роботи з сім’ями та дітьми.

У рамках проектів та заходів БФ «Діти надії і любові» надає підтримку близько 60 українським дітям і підліткам у віці від 6 до 19 років та їхнім родинам. В основному це діти з сімей переселенців, які були змушені залишити свої домівки в зоні військових дій на сході України і переселитися до Києва, Київської області та діти військовослужбовців, мобілізованих в зону АТО, в тому числі поранених і загиблих.

Діти вже пережили стресову ситуацію у 2015 році, але мають наслідки відстроченого переживання (ПТСР). Саме тому, в роботі з дітьми на базі центру “Діти надії” було запропоновано групову роботу. У нашій груповій формі роботи з дітьми-постраждалими від збройного конфлікту найбільш ефективними методами виявилися наступні:

- терапія малюнком;
- театралізована арт-терапія;
- ігрова терапія.

Для підсилення ефективності були використані наступні освітні методи психореабілітації такі: лекції про культуру, відвідування музеїв та виставок, заняття з вокалу, святкові театралізовані виступ до свят, сімейні зустрічі.

Терапія малюнком в рамках програми проводилася з дітьми від 7 до 12 років та підлітками (13 -17 років) і включала малювання, ліплення з глини, пластиліну тощо. Заняття проходили від 1 - 2,5 годин, один раз на тиждень у Центрі “Діти надії” і полягають у малюванні на спеціально задані теми та обговоренні цих тем у процесі малювання і після нього з використанням вже готових робіт. Темі підбираються з урахуванням проблем, які необхідно опрацювати з даними учасниками групи. Одна з найбільш яскравих переваг арт-терапії – це можливість невербального спілкування, що полегшує налагодження міжособистісних контактів. При адекватній організації групи індивідуальний малюнок втрачає егоцентричну спрямованість і становиться формою комунікації, стимулюючої процеси адаптації.

У нашій роботі також активно використовувалися дихальні вправи, завдяки яким діти вчилися дихати різними видами вдихів і

видихів. Після занять дітям пропонувалося печиво та чай, які кожен міг щось принести із собою, і що дало дітям відчуття родинного кола та спільності, а після чаювання дітям пропонувалося пограти в настільні ігри або допомогти в прибиранні.

Для аналізу ефективності проведеної нами психореабілітаційної роботи нами було використано t-критерій Стьюдента, що дозволив виявити статистично значуще зниження у дітей показників за шкалами: «Песимістична реакція», «Реакція негативного балансу», «Реакція демобілізації», «Реакція опозиції», «Реакція дезорганізації», індекс тривожності; рівень депресії, рівень психологічного стресу PSM25, індекс суб'єктивної комфортності.

Зазначимо, що рівень стресу у дітей знизився у всієї групи респондентів. Порівнюючи показники 2017 та 2018 роки, можемо дійти висновку, що рівень депресії у дітей обох груп змінився з легкої депресії у їїповної відсутності.

Важливо зазначити, що діти по різному переживають кризу та психотравму в наслідок війни на Сході України. Діти УБД (АТО) частіш езначують сум за батьком, відсутність його фігури в вихованні та постійну тривожність, в той час як діти ВПО більше страждають від нових умов пристосування та соціалізації.

За результатами опитування, більша частина респондентів зазначила наступні основні зміни після відвідування Центру “Діти надії” в процесі психореабілітації: нові друзі, потреба у спілкуванні; домінування позитивних емоційних станів; відкриття нових можливостей; зміна поглядів на світ, зростання активності і готовності активно приймати участь у житті суспільства; з’явився стимул, щось робити і кудись виходити і їздити; більш близькі стали стосунки в родині, а також респонденти з обох груп зазначають, що стали більш відкриті і добріші до оточуючих.

Таким чином, нами було досліджено та проаналізовано основні показники психотравми, описано їх специфіку та динаміку у двох груп страждалих від збройного конфлікту на Донбасі: дітей УБД та дітей ВПО, а також апробовано програму психореабілітації з врахуванням специфіки їх появи у дітей двох різних груп.

Література

1. Богданов С.О. Соціально-психологічні чинники порушення стресостійкості дітей, що проживають у буферній зоні воєнного конфлікту на сході України /С. О. Богданов// Проблеми політичної психології.- Вип. 4 (18) - К., 2017.-С. 40-51.
2. Ічанська О.М. Соціально-психологічна адаптація колишніх учасників бойових дій у контексті посттравматичного стресового розладу / Ічанська О.М. // Український психолого-педагогічний науковий збірник. - № 6.-2015.- С.58-62.
3. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. – К.: Агентство “Україна”, 2015. – 175 с.

Лич О.

ЗВ'ЯЗОК ЗДАТНОСТІ ВИРІШЕННЯ ЖИТТЄВИХ КРИЗ ЛЮДИНОЮ ПОХИЛОГО ВІКУ ІЗ ЖИТТЄСТІЙКІСТЮ

Криза як психологічний феномен має певні особливості та відповідний вплив на життя людини. Життя людини насичене різноманітними випадками, ситуаціями, подіями, що певним чином нею сприймаються, інтерпретуються і розуміються, виходячи з особливостей її внутрішнього світу та життєвого досвіду. У теоретичній та практичній психології науковці приділяють увагу проблемі криз, проблемі переживання та наслідкам переживання цих криз людьми різного віку.

Існують кризи, без яких неможливий психічний розвиток особистості, які виступають необхідною умовою її розвитку. Так вікова періодизація життєвого шляху особистості, запропонована Л.С. Виготським, має стабільні та кризові стадії її розвитку. Тобто є кризи, без яких неможливий прогресивний стрибок розвитку, а є кризи іншого характеру, що навпаки можуть дещо загальмувати внутрішні процеси. Саме ці останні кризи, їх вплив на життя та діяльність людини, особливо похилого віку, й потребують уваги з боку науковців різних галузей.

Розглянемо більш детально поняття «кризи». У психологічній літературі поняття «криза» використовується у словосполученні понять «вікові кризи», «кризові стани», «життєві кризи» особистості. Так «вікові кризи» – це особливі, відносно нетривалі за часом (до року) періоди онтогенезу, що характеризуються різкими психологічними змінами [5, с. 180]. Виокремлюють «кризу новонародженої дитини», «кризу дитинства», «кризу підліткового віку», «кризу юнацького віку», «кризу зрілості», «кризу похилого віку» – ці кризи є нормативними процесами і необхідними для особистісного розвитку та становлення людини.

Потрібно уточнити межі похилого віку, які відрізняються у вітчизняній віковій періодизації та у зарубіжних теоріях особистості. У вітчизняній віковій періодизації вік 55 років вважається початком періоду старості, що являє собою природну і здорову частину життя. Період старості поділяють на похилий вік (55-75 років), старечий вік (75-90 років) та довголіття (понад 90 років) (за В.Ф. Моргуном та Н.Ю. Ткачовою), людина цього відрізка життя може бути щасливою й доволі корисною для суспільства. За стадіальним віковим розподілом Е. Еріксона, люди похилого віку (55-75 років – за вітчизняною періодизацією) потраплять у дві останні життєві стадії з восьми – сьома стадія середнього віку (з 25 до 65 років) та восьма стадія пізнього віку (після 65 років), кожна з яких має свої характеристики.

Приблизно у 65 років людина переживає останню нормативну кризу, що називається кризою «Я-інтеграції» (Е. Еріксон). Людина похилого віку, замислюючись над своїм життям, задоволена ним, вбачає в ньому сенс, приймає себе та своє життя таким, яким воно є, тоді криза може завершитись успішно. Проте, якщо людина бачить своє життя як шлях втрачених можливостей, нездійснених мрій, інтеграція не відбудеться. Можуть спостерігатись зростання тривожності, відчаю, прагнення до свідомої соціальної ізоляції від інших людей, поява страху перед подальшим життям, очікування завершення життєвого циклу. Виходить, що людина на кожній стадії, у кожний період може набувати/не набувати прогресивного розвитку та ціннісних якостей, специфічних певному віку.

«Криза як стан» – породжується проблемою, що постала перед індивідом, яку неможливо уникнути і неможливо вирішити за короткий час і звичним для себе способом. Цей стан виникає внаслідок накопичення нерозв'язаних життєво важливих проблем, суперечностей або подій, що призвели до втрати сенсу попереднього стилю життя, поведінки й діяльності (Л.М. Вольнова). На нашу думку, такий стан характеризується тривалими глибинними переживаннями, розв'язання яких може призвести до нової якості життя людини.

«Життєві кризи» особистості можуть аналізуватись з точки зору рольового підходу (П.П. Горностай, Т.М. Титаренко). Життєва криза, виходячи з цього підходу, розглядається науковцями [3], [6] як переломний етап у житті особистості, рубіж між старим і новим досвідом, якісний перехід від із одного стану в інший. Він, як і будь-яка зміна, має два види детермінації: внутрішню (обумовлену поступовими особистісними внутрішніми змінами, що приводять до якісного стрибка), і зовнішню (обумовлену обставинами життя, складностями міжособистісних стосунків, якимись значущими життєвими подіями).

Як зазначає П.П. Горностай, життєві кризи дуже різноманітні, вони мають широку феноменологію, що дає можливість для різних класифікацій і пропонує наступні форми життєвих криз.

1). Кризи становлення особистості.

Серед них характерними являються вікові кризи, вони є нормативними та закономірними для нормального процесу становлення особистості. Кризи становлення особистості у дорослому віці можуть супроводжуватись важливими життєвими подіями: зміною професії, місця роботи, втратою родини або створенням нової родини, переїздом в інше місце, інколи – й більш драматичними подіями.

2). Кризи здоров'я.

Людина може переживати доволі серйозну кризу із втратою здоров'я або іншими серйозними проблемами, що докорінно змінюють образ життя, веде до втрати життєвих та соціальних функцій, до відмови життєвих планів.

3). Термінальні кризи.

Вони напряму пов'язані з термінальними цінностями особистості, особливо з можливим та неминучим близьким завершенням життя.

4). Кризи значущих стосунків.

Надзвичайно важливою сферою є сфера взаємостосунків з іншими людьми і значні зміни у структурі цих взаємостосунків можуть супроводжуватись кризами та зміною життєвих ролей. Крім того, до кризисних явищ може призвести і поява нових міжособистісних ролей. Як окрему категорію кризи значущих стосунків можна розглядати кризи кохання.

5). Кризи особистісної автономії.

Причиною кризи можуть бути обставини, пов'язані з втратою або з обмеженням особистісної автономії чи свободи.

6). Кризи самореалізації.

Життєва криза може наступати внаслідок обставин, пов'язаних з неможливістю нормальної, звичайної або запланованої самореалізації людини.

7). Кризи життєвих помилок.

Часто кризисні явища розвиваються у наслідок здійснення будь-яких фатальних вчинків, втратою цінної речі, кризи гріха. Кризи життєвих помилок можуть бути наслідком і нездійснених вчинків, якщо це мало фатальних та драматичні наслідки.

Усі зазначені кризи (у вигляді втрати значущих життєвих та соціальних функцій; повідомлень про невиліковність захворювання; втрати близької людини, вимушеної розлуки, розлучення; нерозділеного кохання, втрати кохання; втрати роботи, втрати високого соціального статусу, виходу на пенсію, банкрутства, краху життєвих планів, усвідомлення помилковості життєвого шляху, вимушеного вигнання; втрати автомобіля, квартири внаслідок стихійного лиха тощо) можуть зустрічатись на життєвому шляху особистості. Однак у старості всі ці події, що викликають різні життєві кризи будуть мати більш глибинні наслідки як у зовнішньому, так і внутрішньому плані особистості. Підтвердження нашої думки знаходимо у праці «Психологія життєвої кризи» (1998 р.) Т.М. Титаренко. Науковець зазначає, що у похилому віці, як у дитинстві, здається, що час не належить людині. І відсутність перспектив може суттєво вплинути на

психологічне та соматичне здоров'я людини та на тривалість життя. Ми розуміємо, що неминучість та неможливість подолання кризи, вирішення проблемних ситуацій має суцільно індивідуальний характер і пов'язано як з суб'єктивними можливостями розуміння реальності, так і з наявністю життєвої стійкості у людини.

На нашу думку і думку українських науковців [4], [6], [7], індивідуальність, унікальність, неповторність людини розкривається у світогляді, власному трактуванні моральних норм та життєвих цінностей, життєвій позиції, способі життя, стратегії вирішення та прийняття життєво важливих рішень, а також у продуктивному чи непродуктивному підході ставлення до різного роду криз. Криза може розглядатись важливим моментом, що спонукає людину рухатись до нового, індивідуально творити своє життя, якщо у людини вистачає внутрішніх ресурсів на цей процес, вистачає стійкості не піддаватись внутрішньому гальмуванню та зовнішнім перепонам.

Таким важливим індивідуальним чинником, що дозволяє людині стикатись зі складними, невизначеними труднощами та залишатись психологічно здоровою та адаптованою людиною у будь-якому віці, а особливо це важливо у похилому віці, – це життєстійкість. У психологічній літературі використовують як тотожні до поняття «життєстійкість» такі поняття: «стресостійкість», «емоційна стійкість», «психологічна надійність», «психологічна готовність», «психологічна стійкість». На відміну від вище зазначених понять, які можна віднести до адаптаційних систем людини, «життєстійкість» виконує таку головну функцію, як побудова ефективної соціальної взаємодії та знаходження оптимальних шляхів саморозвитку та самоздійснення особистості у складних життєвих обставинах (Т.О. Ларіна).

Сучасний психологічний словник розглядає «життєстійкість» як здатність нормально функціонувати та розвиватись, незважаючи на явно несприятливі умови [2, с. 193], які можуть оточувати людину повсякчасно і до таких умов можна віднести кризи особистості. Як зазначав Б.Г. Ананьєв, внутрішній світ особистості має активний, діяльний характер, тобто внутрішній світ «людини працює, і міра напруженості його роботи (переробка досвіду, вироблення власних позицій і переконань, шляхів самовизначення

тощо) є показником духовного багатства індивідуальності» [1, с. 172], скоріше за все й показником сформованої життєвої стійкості особистості, що виступає важливим індивідуальним чинником подолання складних життєвих криз, особливо у старості.

Отже, для людини як для особистості, не дивлячись на вік, важливо не просто проживати своє життя, а саме творити його. Життя сучасної людини похилого віку насичене різноманітними подіями та випадками, які можуть мати характер випробувань і супроводжуватись внутрішніми переживаннями, специфічним реагуванням організму, проявами зовнішніх реакцій. Саме життєстійкість може виступати одним із чинників, що дозволяє людині впоратись з різними кризовими життєвими ситуаціями, зберегти своєрідний баланс між внутрішнім та зовнішнім середовищем, охороняти свою особистісну цілісність.

Література

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды [у 2 т.]. Т.1 / Ананьев Б.Г. – М.: Педагогика, 1980. – 232 с.
2. Большой психологический словарь. – 4-е изд., расширенное / Сост. и общ. ред. Б.Г.Мещеряков, В.П. Зинченко. – М.: АСТ МОСКВА; СПб: Прайм-Еврознак, 2009. – 811 с.
3. Горноста́й П.П. Личность и ее роль: ролевой подход в социальной психологии личности / Горноста́й П.П. – К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
4. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія/ Помиткіна Л.В. – К.: Кафедра, 2013. – 381 с.
5. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
6. Психологія життєвої кризи / Відп. ред. Т.М.Титаренко. – К.: Агрпромвидав України, 1998. – 348 с.
7. Сечейко О.В. Диференціальна психологія: підручник / Сечейко О.В. – К.: НАУ, 2014. – 300 с.

ЗВ'ЯЗОК БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ З ТРИВОЖНІСТЮ ПІДЛІТКІВ

Актуальність дослідження полягає в тому, що сімейні взаємовідносини є джерелом розвитку особистості та значною мірою впливають на психоемоційний стан дітей підлітків. Вивчення зв'язку батьківського ставлення з тривожністю підлітка дозволить вирішити питання виникнення психологічних проблем у підлітків внаслідок підвищення тривожності. Адже особливе місце в період росту та становлення особистості відіграє стиль батьківської поведінки у взаєминах з дитиною, вміння зрозуміти її почуття та переживання. Часто підлітку притаманне почуття тривоги, самотності, страху не відповідати вимогам очікувань батьків. Всі ці переживання приводять до стану постійної напруги [4, с. 149]. Емоційна сфера в підлітковому віці є найбільш вразливою, що впливає на виникнення у них стійких емоційних порушень. Тож, підвищена тривожність у підлітковому віці негативно впливає на всі сфери життєдіяльності особистості, на її розвиток, цілеспрямованості, психологічну та фізичну активність, соціалізацію та соціальну активність, соціалізацію та соціальну адаптацію [2, с. 41].

При вивченні зв'язку батьківського ставлення з тривожністю підлітків слід орієнтуватися на два основних поняття: батьківське ставлення і тривожність.

Батьківське ставлення – це особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що проявляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння [3, с. 70].

Тривожність – це схильність індивіда до переживання тривоги, яке є емоційним станом. Стан характеризується суб'єктивними відчуттями напруги, неспокою, похмурих передчущань, а з погляду фізіології – активацією вегетативної нервової системи. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю і динамічним в часі [1, с. 243].

У дослідженні взяли участь 46 підлітків 14 років, учнів 9-х класів Середньої загальноосвітньої школи №132 міста Києва. За результатами проведеного дослідження тривожності за допомогою методики виміру рівня тривожності Дж. Тейлора, в адаптації Т.А. Немчинової визначили рівень тривожності (низький, середній, що тяжіє до низького, середній, що тяжіє до високого та високий) та відповідно розподілили досліджуваних на чотири групи:

1) групу підлітків з низьким рівнем тривожності – 5 підлітків, що становить 11% досліджуваної групи;

2) групу підлітків з середнім рівнем тривожності, що тяжіє до низького рівня – 18 підлітків, що становить 39% досліджуваної групи;

3) групу підлітків з середнім рівнем, що тяжіє до високого рівня тривожності – 11 підлітків, що становить 24% досліджуваної групи;

4) групу підлітків з високим рівнем тривожності – 12 підлітків, що становить 26 % досліджуваної групи.

Результати, що зазначені вище були також підтверджені проведеною методикою «Шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності» Ч.Д. Спілбергера, в адаптації Ю.А. Ханіна. А за допомогою методики діагностики батьківського ставлення А.Я. Варги і В.В. Століна визначено особливості батьківського ставлення на основі опитування матерів підлітків з різними рівнями тривожності. За емпіричними даними було виявлено, що матері підлітків з низьким рівнем тривожності більш схильні до емоційних зв'язків з дітьми. Вони сприймають дитину такою як вона є, цікавляться справами та планами дітей, співчують їм. Матері підлітків з більш високими рівнями тривожності сприймають дітей більш емоційно холодно, вони сумніваються у спроможності своїх дітей досягти успіху у житті, в їх здібностях. Такі матері більш схильні відгороджувати дітей від труднощів та реалій життя, намагаються щоб дитина не відчувала себе самотійною.

Батьківські реакції та установки вимірювалися також за допомогою методики PARI «Вимірювання батьківських установок і реакцій» Е. Шеффер і К. Белла. Після обробки результатів були зроблені висновки, що матері підлітків з низьким рівнем

тривожності більш схильні до встановлювання оптимального емоційного контакту з дітьми, що виражається в спілкуванні зі своєю дитиною, в партнерських відносинах з дитиною, заохоченні її активності. Матері підлітків з високими рівнями тривожності більш емоційно холодні, для них характерні суворість та роздратування. Вони не вважають необхідним пояснювати дитині за що її покарано. Можуть пригнічувати агресивність дитини.

Для того, щоб отримати якомога точніші дані були застосовані методи коефіцієнту кореляції Пірсона і Спірмена та отримано наступні результати:

1) між рівнем тривожності та такими ознаками батьківського ставлення як прийняття–відкидання, кооперація, вербалізація, партнерські відносини, симбіоз, заохочення активності дитини існують статистично значимі негативні зв'язки; чим більші показники за даними шкалами, тим менший рівень тривожності;

2) між рівнем тривожності та такими ознаками батьківського ставлення як гіперсоціалізація, надмірна турбота, залежність дитини від матері, нав'язливість батьків, суворість батьків, відношення до невдач дитини («маленький невдаха») та уникнення спілкування з дитиною та, чим менші показники суворості батьків, ознаки уникнення спілкування з дитиною, роздратованості батьків, відношення до невдач дитини існують статистично значимі позитивні зв'язки; чим більші показники за даними ознаками батьківського ставлення, тим більший рівень тривожності.

Отже, дане дослідження дає підстави говорити про те, що тривожність у підлітковому віці має тісний зв'язок з такими ознаками батьківського ставлення як прийняття, кооперація, вербалізація, партнерські відносини, симбіоз, заохочення активності дитини, а також гіперсоціалізація, надмірна турбота, залежність дитини від матері, нав'язливість батьків, суворість батьків, відношення до невдач дитини («маленький невдаха») та уникнення спілкування з дитиною. Отже, позитивними чинниками у підлітковому віці є взаємостосунки з батьками, в основі яких лежить взаємна довіра, повага і постійно зростаюча рівність. А негативними є виникнення і закріплення тривожності, з одного боку, все, що порушує почуття захищеності в сім'ї, а з іншого – все, що обмежує соціальний досвід дитини, примушуючи її цілком

орієнтуватися на сім'ю. Тому родина, взаємини з батьками являються ключовими навіть у підлітковому віці.

Література

1. Абрамова Г.С. Практическая психология / Абрамова Г.С. – М.: Академический проект, 2003. – С. 243-254.
2. Вереніч Н. Особливості тривожності сучасних підлітків / Н.Вереніч // Психолог. – 2004. – № 23-24 (119-120). – С. 41-43.
3. Насонова О.Б. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах / Насонова О.Б. // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. – К., 1996. – С. 69-78.
4. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика/ Прихожан А.М. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НВО «МОДЕК», 2000. – С. 144-151.

Лич О., Кузнєцова А.

ЗВ'ЯЗОК АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ЗІ СХИЛЬНІСТЮ ДО АНТИСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що вивчення зв'язку акцентуацій характеру зі схильністю до антисоціальної поведінки у підлітковому віці дозволить вирішити проблему профілактики антисоціальної поведінки серед підлітків і сприятиме гармонізації психологічної атмосфери серед підлітків. Увага вчених та дослідників (Г.В Апинян, Ю.М. Антонян, С.А Белічев. Ю.Н. Кудряков, А.А. Ревн, А.Ю. Дроздов та інші) до психологічних особливостей акцентуацій характеру не є випадковою, адже проблема їх впливу на поведінкові аспекти серед підлітків завжди посідала важливе місце у педагогічній, віковій психології, психопатології та психодіагностиці [3, с. 336].

Антисоціальна поведінка - поведінка, яка суперечить правовим, морально-етичним і культурним нормам [1, с. 23].

Акцентуація характеру - особливість характеру людини, що знаходиться в межах клінічної норми, при якій окремі його риси надмірно посилені, унаслідок чого виявляється вибіркова

уразливість стосовно одних психогенних впливів при збереженні стійкості, адаптованості до інших [2, с. 73].

У більшості дітей, підліткового віку окремі риси характеру надмірно посилені (акцентуйовані), з'являється виборча уразливість в одних ситуаціях і неймовірна стійкість в інших. Як правило, чим різкіше виражена індивідуальність підлітка, тим яскравіше стають і її акцентуйовані риси. Ми вважаємо, що у підлітковому віці, коли емоції виходять на перший план і фантазія є легко збудливою, такі акцентуації характеру можуть призвести до антисоціальної поведінки, яка полягає в діях і вчинках, що суперечать соціальним нормам, або визнаним стандартам поведінки. Найбільш небезпечною формою антисоціальної поведінки є злочинність. Важливим є також факт того, що антисоціальна поведінка проявляється не тільки в зовнішній поведінковій стороні, але і в зміні ціннісних орієнтацій і уявлень, закріпленні акцентуйованих характерологічних якостей, тобто в деформації системи внутрішньої регуляції поведінки особистості, що, як наслідок, накладає відбиток на все подальше життя підлітка.

Дослідження було спрямоване на встановлення значимих зв'язків між акцентуаціями характеру та схильністю до антисоціальної поведінки у підлітковому віці. Проаналізувавши теоретичні дані було обрано такі методики: методику діагностики схильності до поведінки, що відхиляється А.Н. Орел, методику діагностики показників і форм агресії А. Басса і А.Дарки, адаптація А.К. Осницького, методику діагностики схильності до конфліктної поведінки К.Томаса, адаптація Н.В. Гришиної, методику визначення акцентуацій характеру К. Леонгарда.

У дослідженні взяли участь 50 підлітків у віці від 14 до 15 років, які навчаються у 8 та 9 класах Спеціалізованої школи № 15 з поглибленим вивченням англійської мови та в Середній загальноосвітній школі № 236 м. Києва. Досліджувані підлітки були поділені на експериментальну групу (25 підлітків) та контрольну групу (25 підлітків).

Експериментальне дослідження показало, що майже всі досліджувані параметри в експериментальній групі А (підлітків зі схильністю до девіантної поведінки) відрізняються від контрольної групи Б, (які не вчиняли антисоціальних дій):

- в експериментальній групі досліджувані більш схильні до подолання загальноприйнятих норм та правил, агресії та насильницьких дій, делінквентної поведінки ніж досліджувані з контрольної групи. В той же час вони мають менший рівень внутрішнього контролю ніж підлітки з контрольної групи Б;

- в експериментальній групі досліджувані мають більш високі рівні ІА (індексу агресивності) та ІВ (індексу ворожості), ніж підлітки з контрольної групи. Потенціал агресивної мотивації також у підлітків з експериментальної групи знаходиться у стані подальшого розвитку, в контрольній же групі більшість - тримає під контролем виникаючі агресивні тенденції;

- в експериментальній групі підлітки більш схильні до конкурентних стилів поведінки у конфліктних ситуаціях, підлітки з контрольної групи схильні не лише до конкуренції, а й до компромісу та співпраці у конфліктних ситуаціях;

- в експериментальній групі в більшості зустрічаються ригідні, демонстративні та збуджені типи акцентуації характері підлітків, в контрольній групі – гіпертимні, емотивні та також демонстративні типи акцентуації характеру підлітків.

Математичний аналіз за допомогою коефіцієнтів кореляції Пірсона і Спірмена дозволив, підсумувавши отримані кореляційні зв'язки, зробити висновки, що різні акцентуації характеру пов'язані з різними ознаками поведінки:

А саме, що гіпертимна, емотивна та тривожна акцентуації зі схильністю до адиктивної поведінки, агресивності і насилля, внутрішнім контролем, ІА (індексом агресивності), схильністю до компромісу, уникнення та співпраці, мають зворотні зв'язки з делінквентною поведінкою та конкуренцією. Чим більші рівні даних акцентуацій характеру, тим більші рівні адиктивної поведінки, агресивності і насилля, внутрішнього контролю, ІА (індексу агресивності), схильності до компромісу, уникнення та співпраці, а також менші рівні делінквентної поведінки та конкуренції. Тривожна акцентуація також має зв'язок із саморуйнівною поведінкою. Чим більша тривожна акцентуація, тим більший рівень саморуйнування;

Ригідна, демонстративна, збуджена акцентуації зі схильністю до адиктивної, саморуйнівної, агресивної, ворожої поведінки (ІВ,

IA), схильністю до подолання норм та правил, делінквентної поведінки. Чим більші рівні даних акцентуацій, тим більші рівні зазначених ознак. Також слід відмітити, що ригідна акцентуація має зворотній зв'язок із стилем компромісної поведінки, а демонстративна і збуджена акцентуації мають зворотний зв'язок із внутрішнім контролем. Чим більші рівні зазначених акцентуацій, тим менші рівні компромісу і внутрішнього контролю відповідно.

Отже, підліток у процесі зростання, зазнає багато проблем, зокрема можуть відбуватися зміни, загострення рис характеру. Так при дії психогенних чинників, що адресуються до «місця найменшого опору» в особистісній сфері, можуть наступати тимчасові порушення адаптації, відхилення в поведінці, відбиватися на характері підлітка. Акцентуації звичайно розвиваються в період становлення характеру і згладжуються з дорослішанням, але все ж, особливо у підлітковому віці, можуть призвести за певних умов до проявів антисоціальної поведінки.

Література

1. Апинян Г.В. Девиантное поведение как социокультурный феномен: автореф. дис. ...канд. психол. наук: спец. 09.00.11 / Г.В. Апинян. – Санкт-Петербург, 2009. – 23 с.
2. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / Личко А.Е./ ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – СПб.: Речь, 2009. – С. 56-86.
3. Степанов В.Г. Психология трудных школьников: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / В.Г. Степанов. – М.: Академия, 2001. – 336 с.

Подкопасва Ю.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ МАС-МЕДІА НА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ДУХОВНИЙ ІДЕАЛ В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ

В умовах трансформації українського суспільства відбувається різносторонній вплив на духовно-моральний розвиток підростаючого покоління. З раннього дитинства особистість, сприймаючи інформацію як на свідомому, так і підсвідомому рівні через засоби сучасних мас-медіа формує перші уявлення про

духовні ідеали та цінності, які з віком набувають все більшої самоцінності та духовної значущості.

Духовними ідеалами дітей молодшого шкільного віку виступають переважно образи казкових персонажів мультфільмів, літературних героїв, історичних осіб, інших людей і змінюються під впливом нових вражень шляхом ідентифікації та наслідування (А. Бандура, Ж. Піаже, Н.А. Побірченко, Т.С. Яценко та ін.).

Уявлення про духовний ідеал молодших школярів – це суб'єктивно-досконалі образи, які через ідентифікацію та наслідування їх носіїв, сприяють формуванню ціннісного ставлення до ідеалів Краси та Добра [3, с. 71].

Науковці звертають увагу на те, що дитина як найбільш чутлива частина соціуму виявляється незахищеною від різноманітних негативних впливів (О.О. Бодальов, В.С. Мухіна, Т.О. Репіна та ін.). Телебачення веде до формування роздратованості та агресивної поведінки, примітивних почуттів та емоцій (М.О. Бойко, О.В. Петрунько, Л. Чорна). Водночас, позитивним є те, що при перегляді мультфільмів діти можуть засвоювати різні способи взаємодії з довкіллям (В.М. Бондаровська, О.В. Квашук), навчатися позитивно і схвально сприймати себе, проявляти повагу та розуміння до інших (Н.В. Ларіна, Л.С. Міхеєва) тощо [1].

Сучасні мас-медіа впливають на формування уявлень про духовний ідеал дитини, її поведінку, систему стосунків, орієнтуюче спрямування та ідентифікацію. Однак, регламентувати дію мас-медіа на дітей із кожним днем стає все важче. У такій складній атмосфері мовної дії, де розрахунок іде не тільки і не стільки на розум, скільки на почуття, дитині важко розібратися самостійно. Упродовж вечора перед очима юного глядача проходять: і герої війни, і жахливі звірині убивства, новини науки, техніки і медицини, спортивні передачі та кадри про міжнародні події, кінофільми різноманітних жанрів, мультики та спеціальні передачі для саморозвитку. Діти переглядають усе, що виходить на телеекрани та у мережу Інтернет: різноманітні програми, хороші та погані фільми, ідейні та невдалі, розраховані на маленького глядача та із попередженням «Дітям до 16 років заборонено». Переглядають усе, але не бачать суттєвої інформації, на яку б могли звернути увагу їхні батьки.

Практика та спеціально проведені дослідження показують, що відбір кінофільмів, радіо- та телепередач батьками для перегляду і прослуховування дітьми існує лише формально, без належного реагування. Більшість дітей переглядають та слухають все, а от обговорюють батьки з дітьми лише дитячі фільми, радіопередачі. Все решта вони сприймають за власним розумінням. Насилля на телебаченні не лише підвищує дитячу агресивність, а й впливає на їх систему морально-духовних цінностей та поведінку [4, с. 411]. Постійно діючий вплив засобів масової інформації, який із самих ранніх років оточує підрастаючу особистість, формує у неї життєві погляди, сприяє засвоєнню як позитивних, так і негативних уявлень про духовний ідеал, про вищу людську цінність.

Для дослідження впливу сучасних мас-медіа на формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів було використано анкетування батьків, проведено проективну методику «Вивчення особливостей ідентифікації дитини», аналіз дитячих малюнків, бесіду та спостереження за дітьми [3]. Отримані дані уможливили з'ясувати: вплив на сформовані ідеали дитини улюблених фільмів, мультфільмів, відеоігор, книжок, журналів, творів мистецтва у межах сім'ї; чи є у дітей бажання наслідувати поведінку дорослих, інших дітей, літературних персонажів і кіногероїв (на кого хочуть бути схожими; звідки беруть інформацію про них; які ідеали наслідують, або хочуть наслідувати, у які ігри полюбляють грати тощо).

З'ясовано, що діти вдома найбільше полюбляють грати у різноманітні комп'ютерні ігри (81,2%), але є сім'ї, в яких відсутній комп'ютер (13,8%), або батьки (5,0%) принципово, не дозволяють дітям грати на ньому, натомість, займаються з ними художньою самодіяльністю. Перевагу комп'ютерним іграм надають як хлопчики, так і дівчата. Зокрема, за відповідями батьків 37,0% дітей (17,0% хлопчиків і 20,0% дівчаток) грають в ігри, які позитивно впливають на формування духовного ідеалу. Проте, існує досить значна кількість дітей (63,0%), які надають перевагу комп'ютерним іграм негативного спрямування.

Батьки зазначили (17,5%), що діти (6,3% хлопчиків і 11,2% дівчаток) додатково читають книги та літературні твори, які впливають на збагачення їх духовного світу. Решта 72,5% батьків

вказали, що їх діти (у переважній більшості хлопчики – 48,7% та 23,8% дівчаток) не люблять читати. Вони читають лише ті книги і літературні твори, які задають у школі.

Лише незначній частині молодших школярів (7,5% хлопчиків і 8,7% дівчаток) батьки виписують або купують дитячі журнали. Інші діти (28,8% хлопчиків і 45,0% дівчаток) із задоволенням розглядають картинки та рекламу в журналах для дорослих, що негативно впливає на формування їх духовного ідеалу. Крім того, існує певна частина родин (10,0%), де батьки не знають, які улюблені книги і журнали їх сина чи доньки.

Анкетування батьків, також, показало, що діти надають перевагу сучасній популярній музиці (42,5% дітей). Пісні з мультфільмів (11,2%), українські пісні (7,5%), класичну музику (3,8%) слухає не значна частина молодших школярів. Однак є діти, яким до вподоби шансон (8,8%) або реп (6,2%). Молодші школярі (33,7% батьків і 20,0% вчителів) слухають музику по радіо, особливо коли їдуть із батьками в машині; дивляться музичні відеокліпи по телебаченню (27,5% батьків і 45,0% вчителів), у комп'ютерній мережі (18,8% батьків і 35,0% вчителів). Разом з цим, є родини, які взагалі не знають, яка музика та пісні подобаються їх дітям (20,0%).

Цікавими виявилися відповіді батьків про те, які улюблені фільми та мультфільми їх сина чи доньки. До пріоритетних батьки зазначали як вітчизняні (11,2%), так і зарубіжні (88,8%) фільми та мультфільми. Як бачимо з наведених даних, діти надають перевагу кінопродукції та анімації іноземного виробництва, з нав'язуванням їх цінностей, ідеалів, як правило, не орієнтованій на українську культуру та не адаптованій до менталітету наших ідеалів, системи цінностей та традицій.

Обираючи персонаж ідентифікації, який є носієм бездуховних ідеалів, діти наділяють його позитивними якостями. На нашу думку, це пов'язано із тим, що у сучасній анімаційній продукції зображуються неоднозначні, спотворені образи героїв, які без допомоги дорослого дитина не може зрозуміти, проте, часто наслідує. Наприклад, образи принцес, дівчат, жінок (принцеса Жасмин з мультфільму «Алладин», принцеса Рапунцель «Рапунцель» – обрали 4,0% дітей) художники аніматори часто

зображують із чоловічими рисами, як умілих бійців, на одному рівні з персонажами протилежної статі, що формує у дівчаток стереотипи жорстокості у поведінці та призводить до втрати романтизму і змішування ролі статей у житті. Образи красунь – (Барбі, Фея, Братс, Вінкс, герої школи Монстр-Хай – обрали 18,7% дітей) можуть стати причиною того, що дівчатка рано починають вимагати модного одягу, взуття на підборах, косметики, різних прикрас та аксесуарів. Деформовані образи жінки несуть у собі не духовну красу, а чіткі фізіологічні форми та надмірну сексуальність, які поєднуються із непристойною поведінкою. У таких героях, переважно більшість молодших школярів, приваблює лише зовнішній вигляд, неприродно яскрава картинка. Наслідуючи образи красунь сучасних фільмів, мультфільмів у дівчаток відбувається підміна справжньої краси потворністю.

Також, негативними є й чоловічі персонажі, які несуть у собі надмірну жорстокість. Наприклад, у сучасних фільмах і мультфільмах (Людина-Павук, Черепашки Ніндзя, Наруто, Бетмен, РобоКоп – обрали 16,0% дітей) в деталях показують, як найрізноманітнішими способами розправляються із ворогами, розстрілюючи їх, спалюючи, топлячи, підриваючи, розрізаючи на частини, убиваючи людей, тварин, як бризкає кров тощо, у результаті чого, дитина стає байдужою до чужого горя та болю. Наслідуючи таких супергероїв, у дитячій свідомості закладається насильство. В літературі описано такий випадок, коли під впливом «Аніме» (мультфільм «Наруто» та інші) хлопчик зарізав кошеня, без усіляких докорів сумління [2, с. 24].

Не несе ніякого виховного характеру герой мультфільму «Губка Боб – квадратні штани» (обрали 5,3% дітей). Де хлопчик зображується у вигляді квадратної губки, у квадратних штанах, що деформує дитячі уявлення про красу. Крім того, на перший погляд даний мультфільм здається веселим, дружнім, добрим, головний герой завжди і скрізь перемагає, живе на дні моря із своїми друзями та щоденно переживає різні пригоди. Проте, з іншого боку, вражає примітивність даного мультфільму: Губка Боб і його друг десять разів не могли влізти в автобус, бо в черзі то Губка заснув, то цукерку собі у вухо засунув, то з'їв ліхтарик. Найкращим другом Губки Боба є морська зірка Патрік, який зображений у

мультфільмі із обмеженими розумовими здібностями. Серед найбільш відомих цитат Патріка – страшна і недоумкувата історія про моллюск, яка звучить так: «Я розповім тобі одну історію. Вона називається «Потворний моллюск». Жив-був потворний моллюск. Він був такий потворний, що всі вмирали. Кінець» [2, с. 12].

Отже, переважна більшість сучасних фільмів та мультфільмів не несуть ніяких виховних завдань. Проблемою є спотворені образи персонажів, яких діти часто наслідують. Сидячи перед телевізором, дитина бачить лише агресивні дії, не вгадує їх мотивів і схильна приймати це за норму, зразок, якого потрібно наслідувати. Багаторазове повторення сцен садизму, коли герой фільму чи мультфільму заподіює комусь біль, викликає у дітей фіксацію на агресії і сприяє виробленню відповідних моделей поведінки. Діти повторюють усе те, що проглядають на екранах, ідентифікуючи себе із негативним героєм, якого ніяк на екрані не засуджують, діти йому наслідують і засвоюють його агресивні моделі поведінки. Окрім того, якщо на основі уже наявних уявлень про красу та добро вливати картинки садизму, то цим самим розвиваються уже сформовані уявлення.

На телеекрані та у комп'ютерній мережі дитина може побачити вбивць, гвалтівників, маніяків, вампірів, небіжчиків, літаючих суперменів, «збоченців», жадливіх монстрів, чаклунів та інших персонажів, спілкування з якими ніколи не вибрали б у реальному житті. Такими героями заповнені сучасні бойовики та трилери, які у відсутності батьків, чи разом з ними, проглядають діти.

Дітям подобаються спецефекти, сюжети з бійками, лайками, «крутими словами», грубі та вульгарні герої. Вбиваючи, у комп'ютерних іграх, діти відчувають почуття задоволення, подумки переступаючи моральні норми. Вбиваючи і пригнічуючи, дитина не переживає звичайних людських емоцій, навпаки, звичні почуття тут спотворені, замість них дитина отримує задоволення від удару, образи, власної всюдозволеності. Проте, на відміну від дорослого, молодші школярі ще не чітко розрізняють мистецтво і реальність. Підсвідомість дітей ще не захищена життєвим досвідом, що дозволяє відмежовувати реальне й умовне. У дитини все побачене – це реальність, яка відображається на все її життя.

Екран телевізора з насильством світу дорослих замінив мам і бабусь, читання, прилучення до справжньої культури. Звідси зростання емоційних і психічних розладів, депресій, невмотивованої жорстокості у дітей. Тому будь-яку телепродукцію, правильно дивитися з дорослими, за таких умов відбувається певна установка: дітям пояснюють, добре чи погано чинить той, чи інший герой, коментують саму ситуацію. Батьки мають ретельно відбирати телепродукцію для своїх дітей, і по можливості, дивитися усе разом із дітьми, адже жоден фільм, мультфільм чи комп'ютерна гра, навіть самі повчальні, не можуть замінити дітям спілкування з дорослими. Дітям необхідно відчувати любов батьків, їх ласку, увагу, підтримку і присутність. В іншому випадку зросте динаміка впевненості у тому, що можна вбивати, завдавати шкоди іншим.

Аналізуючи вищезазначене, можемо констатувати, що переважна більшість героїв та персонажів сучасних фільмів, мультфільмів – це оманливо-привабливі образи, які негативно впливають на формування уявлень про красу, добро, духовні ідеали дитини, та не несуть у собі ніякого виховного характеру. Сучасні мас-медіа різними способами, вільно чи мимовільно, кодують поведінку дітей, змушуючи їх жити за законами екранного світу. Переважна їх більшість, негативно впливають на формування уявлень про духовний ідеал дітей, формують у дітей схильність до агресії, залежностей, психічних розладів тощо. Діти не мають зразків для ідентифікації, в зв'язку з цим, на нашу думку, дуже важливо не допускати безконтрольного перегляду дітьми анімаційної продукції та комп'ютерної мережі. Дорослі повинні більше уваги приділяти тому, що дитина дивиться, чим захоплюється, кого наслідує.

При надмірному та безконтрольному впливі сучасних мас-медіа дитина може переживати негативні емоційні стани, що закріплюються у структурі її емоційної сфери, здійснює негативний вплив на її розвиток та спричиняє різного роду деформації у формуванні особистості. Відповідно ті діти, що мають виражені негативні показники, вимагають впливу цілеспрямованої системної роботи психологів, батьків, учителів, вихователів спрямованої на корекцію розвитку довольності їх емоційної

регуляції з врахуванням дії соціально-психологічних умов формування уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку.

Література

1. Маляр О.І. Довільність емоційної регуляції та чинники її розвитку у молодших школярів : дис. канд. псих. наук : 19.00.07 / Маляр Олена Іванівна – Київ, 2015. – 279 с.
2. Мультфільми – загроза для наших дітей. – Львів : Візантійський патріархат, 2012. – 56 с.
3. Подкопаєва Ю.В. Соціально-психологічні умови формування уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку : монографія / Ю.В. Подкопаєва. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2017. – 248 с.
4. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 656 с.

Цибульська В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ У ПОВЕДІНЦІ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Сучасне українське суспільство переживає переломний період, коли відбувається трансформація відносин у системі «індивід-суспільство», особистість формується в умовах соціальної невизначеності, без усталених орієнтирів. Сьогодні для формування ідентичності потрібно мати сформовану життєву позицію, котра стане підґрунтям для подальшого становлення особистості у вимірі спільнот та професій.

У даному випадку життєва позиція виступає необхідною умовою для критичного осмислення, встановлення закономірностей й пошуку нових варіантів та моделей поведінки відповідно до мінливості та непередбачуваності сучасного світу.

У цьому контексті особливої актуальності набуває соціально-психологічний аналіз такого утворення, як життєва позиція особистості. Термін «життєва позиція особистості» вперше знаходимо у А. Адлера, який визначав її як головну рушійну силу і умову психічного та соціального розвитку людини. Життєва

позиція особистості – це її цілісне ставлення до навколишнього світу та до самого себе, що виявляється в його думках, словах і вчинках. Життєва позиція це не просто здатність, а готовність діяти певним чином.[3]

Предметом наукового дослідження життєва позиція особистості стає у працях А.Архангельського [1], В.Єфімова [4], В.Маркіна [5], І.Хобти [10] та інших.

Наукової класифікації життєвих позицій у науковій літературі поки що немає. Але в окремих дослідженнях згадуються: активна — пасивна, критична — некритична, пристосовницька, істинна — хибна, суперечлива — несуперечлива, нова — стара, прогресивна — реакційна, мілітаристська — антимілітаристська, економічна, соціальна, політична, правова, громадянська, моральна, художня, релігійна, світоглядна і т.ін.

Особистість у залежності від впливу навколишнього середовища, своїх потреб, інтересів, світогляду, цінностей, ціннісних орієнтацій, морально-психологічних установок, переконань, прагнень, рівня знань і багатьох інших факторів займає в загальному або в даній конкретній ситуації щодо даного суспільного явища чи процесу певну життєву позицію, котра може бути активною або пасивною.

Активна життєва позиція являє собою стійку позицію особистості, спрямовану на зміну і перетворення суспільних умов життя відповідно до свого переконання, поглядів та уявлень особистості. Вона може бути як позитивна так і негативна. Позитивна активна життєва позиція орієнтована на моральні норми суспільства, на утвердження конструктивних та продуктивних моделей розбудови суспільства та зменшення впливу руйнівних механізмів[8].

Негативна життєва позиція. Не завжди активні і діяльні люди витрачають свої зусилля на позитивні вчинки, їх дії можуть приносити шкоду оточуючим і їм самим. Прикладом негативної активної життєвої позиції може служити участь у різних терористичних угрупованнях. Такий поділ виражає міру, ступінь участі особистості у вирішенні як власних проблем, так і проблем суспільства.

Особистість за своєю суспільною природою активна, зокрема щодо своїх інтересів. Але щодо вимог інших людей активність особистості може набувати різних форм. Під впливом суспільства, держави, традицій, громадської думки, авторитету старших, соціальної групи або її керівника, під прямим або опосередкованим тиском інших людей, особистість може коригувати свою активність, спрямовувати її в русло вимог цих суб'єктів або суспільних інститутів, пристосовувати свої інтереси до інтересів інших, ставати поступливою, податливою і навіть займати пасивну життєву позицію по відношенню до інтересів інших осіб.

Пасивна (конформна) життєва позиція особистості спрямована на підкорення оточуючому світу. За такої позиції особистість уникає ситуацій, коли потрібно взяти на себе відповідальність за власне майбутнє, особистість легко підкоряється думці групи як великої, так і малої групи.

Вчені дають різні вікові рамки періоду юності, зокрема, І.Ю. Кулагіна виділяє старший шкільний вік - рання юність (16-17 років), юність - від 17 до 20-23 років. В.С. Мухіна визначає юність як період після підліткового віку до дорослості (вікові межі від 15-16 до 21-25 років).

Соціальна ситуація розвитку характеризується в першу чергу тим, що людина стоїть на порозі вступу в самостійне життя. Їй належить вийти на шлях трудової діяльності і визначити своє місце в житті (слід зауважити, що ці процеси дуже варіативні). У зв'язку з цим змінюються вимоги і умови, в яких відбувається його формування людини як особистості: він повинен бути підготовлений до праці, до сімейного життя, до виконання громадянських обов'язків (І.О. Кон).

Юність, на думку В.І. Слободчикова, - завершальна стадія на сходинах персоналізації. «Головні новоутворення юнацького віку - саморефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, поява життєвих планів, готовність до самовизначення, установка на свідоме побудова власного життя, поступове вrostання в різні сфери життя» [9].

Юність - вирішальний етап формування світогляду. Світогляд, як зазначає Е.Е. Сапогова, це не тільки система знань і досвіду, а й система переконань, переживання яких

супроводжується почуттям їх істинності, правильності. Тому світогляд пов'язано з рішенням в юності смисложиттєвих проблем. Явища дійсності цікавлять юнака не самі по собі, а у зв'язку з його власним ставленням до них. Світоглядний пошук включає соціальну орієнтацію особистості, усвідомлення себе як частинки соціальної спільності (соціальної групи, нації тощо), вибір свого майбутнього соціального положення і способів його досягнення.

Саме це і обумовлює вибір життєвої позиції. В юнацькому віці прояв життєвої позиції є одним із способів соціалізації особистості, її своєрідною соціальною інтеграцією дозволяє віднайти свою соціальну та професійну ідентичність [7].

Пасивна життєва позиція в юнацькому віці буде проявлятися у пристосовницькому ставленні особистості до вимог інших людей, груп осіб, соціальних інститутів, панівних соціальних груп, держави і т.д.. У юнаків життєва позиція проявляється у невпевненості у собі, у знеціненні своєї особистості, зневірі у близьких та оточуючих людях, що призводить до психологічної дезадаптованості та неуспішності. Особа, перебуваючи в ролі пасивного об'єкта соціалізації, позбавляється можливості повноцінно розвиватися і морально й соціально, а її самовизначення цілковито залежить від соціального оточення.

Пасивна життєва позиція у юнацькому віці може проявлятися наступними способами:

1. Повна бездіяльність. Людям цієї категорії властива нульова реакція на проблеми. Небезпеки і труднощі їх паралізують, і вони вичікують дозволу цих ситуацій.

2. Покірність (людина суворо дотримується правил і розпорядження інших людей, не замислюючись про адекватність і потреби цих правил).

3. Збудження (здійснення будь-яких дій, позбавлених конструктивних цілей. Наприклад, шум, суєта, інтенсивна діяльність, тільки спрямована не в те русло).

4. Руйнівна поведінка (людина обрушує провини за свої невдачі на людей непричетних до цього. Наприклад, юнаки, що не вступили до вишу, звинувачують в цьому батьків) [6].

У той же час активна життєва позиція особистості стає можливою за умови критично-творчого оволодіння всім багатством

спадку людства, формуванням у себе готовності активно діяти в світі. Активна життєва позиція юнаків виражає їх прагнення до розширення і зміцнення свого життєвого простору, що розглядається в контексті самореалізації та вільної творчості. Людина юнацького віку проявляє свою активну життєву позицію, якщо в її характері проявляються наступні риси: цілеспрямованість і усвідомленість поведінки (дій і вчинків); відповідальність і активність; результати діяльності і суспільної активності відповідають вимогам суспільства; реальні, а не уявні чи гіпотетичні, дії та вчинки.

Отже, життєва позиція осіб юнацького віку формується передусім у процесі соціалізації особистості. Детермінується це утворення активністю особистості, її суб'єктивно-інтерпретаційним ставленням до суспільних цінностей і норм. При цьому життєва позиція осіб юнацького віку зумовлює її соціальний розвиток, веде до формування сталого внутрішнього імперативу, відповідно до якого вибудовується та коригується її життєва стратегія.

Література

1. Архангельский А.М. Твоя жизненная позиция / Архангельский А.М. — М.: Знание, 1979. — 128 с.
2. Грабовський С. Самовизначення людини як проблема сучасної доби / Грабовський С. //Сучасність. – 1998. - № 9. – С. 27-30.
3. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект в бизнесе / Гоулман Д.Пер. с англ. Иванов и Фербер. – Москва: Манн, 2013.- С.510-512.
4. Ефимов В.Т. Формирование активной жизненной позиции - цель нравственного воспитания / Ефимов В.Т. – М.: Мысль.-1997.-С. 274-280.
5. Маркин В.Н. Жизненная позиция личности / Маркин В.Н.- М.: Мысль, 1989.-С. 134-148.
6. Помиткіна Л.В. Психологічна готовність студентів до визначення власної життєвої позиції / Помиткіна Л.В. // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2013. –Вип. 19. – С. 576-585.

7. Сапогова Е.Е. Периодизация развития/ Е.Е. Сапогова// Психология развития человека. Учебное пособие. –М.: Аспект Пресс, 2005. – С. 294-299.
8. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности: Учеб. пособ. / Сафин В.Ф. - Свердловск: Свердл. пед. институт, 2006. — 142 с.
9. Слободчиков В.И. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе: Учеб. пособ. для вузов / Слободчиков В.И. - М.: Школьная пресса, 2000. - 416 с.
10. Хобта І.П. Активна життєва позиція /Хобта І.П. — К.: Політвидав України, 1984. — 210 с.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО Й ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА КОРЕКЦІЇ ПОРУШЕНОГО РОЗВИТКУ

Вашека Т., Цвєрава Н.

РОЛЬОВІ КОМП'ЮТЕРНІ ОН-LINE ІГРИ ЯК ОЗНАКА СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Інформаційне суспільство можна визначити як суспільство, в якому якість життя, так само як перспективи соціальних змін та економічного розвитку, в зростаючій мірі залежать від інформації та її експлуатації. З огляду на глибину і розмах технологічних і соціальних наслідків комп'ютеризації та інформатизації різних сфер суспільного життя і економічної діяльності, в Україні відбувається комп'ютерна або інформаційна революція. Спостерігаються всі ознаки розвитку інформаційного суспільства: відбувається усвідомлення важливості інформації і інформаційних технологій; зростає усвідомлення необхідності комп'ютерної грамотності; широке поширення комп'ютерів та інформаційних технологій; розвиток комп'ютеризації та інформатизації суспільства і освіти; підтримка урядом розвитку комп'ютерної мікроелектронної технології та телекомунікацій. Також є й негативні прояви: широке розповсюдження комп'ютерних вірусів і

шкідливих програм по всьому світу, залучення великої кількості молоді, підлітків та дітей до комп'ютерних ігор.

В сучасному українському суспільстві дуже популярними стали різні комп'ютерні ігри, в тому числі ігри в режимі он-лайн. У міру вдосконалення комп'ютерних технологій збільшується число комп'ютерних фанатів або геймерів (від англ. Game - «гра»). Основною діяльністю цих фанатів стає комп'ютерна гра. На сьогоднішній день число осіб, які страждають такою патологією, постійно збільшується [1]. У суспільстві формується цілий клас людей - фанатів комп'ютерних ігор.

У людини, яка за власним бажанням прикута до комп'ютера, починаються проблеми з реальністю. Порушується соціальна адаптація, стає важко знаходити спільну мову, спільні теми з іншими людьми. Перестають турбувати такі соціально значущі речі, як кар'єра, робота, сім'я. Відбувається негативний вплив на навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову сфери діяльності. Комп'ютерні ігри надають залежній особі можливість відійти від не надто приємної реальності, реалізувати свої бажання, відчутти себе значущою, сильною, озброєною, пережити нові емоції. У віртуальному світі можна просто змінити вік, стать, зовнішність і біографію, створити нову історію власного життя.

У певних випадках людина може змішати реальність і віртуальність, почати діяти й думати по-новому, стати агресивнішою. Особливо небезпечна комп'ютерна залежність у дітей та підлітків. Граючи в ігри, часом дуже жорстокі, молодь починає сприймати життя як комп'ютерну «стрілялку». Практично у всіх іграх існує така функція, як воскресіння героя. Таким чином, у підлітка може сформуватися уявлення про те, що всі дії у житті також можна повернути назад і переграти ще раз. Це призводить до почуття всюдозволеності, невеликої цінності власного життя або життя інших, соціальної дезадаптації [5].

Особливості MMORPG - масових розрахованих на багато користувачів рольових онлайн-ігор (англ. Massively multiplayer online role-playing game). MMO RPG –це особливий вид гри, який поєднує у собі гру в реальному часі та в той же час спілкування з необмеженою кількістю людей. Найвідоміші з них є Lineage II,

WorldofWarcraft, Aion, ArcheAge та інші. Це неймовірна величезна індустрія, в якій крутяться значні кошти.

Головна ознака рольових комп'ютерних ігор - максимальний вплив на гравця, особисте «входження» в гру з метою відключитися від дійсності, змінити стан свідомості, отримати необхідні емоції. Ігри від першої особи відрізняються максимальною силою "затягування" або "входження" в віртуальний світ. Головна їх особливість полягає в тому, що вид від першої особи дає учаснику гри видиме зрощення з комп'ютерним героєм, повністю вводить людину в роль. Протягом навіть короткого відрізка часу гравець починає все більше віддалятися від дійсності, зосереджуючи свою увагу тільки на віртуальній реальності. Учасник може абсолютно серйозно ставитися до гри і прирівнювати якості свого персонажа до своїх якостей. Сюди можна віднести гри S.T.A.L.K.E.R., Sniper, Fallout.

А ось перші комп'ютерні ігри з підтримкою режиму мережевої гри або on-line з'явилися ще в середині 1990-х рр. Вони користуються успіхом і з часом стали справжнім хітом, адже тепер процес гри здійснюється зі справжніми живими людьми, а не з запрограмованими суперниками [4, с.43]. Наданиймоментіснуебезлічон-lineігор: Lineage II, Aion, Perfect World, World of Warcraft, EVE online, Arche Age та інші. Практично відразу гравці починають об'єднуватися в команди і проводити змагання.

Чому ж мережеві ігри набувають все зростаючої популярності? Мережеві ігри - це особливий різновид ігор, який поєднує в собі гру і безпосереднє спілкування з іншою людиною або з багатьма людьми. Цим вони і привертають до себе величезну кількість користувачів. Захоплюються on-line іграми абсолютно різні «віртуали» в залежності від різновиду гри, її доступності для «першовідкривача», умов, що існують там і т. д. Захоплення (або залежність) комп'ютерними іграми психологи називають ігровою (кібер) адикцією. «Адиктивна реалізація» - це відхід від реальності. На думку психологів, виробники комп'ютерних ігор роблять ставки і розраховують саме на такий «відхід» [3].

Масова розрахована на багато користувачів рольова онлайн-гра (від англ. Massively multiplayer on-line role-playing game,

MMORPG) – комп'ютерна гра, в якій жанр рольових ігор поєднується з жанром масових онлайн-ігор. MMORPG можуть бути представлені в тому числі і в браузерному вигляді, проте основною рисою жанру є взаємодія великого числа гравців в рамках віртуального світу.

Як і в будь-якій іншій рольовій грі, гравець приймає на себе роль персонажа (який часто належить до фентезійного або науково-фантастичного світу) і починає керувати різноманіттям його дій. MMORPG відрізняються від однорольових або невеликих багатокористувацьких рольових онлайн-ігор не тільки кількістю гравців, але і постійно існуючим ігровим світом (який зазвичай підтримується силами видавця гри), існуючим незалежно від виходу з нього окремого гравця.

У MMORPG грають по всьому світу. Доходи світової індустрії MMORPG в 2005 році перевищили 500 млн доларів США. До 2008 року плата за підписку західних гравців зросла до US \$ 1,4 млрд. У WorldofWarcraft, популярної MMORPG, в 2013 році було більше 7 млн.гравців. Після запуску в 2011 році StarWars: TheOldRepublic була оголошена «найбільш стрімко розвиваючоюся MMORPG в історії» через те, що протягом 3 днів до неї було привернуто увагу більш 1 млн. гравців.

Сучасні MMORPG вельми істотно відрізняються від своїх раних представників, однак їх усіх об'єднує ряд основних рис. До таких можна віднести постійно існуюче ігрове оточення, різні форми розвитку персонажа, соціальні ігрові взаємодії, культура ігрового світу, особливості архітектури, членство в групі, персоналізація ігрових персонажів.

Практично у всіх комп'ютерних іграх основною метою гравця є розвиток свого персонажа. Для цього в більшості випадків застосовується система розвитку за допомогою накопичення очок досвіду і використання їх для збільшення «рівня» персонажа, що позитивно відбивається на всіх його здібностях. Традиційно основним шляхом для отримання очок досвіду є полювання на монстрів і виконання квестів. Брати участь в цих діях персонажі можуть як в групі, так і поодиночі. Накопичення багатств (в тому числі корисних в бою предметів) саме по собі також є елементом розвитку в MMORPG і найчастіше досягається в боях. Ігровий

цикл, що задається цими принципами (битви, що відкривають доступ до нових предметів, які в свою чергу відкривають доступ до нових битв і т.д. без істотних змін геймплея), іноді в негативному світлі порівнюється з біговим колесом для гризунів, і відомий серед гравців як «грінд».

У деяких MMORPG максимальний рівень персонажа не обмежений, що дозволяє гравцям займатися накопиченням очок досвіду нескінченно. У подібних MMORPG найбільш розвинені персонажі часто прославляються на сайті відповідної гри, їх імена і параметри вносяться на сторінки вищих ігрових досягнень і т. ін. Іншою загальною практикою є установка максимального рівня ігрового персонажа, про який часто говорять як про «стелю». Після його досягнення стратегія розвитку персонажа змінюється. Замість нагороди у вигляді балів досвіду, персонаж після виконання завдань і проходження рівнів буде отримувати ігрову валюту або спорядження, що дозволяє зберегти мотивацію гравця на продовження гри.

Часто з розвитком перед персонажем стає доступною все більша кількість спорядження, що дозволяє надати йому більш естетичний вигляд, а також підкреслити досягнення конкретного персонажа. Ці набори зброї і броні, відомі в ігровому середовищі як «високорівневі», істотно додають конкурентоспроможності персонажу як в типових битвах з босами, так і в боях між гравцями. Мотивація гравців виходить з бажання випередити інших у володінні подібними предметами, які є визначальним фактором успішності всіх подій, пов'язаних з битвами.

Також типовою для жанру є виникнення потреби в об'єднанні гравців в групи для забезпечення оптимальної швидкості розвитку. Іноді це призводить до зміни пріоритетів гравця, який починає уникати деяких подій реального світу, щоб «встигати» за подіями світу віртуального. Хорошим прикладом в даному випадку є необхідність обміну предметами для досягнення певної мети або командні битви проти могутніх ворогів.

MMORPG в обов'язковому порядку містять ті чи інші способи для полегшення зв'язку між гравцями. У багатьох MMORPG є система гільдій або кланів, призначених для користувача. У разі, якщо ігровою механікою таких не

передбачено, гравці можуть самостійно формувати подібні об'єднання, використовуючи в тому числі не ігрові засоби комунікації. Як правило, такі спільноти взаємодіють виключно через Інтернет, але іноді використовується і стільниковий зв'язок, зазвичай як "аварійний" спосіб термінового виклику товаришів в гру on-line. Також існують ігрові спільноти, організовані за територіальним принципом або засновані на реальних соціальних зв'язках - друзі (іноді і родичі), сусіди по гуртожитку, студенти навчального закладу і т.д.

Як правило, в MMORPG присутні Модератори Ігри (англ. Game Moderators) або Майстри Ігри (англ. Gamemaster), часто звані гравцями «ГМи» (ге-еми, англ. GMs). Вони можуть бути як працівниками видавця гри, так і добровольцями, завданням яких є нагляд за ігровим світом. Деякі Модератори при цьому можуть мати доступ до інструментів та інформації, не призначеної і недоступної для інших гравців і ролей. Відносини, що виникають між гравцями в MMORPG, можуть бути такими ж міцними як відносини між друзями або партнерами в реальному житті, частиною яких часто стають елементи співпраці і довіри між гравцями.

У різних ігрових ЗМІ ведуться дискусії про довготривалий вплив зловживання іграми. Форуми некомерційної організації On-LineGamersAnonymous сповнені розповідей про гравців, які відмовилися від соціальних і сімейних обов'язків, які втратили роботу на благо свого «віртуального життя».

Незважаючи на те, що ігрові всесвіти віртуальні, відносини між людьми в них цілком реальні, тому MMORPG є хорошим інструментом для психологічних і соціологічних досліджень. Клінічний психолог ШерріТеркл (SherryTurkle) провела опитування користувачів комп'ютерів, включаючи любителів комп'ютерних ігор. Вона виявила, що багато хто з цих людей мають більш широку емоційну сферу, оскільки досліджували безліч різних ролей (включаючи статеву ідентичність), які пропонуються в багатьох MMORPG.

У своїй роботі ЗахірХуссейн (ZaheerHussain) і Марк Гріффітс (MarkGriffiths) відзначають, що приблизно одна п'ята гравців (21%) відповіли, що он-лайн соціальні відносини кращі, ніж реальні.

Значно більша кількість гравців-чоловіків, ніж жінок, відповіло, що вважають спілкування в мережі простішим, ніж в реальності. Понад 57% гравців грають персонажами протилежної статі, відзначаючи, що персонаж жіночої статі має ряд позитивних соціальних рис.

Гейм-адикцію не можна змішувати з інтернет-залежністю, гемблінгом або ігровою комп'ютерною залежністю. Незважаючи на те, що первинною «прив'язкою» людини до гри виступає механізм оперантного обумовлення («подарунок» у вигляді ігрової валюти або можливості поліпшити характеристики віртуального героя при входженні в гру, проходження будь-яких її етапів), подальше закріплення адикції відбувається іншими способами, що формує куди більш стійку ігрову поведінку.

Справа в тому, що специфікою on-line ігор є можливість взаємодії багатьох реальних гравців одночасно. Треба відзначити, що гейм-адикція – єдиний вид залежності, при якій людина не втрачає, а, скоріше, набуває суб'єктність, при цьому більша шкода завдається не самому гравцеві, а його соціальному оточенню. Якщо не вдаватись в роздуми щодо того, наскільки цей вид залежності дійсно є залежністю, зауважимо, що в умовах міжособистісного спілкування неприйнятною є ситуація, коли одна зі сторін присвячує більше часу грі або віртуальному співрозмовнику, ніж реальному партнеру по спілкуванню. Виходячи з цього, можна припустити, що маркером гейм-адикції є поява в Мережі кола спілкування, яке певний час стає більш значущим, ніж люди у реальному житті. Це відбувається після адаптації до правил і норм, існуючих у грі, – людина починає переносити зусилля з вирішення ігрових задач на міжособистісну взаємодію з партнерами.

Незначна кількість психологічних досліджень гравців, що захоплюються MMORPG, спонукала нас до спроби встановити, які ж особистісні риси притаманні саме цим геймерам.

Тому метою дослідження стало встановити особистісні особливості осіб, залежних від рольових комп'ютерних он-лайн ігор. До вибірки увійшло 58 осіб, віком від 16 до 40 років, які грають у різні ігри типу MMO RPG. Для того, щоб виокремити залежних осіб, респондентам було запропоновано анкету, а також тест на комп'ютерну залежність Л.Юрьєвої-Т.Больбот -

скринінговий опитувальник, спрямований на виявлення кіберадикції. Ця методика дозволяє виявити не тільки сформовану залежність (II стадія адикції), але і початкову залежність (I стадія), та таку, що тільки формується (предзалежність, аттачмент).

Для діагностики особистісних рис респондентів ми застосовували Опитувальник Міні-мульти, особистісний опитувальник «Велика п'ятірка» - «BigFive», опитувальник Г. Айзенка EPI (Eysenck Personality Inventory), Опитувальник Спілбергера-Ханіна, призначений для оцінки реактивної та особистісної тривожності, а також Диференційний опитувальник переживання самотності Е.Н. Осіна і Д.О. Леонтєва.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що 82% респондентів грають більше 6 років, більшість проводить за грою від 2 до 6 годин на добу, окремі геймери вказали час гри до 12 годин на добу. На питання «чи є гра важливою частиною Вашого життя?» 12% відповіли «так», а 36% вважають, що «більше так ніж ні». Серед фізіологічних симптомів, що відмічаються при комп'ютерній залежності, 26% респондентів відмітили у себе підвищену втомлюваність, біль у спині, ще 20% повідомили що мають проблеми з зором, тунельний синдром помічений у 10% респондентів.

Встановлено, що 51% опитаних вкладають інколи невеликі суми грошей у гру, 20% купляють тільки преміум-акаунт. Між цими категоріями різниця полягає в тому, що у деякі ігри можна грати лише тоді, коли гравець сплачує місячну абонентську плату. А до першої категорії відносяться не обов'язкові платежі, тобто гравці вкладають гроші задля своєї розваги або певної вигоди. 24% стверджують, що не вкладають грошей у гру.

Порівняння респондентів, залежних від комп'ютерних рольових он-лайн ігор з контрольною групою показало, що значимі відмінності між групами за критерієм Манна-Уїтні встановлено за методикою Міні-Мульти за шкалами депресія та паранояльність. В групі геймерів діагностовано вищі показники депресії та паранояльності, що характеризує їх як осіб, що втікають від переживання станів зниженого настрою, пригніченості чи безперспективності в ігрову реальність. Гра приносить їм позитивні переживання, сприяє покращенню психічного стану,

можливо, через викид адреналіну чи емоційно насичені ігрові ситуації, що й приваблює до постійної гри депресивних особистостей.

Паранояльний тип геймерів схильний до постійної підозрливості, формування надцінних ідей. Це люди односторонні, агресивні і злопам'ятні. Хто не згоден з ними, хто думає інакше, той або дурна людина, або ворог. Свої погляди вони активно насаджують, тому мають часті конфлікти з оточуючими. Власні найменші удачі вони завжди переоцінюють. Таким людям часто дуже важко реалізуватися у реальному світі. Тому потрапляючи у світ комп'ютерних он-лайн ігор, вони отримують можливість реалізувати свої бажання. Гравець може стати героєм, відомим на весь світ, отримати необмежену владу, тощо. Особи з високою паранояльністю мають можливість реалізувати ці потреби у віртуальному світі.

Також для осіб, що захоплюються комп'ютерними рольовими on-line іграми, властивим виявився високий нейротизм (за методикою ЕРІ Г.Айзенка) та високий рівень особистісної тривожності (за методикою діагностики тривожності Спілбергера-Ханіна). Нейротизм проявляється в емоційності, імпульсивності, нерівності в контактах з людьми, мінливості інтересів, невпевненості в собі, вираженій чутливості, вразливості, схильності до дратівливості. Особа, яка є емоційно лабільною та високо тривожною, сприймає ширший спектр подразників, як загрозу своєму внутрішньому світу. Рятуючи свій психічний стан, такі люди можуть приймати рішення втекти від проблем у віртуальний світ, можливо тому, що реальний світ є для них загрозою, а у віртуальності вони почувають себе впевнено та в безпеці. Тому для реалізації своїх соціальних потреб вони можуть обирати світ комп'ютерних он-лайн ігор.

Для кращого розуміння причин відходу у віртуальний світ комп'ютерних ігор, ми застосували Диференційний опитувальник переживання самотності Е.Н. Осіна і Д.О. Леонтєва. Виявилось, що респонденти з вираженою залежністю від комп'ютерних ігор частіше переживають актуальне відчуття самотності, брак близького спілкування з іншими людьми. Не дивлячись на масу «друзів» у грі, та необмежене віртуальне спілкування, гравцям

може не вистачати невербального, тактильного, інтимного спілкування, адже спілкування на рівні жестів, міміки, дотиків, обіймів, почуттів є дуже важливими, і саме воно дає відчуття підтримки, близькості і задоволення спілкуванням. Через комп'ютерні он-лайн ігри неможливо передати невербальну інформацію. Як раз це і пояснює бажання зустрітися з іншими гравцями у реальному світі. Це можна спостерігати на прикладі безлічі так званих «сходок», куди приїжджають гравці з різних кінців світу.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, можемо стверджувати, що роліві комп'ютерні on-line ігри з кожним днем залучають все більше фанатів, які з задоволенням витрачають свій час, здоров'я та кошти на віртуальну реальність, втрачаючи можливість розвиватися та самовдосконалюватися в реальному житті, обмежуючи міжособистісне спілкування та контакти з близькими та друзями.

Ігри типу MMO RPG мають свої особливості, що дозволяють залучати та утримувати цікавість гравців, а саме: взаємодія великого числа гравців в рамках віртуального світу, постійно існуюче ігрове оточення, різні форми розвитку персонажа, соціальні ігрові взаємодії, культура ігрового світу, особливості архітектури гри, членство в групі, персоналізація ігрових персонажів, виникнення потреби в об'єднанні гравців в групи та способи для полегшення зв'язку між гравцями. Маркером гейм-аддикції є поява в мережі кола спілкування, яке в певний час стає більш значущим, ніж люди у реальному житті.

За результатами нашого дослідження встановлено, що для осіб, залежних від ролевих комп'ютерних on-line ігор, характерні депресивність, паранояльність, нейротизм та особистісна тривожність, що підштовхують гравців до віртуальної реальності, яка дозволяє покращити їх емоційний стан та піти від проблем. На наш погляд, перспективним напрямком досліджень гейм-адикції є психокорекція негативних емоційних станів та навчання геймерів справлятися з ними, уникаючи залучення до віртуального світу комп'ютерних ігор.

Література

1. Войскунский А. Е. Зависимость от Интернета: актуальная проблема. // Журнал неврологии и психиатрии. – 2002. - № 3. – с. 22-30.
2. Иванов М. Влияние ролевых компьютерных игр на формирование психологической зависимости человека от компьютера. // Психологический журнал, 24 (2), 2003. – с.89-95.
3. Юр'єва Л. М., Ботьбот Т. Ю. Комп'ютерна залежність: формування, діагностика, корекція і профілактика /Л.М.Юр'єва, Т.Ю.Ботьбот. - Дніпропетровськ: Пороги. – 2006. – 288 с.
4. Шапкин С.А. Компьютерная игра: новая область психологических исследований // Психологический журнал. - №1, 2007. – с.86-102.
5. Якушина Е. В. Подростки в Интернете: специфика информационного взаимодействия.// Педагогика. - № 4, 2001. - 34-46.

Долгова О., Горбатенко В.

ПІДХОДИ ДО ВІДНОВЛЕННЯ ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ РОЗВИТКУ

Нажаль, останнім часом кількість дітей з проблемами розвитку зростає як у світі, так і в Україні. Це пов'язано з різноманітними впливами як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, що ведуть до виникнення уражень центральної нервової системи, які здебільшого виникають під час пренатального періоду, при патології пологів, або ж протягом перших трьох місяців життя дитини. Ці порушення можуть провокувати розладяк когнітивних процесів так і емоційної сфери дитини. Такі розлади надалі можуть проявитися в вигляді аутизму, синдрому дефіциту уваги та гіперактивності, синдрому дауна та інших змінах особистості дитини, і призвести до значних соціально-психологічних проблем у сім'ї і суспільстві. Тому виникає нагальна потреба у розробці та виборі індивідуальних підходів до корекції цих станів [1].

Основна ціль широкого кола спеціалістів, які залучені до вирішення цих проблем, полягає у необхідності допомогти дітям,

які мають певні проблеми розвитку, а також дітям з аномальним розвитком, подолати труднощі, які виникають під час навчання та взаємодії з однолітками, а саме, зробити все можливе, щоб вони навчилися письму, читанню, рахуванню, та іншим навичкам та вмінням. Для цього необхідно, перш за все, професійне, своєчасне, системне, послідовне обстеження дитини групою спеціалістів з встановленням механізмів та причини порушень вищих психічних функцій для того, щоб вірно виявити причину труднощів, які виникають у дитини під час навчання, а також дефектів загального психічного розвитку, та на науковій основі розробити спеціальну методику подолання порушень психічних функцій та розвитку дитини. Велика кількість сучасних спеціалістів використовують стандартизовані методи відновлення порушених функцій, які застосовують зарубіжні спеціалісти, що не дає можливості врахувати індивідуальні особливості становлення вищих психічних функцій в онтогенезі кожної дитини [1].

Нещодавно вважалося, що такі вищі психічні процеси як мова, письмо, рахування, пам'ять, мислення не відновлюються, оскільки пов'язані з певною обмеженою ділянкою мозку і тим патологічним процесом, який формується в ньому. Однак, розробки сучасної нейропсихології свідчать про інше, а саме про можливість збереження втрачених вищих психічних функцій в результаті відновлюючого навчання [2]. Як відомо, психофізіологічною основою вищих психічних функцій є функціональні системи, які за П.К. Анохіним, не з'являються із народженням дитини, не формуються самостійно, а утворюються під час діяльності, взаємодії, спілкування з людьми протягом життя. Це спонукає мозок працювати в іншому режимі, формувати нові функціональні системи, які, в свою чергу, будуть сприяти реалізації вищих психічних функцій. Таким чином, формуються і втрачені функції, наприклад, мова, або моторні навички. Стало відомо, що відновлення відбувається шляхом міжсистемної або внутрішньо системної перебудови порушеної функції за допомогою раціонального відновлюючого навчання. Для цього використовуються спеціальні психологічні методи і програми, адекватні механізму порушення функціональної системи та психічної функції [3].

В основі відновлення вищих психічних функцій, як вважає Л.С. Цветкова, знаходяться принцип перебудови функціональних систем, раціонального відновлюючого навчання, підбір адекватних методів згідно із структурою порушення, характер навчання, який обумовлений причиною порушення, а не зовнішньою картиною хвороби. Тому, головне завдання нейрокорекції полягає у стимулюванні розвитку певних структур мозку, а також формування скоординованої роботи структур мозку [4]. Нейропсихологом та іншими спеціалістами, які беруть участь у корекції поведінки дитини, створюється індивідуальна програма курсу, яка актуальною і спрямованою саме на вплив змінених параметрів поведінки та стану дитини. В програмі можуть бути використані у різних комбінаціях сучасні методи дитячої корекційної нейропсихології, наприклад, такі як метод заміщуючого онтогенезу (А.В. Семенович). Цей підхід спрямований на формування базових основ. Вплив на сенсомоторний рівень психіки дитини стимулює розвиток вищих психічних функцій. Основним змістом завдань є різні види тілесно-орієнтованих технік та дихальних вправ. Кожен з рівнів корекції направлений на активацію певних функціональних блоків мозку. Першим рівнем є стабілізація та активація енергетичного потенціалу організму. Тому завдання цього рівня спрямовані, в першу чергу, на функціональну активацію підкіркових утворень головного мозку. Другий рівень забезпечує взаємодію з навколишнім світом. Він направлений на стабілізацію міжпівкульної взаємодії та формування специфіки правої та лівої півкулі. Третій рівень, довільної саморегуляції, направлений на формування оптимального функціонального стану передніх відділів мозку [3].

В основі методу нейро-сенсомоторної інтеграції рефлексів, автором якого є С.А. Масгутова, знаходиться інтеграція рефлексів, які мають подвійне значення: захищати та розвивати.

До програм, які використовуються при роботі з дітьми, висуваються певні вимоги, а саме: вибірковість вмісту програми; послідовність виконання операцій; багаторазове відтворення програми у процесі навчання, урахування зовнішніх стимулів, що

створює умови для достатнього рівня самостійності та активності у виконанні програми дитиною [5].

В залежності від ступеня порушень вищих психічних функцій, адекватності та своєчасності постановки діагнозу строки відновлення і плану корегуючи заходів строки відновлення функцій віком 4-6 років коливаються від пів року до двох років для першого функціонального блоку.

Такі підходи вже застосовується у спеціальних центрах по роботі з дітьми із порушеннями розвитку. Вони включають індивідуальний підхід до кожної дитини та дозволяють досягти певних успіхів у її розвитку, створити позитивний настрій, як у дитини, так і батьків та сформувані перспективу на майбутнє.

Література

1. Визель Т.Г. Основы нейропсихологии: учебник для студентов вузов / Визель Т.Г. – М.: В.Секачев, 2016. – 264 с.
2. Гончаров В.С. Психология проектирования когнитивного развития: монография / В. С. Гончаров. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2005. – 272 с.
3. Семенович А.В. Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте. Метод замещающего онтогенеза: Учебное пособие / Семенович А.В. – М.: Генезис, 2015. – 474 с.
4. Цветкова Л.С. Методика нейропсихологической диагностики детей / Л.С. Цветкова. - М.: "Российское педагогическое агентство", "Когито-центр", 1998. - 128 с.
5. Neuro-Structural Reflex Integration Therapy, Dr. Svetlana Masgutova, International Dr. Svetlana Masgutova Institute of Movement Development and Reflex integration, Warsaw. 2006.

Власова-Чмерук О., Долгова О.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ХВОРИХ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ ОНКОЗАХВОРЮВАННЯ

Розповсюдженість онкозахворювань серед дорослого населення України складає більше 317 випадків на 100 тис. населення [3]. Лікування онкохворих має бути реалізоване у

комплексному міждисциплінарному підході за участі лікарів, клінічних психологів, реабілітологів, соціальних працівників.

Розуміння психологічного статусу хворого (наявність ознак адаптації/деадаптації, тип реагування на хворобу, ставлення до підтримки близьких, домінуючі психоемоційні стани) може відігравати ключову роль у визначенні фокусу психологічної допомоги, підтримки та реабілітації. Психологічний супровід пацієнтів на різних стадіях лікування забезпечує покращення емоційного стану, зниження інтенсивності больових відчуттів, актуалізацію цінностей життя та стосунків з близькими.

Метою дослідження було виявлення психологічних особливостей ставлення до хвороби онкохворих залежно від стадії.

Матеріали і методи дослідження. Експериментальною базою дослідження стали 46 онкохворих, що знаходяться на реабілітації та обліку в Київській міській клінічній лікарні №2, відділенні паліативної допомоги. Перебіг хвороби: 16 осіб мають 3 стадію розвитку новоутворень, 15 осіб – 2 стадія, 15 осіб – 1 стадія.

У дослідженні були використані психодіагностичні методики: 1) тест життєстійкості С. Мадді; 2) Методика «Тип ставлення до хвороби» (Особистісний опитувальник Бехтеревського інституту); 3) Методика «Шкала депресії А.Т. Бека»; 4) Методика визначення рівня тривожності Ч.Д. Спілберга, Ю.Л. Ханіна; 5) методика «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчіка, Г. Келлермана, Х.Р. Конте. Додатково використовувалась анкета для оцінки соціально-демографічних показників респондентів. Використання методу статистичного аналізу було реалізовано з допомогою пакету аналізу SPSS 21.0. Для оцінки розбіжностей між групами онкохворих був використаний критерій Крускала-Уолліса, який дає можливість порівняти три незалежні вибірки.

За результатами анкетування можна говорити про наступні тенденції: загрозу життю всі онкохворі оцінили як високу. Питання про турботу близьких по різному оцінюють хворі на різних стадіях: так хворі із першою стадією зазначили, що родичі турбуються про них у 100% випадків, із 2 стадією вже 97% респондентів підтвердили турботу близьких і 69% респондентів із 3 стадією підтвердили, що отримують турботи стільки, скільки потрібно.

На питання про турботу персоналу оцінки були очікувано більш негативними: хворі із 1 і 2 стадією в 73% випадків сказали, що персонал погано турбується про онкохворих, із 3 стадією зазначили в 44% персонал турбується погано, тобто ми бачимо, що чим важчий стан пацієнта, тим більше він цінував позитивне ставлення персоналу. Почуття самотності у зв'язку із діагнозом переживає 40% пацієнтів із 1 стадією раку, і 100% хворих на 2 і 3 стадії. Можна зробити припущення, що наявність онкології провокує серйозну особистісну і смислову кризу, перебуваючи в якій людина почуває себе дуже самотньою і відірваною від життя і близьких.

Те, що після діагностики онкології життя змінилося помітили 40% хворих із 1 стадією, 33% із 2 стадією і 100% із 3 стадією раку.

За результатами методики «Тип ставлення до хвороби» для хворих на 1 стадії характерний ергопатичний тип ставлення до хвороби. Для хворих на 2 стадії характерний змішаний тип (одночасно проявлені дисфоричний, ергопатичний, агнозогнозичний і тривожний тип, без яскравої домінанти одного із них). Для хворих на 3 стадії характерний більш за все дисфоричний і тривожний тип реагування на хворобу.

За методикою виявлення депресії А.Бека було встановлено, що 75% онкохворих із 3 стадією мають тяжкий рівень депресії (на 2 стадії таких респондентів 14%, а на першій - 7%). У переважній більшості онкохворих 1 та 2 стадії виявлений помірний рівень депресії.

За методикою життестійкості С.Мадді у 67% хворих на першій стадії діагностовано високий рівень життестійкості. На 2 стадії вже 47% респондентів мають високий рівень життестійкості, а на 3 стадії цей показник зменшується до 20%. Життестійкість зберігається за рахунок високих показників за залученістю і контролем. За рахунок того, що хворі на 1 та 2 стадіях мають можливість зберігати повноту соціального та професійного життя, вони відчують залученість у події життя, які здаються контрольованими. Це є запорукою збереження життестійкості.

За методикою самооцінки рівня тривожності Ч.Спілбергера і Ю.Ханіна за показниками особистісної тривожності виявлено наступне: на 1 стадії у більшості респондентів наявний низький

рівень тривожності, на 2 та 3 стадіях це домінує помірний рівень. Показники за шкалою реактивної тривожності розподілилися наступним чином: на 1 стадії у більшості проявлений помірний рівень, на 2 стадії у 73% хворих зафіксований високий рівень, а на 3 стадії респондентів з високим рівнем тривожності є 94%.

За результатами тестування за методикою діагностики механізмів захисту Р. Плутчіка, Г.Келермана, Х. Конте були отримали наступні результати: для 1 стадії характерними механізмами захисту є заперечення, витіснення, компенсація, інтелектуалізація. Для 2 стадії для онкохворих характерними є заперечення, витіснення, компенсація. Для хворих на 3 стадії онкології характерними є витіснення і заміщення. Таким чином, можна констатувати, з перебігом 1 стадії онкохворі можуть справлятися з тривогою, дізнаючись про новітні методи лікування, фокусуються на позитивних прикладах одужання, відкидаючи інші приклади. Для другої стадії характерне витіснення переживань, їх заперечення і відхід у роботу у вигляді компенсації. Проте для третьої стадії особливо актуальними є витіснення і заміщення, тобто психологічна напруга від переживання захворювання витісняється або зсувається на інший об'єкт. Найбільший діапазон психологічних механізмів характерний для 1 стадії, скоріше за все тому що ця стадія найкраще піддається лікуванню і людина не тривалий час знає про свій діагноз.

Для перевірки припущення про відмінності у ставленні до хвороби онкохворих був використаний критерій Крускала-Уолліса. Після обробки даних були виявлені значимі відмінності, представлені в табл.1. Проаналізуємо виявлені відмінності.

Відмінність спостерігається за шкалою ергопатичного ставлення до хвороби: хворі на 1 стадії більше схильні «тікати» у роботу для подолання негативних переживань через захворювання. На 1 стадії онкології практично відсутні симптоми і пухлина практично не впливає на самопочуття, тому людина може продовжувати вести активний спосіб життя і таким чином долати недугу.

Тривожне ставлення до хвороби більше характерне для хворих на 3 стадії, оскільки із перелічених це найтяжча і

Таблиця 1

Значимі відмінності в показниках ставлення до хвороби на різних стадіях онкозахворювання

	1 стадія (середнє значення)	2 стадія (середнє значення)	3 стадія (середнє значення)	Значимість критерію
Ергопатичний	33,4	13,4	13,69	0,048
Тривожний	13,70	13,90	34,13	0,038
Життєстійкість	34,67	27,90	8,91	0,0001
Залученість	35,47	25,03	10,84	0,021
Контроль	39,70	32,13	9,59	0,020
Реактивна тривожність	13,10	17,10	24,25	0,041
Заперечення	34,03	21,30	15,69	0,005
Компенсація	28,0	27,8	14,63	0,002
Інтелектуалізація	37,67	29,90	13,59	0,001

найскладніша стадія, на якій вже складно прогнозувати успішність лікування.

Загальна життєстійкість, залученість, контроль найвищі на 1 стадії і найменші на 3 стадії. Вони пов'язані із фактичною тяжкістю захворювання, чим більше проявляється патологічна симптоматика, тим більше людина втрачає здатність справлятися з психотравмуючими ситуаціями, зневірюється у своїй здатності вижити.

Реактивна тривожність на високому рівні більше характерна для 3 стадії онкології: вона поступово зростає синхронно із збільшенням тяжкості захворювання.

Заперечення, інтелектуалізація, компенсація вищі на 1 стадії і їх дія поступово зменшується, чим тяжчим стає захворювання. Це пояснюється тим, що людина не може більше не стикатися із правдою про свою хворобу і настає важке усвідомлення складності стану.

Висновки. Ставлення онкохворих до хвороби має відмінності у пацієнтів на різних стадіях. З ускладненням симптоматики у пацієнтів домінує тривожний тип ставлення до хвороби,

зменшується життєстійкість (особливо в аспектах залученості і контролю), посилюється реактивна тривожність. Змін зазнають і домінуючі механізми психологічного захисту. Дані відмінності необхідно враховувати при розробці спеціалізованих програм психосоціальної підтримки для онкохворих.

Література

1. Маркова М. В. Стан та перспективи розвитку сучасної психоонкології / М. В. Маркова, О. В. Піонтковська, І. Р. Кужель // Укр. вісн. психоневрології. – 2012. – Т. 20, вип. 4 (73). – С. 86–91.
2. Мухаровська І.Р. Медико-психологічний паспорт захворювання онкологічного профілю [Електронний ресурс] / І. Р. Мухаровська // Медична психологія. - 2015. - Т.10, № 4. - С. 15-19. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mpsl_2015
3. Рак в Україні, 2015–2016 [Електронний ресурс] / З.П. Федоренко, О. Л. Гулак, Ю.Й. Михайлович [та ін.] // Бюлетень Національного канцер-реєстру України. – 2017. – № 18. Режим доступу: <http://www.ncru.inf.ua/publications/index.htm>

Лич О.

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я: ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ У ДИТИНСТВІ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У ПОХИЛОМУ ВІЦІ

Проблема психічного здоров'я особистості різного віку у сучасній психологічній науці виходить на перший план, пов'язано це з соціально-історичними, соціально-економічними умовами проживання сучасної людини. Особливо вразливими від впливів навколишнього середовища являються діти, молоді люди та люди похилого віку, вони зазнають на собі інформаційне перенавантаження, емоційний тиск, стресові ситуації тощо. У результаті утворюються складні переживання, які, наприклад, дитині важко без участі дорослого адекватно трансформувати у пласти особистого досвіду. Людина ж похилого віку так само залишається зі своїми переживаннями поза сучасного динамічного простору. Всі ці неозначені переживання як у дитинстві, так і у

похилому віці негативно впливають на благополуччя особистості, на душевний спокій, на емоційну сферу, у результаті й на психічне здоров'я.

Психологічні словники надають наступні визначення поняттю «здоров'я» та поняттю «психічне здоров'я» [1], [3], [7]. Так, у широкому значенні розглядається здоров'я як можливість організму адаптуватись до нових умов з мінімальними витратами ресурсів та часу; у узькому – як стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів. За визначенням нашого сучасного науковця С.В. Діденко [3], крім поняття «загальне здоров'я», можна говорити й про «індивідуальне здоров'я».

Індивідуальне здоров'я включає наступні складові: а) фізична складова; б) психічна складова (занепокоєння / депресія, психічне благополуччя, поведінковий / емоційний контроль, пізнавальне функціонування); в) соціальна складова (контакти з людьми, соціальні ресурси); г) рольова складова; ґ) загальне сприйняття благополуччя (самооцінювання здоров'я, перспективи здоров'я у майбутньому тощо) [3], ці складові охоплюють здоров'я людини на соматичному та психічному рівнях. Зрозуміло, що більшість людей, сприймають власне здоров'я як цілісне явище, без диференціації зазначених складових. Коли у людини все функціонує на адекватному для неї рівні, то можна не звертати увагу на власне здоров'я і навіть говорити про гармонійне самовідчуття, в той час, коли одна із складових зазнає певного відхилення від норми, з'являється відчуття дисгармонії.

У своїх роботах С.У. Гончаренко та Л.В. Помиткіна піднімають питання про співвідношення понять «гармонія» та «дисгармонія», і яким чином це позначається на людині та її життєдіяльності. На їхню думку [2], [5], [6] гармонія розуміється як внутрішня та зовнішня узгодженість та цілісність, явищ та процесів людини; часткова дисгармонія може спостерігатись саме у період швидкої інформатизації і технократизації суспільства, інтелектуалізації людини і на цій основі може виникнути дефіцит емоційності, все це, на нашу думку, позначається на психічному здоров'ї людини.

В науковій літературі окремо розглядається поняття «психічне здоров'я», його визначають як стан душевного благополуччя людини, що характеризується відсутністю психічних хвороб і здатністю свідомо регулювати свої поведінку та діяльність. Зміст поняття психічного здоров'я «не вичерпується медичними та психологічними критеріями. В ньому завжди відображені суспільні та групові норми та цінності, які регламентують духовне життя людини» [7, с. 301].

До складових психічного здоров'я людини відносять особливості розвитку та функціонування психічних пізнавальних процесів, емоційної, вольової та мотиваційної сфер особистості.

Зрозуміло, що є вікові аспекти розвитку зазначених структур у людини, однак вагомий вплив на ці структури особистості дитини здійснює її близьке оточення. Вплив на психічне здоров'я, а значить і на психологічне благополуччя, на духовне життя дитини безпосередньо мають батьки, родина, середовище. Роль родини як психосоціального посередника суспільства підкреслюють І.М. Нікольська та Р.М. Грановська [4], що покликаний за допомогою зовнішнього втручання в розвиток дитини актуалізувати різні механізми захисту як засіб соціальної адаптації. На думку Е.Г. Ейдемільера та В. Юстицькиса, родина – це «не єдине джерело патогенних ситуацій, вони можуть складатись і поза неї» [8, с. 44], у соціумі. Однак саме родина формує у її членів індивідуальні способи протидії травмі, впливає на вибір найбільш прийнятних способів подолання труднощів, виходячи з уявлень членів родини про них.

Людина похилого віку у більшості випадків так само залежна від найближчих оточуючих, які можуть погіршувати або покращувати загальний стан здоров'я, психологічний стан зокрема. На нашу думку, духовно насичене життя людини третього віку, доброзичливо налаштоване найближче коло людей може впливати на її самосприйняття, на душевне благополуччя, підтримувати психічне здоров'я на належному рівні.

Отже, говорячи про передумови формування психічного здоров'я, що починаються у дитинстві, потрібно сприймати цю епоху життя не тільки як насичене яскравими пригодами, виконанням дорослими усіх бажань та потреб. Цей віковий період

життя може містити і певні травматичні для душі дитини випадки, ситуації та події, які можуть бути об'єктивно та / або суб'єктивно такими. Період дитинства здійснює сильний вплив на наступний шлях розвитку людини, на складові її психічного здоров'я.

Людина третього віку зазнає не менше психологічних навантажень, що можуть відповідно впливати на загальне самопочуття, на емоційну сферу. Співучасть інших у житті людини похилого віку та її власне внутрішнє духовне налаштування, допоможуть їй зберігти психічне здоров'я у складних умовах життєдіяльності.

Література

1. Большой психологический словарь. – 4-е изд., расширенное/ Сост. и общ. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 811 с.
2. Гончаренко С.У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація / Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / ред. І.Я.Зязюн. – К.: Віпол, 2000. – С. 81-107.
3. Клінічна психологія: словник-довідник / авт.-уклад. С.В. Діденко. – К.: Академвидав, 2012. – 320 с.
4. Никольская И.М. Психологическая защита у детей / Никольская И.М., Грановская Р.М. – СПб.: Речь, 2001. – 507 с.
5. Помиткіна Л.В. Гармонійний розвиток особистості нового покоління // Україна: ноосферо-біосферний потенціал освіти і духовності регіону: Матеріали II Всеукр. конф. (Кременчук, 19-21 квітня 2007 р). – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2007. – С. 86-91.
6. Поміткина Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія / Любов Віталіївна Поміткина. – К.: Кафедра, 2013. – 381 с.
7. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровського, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

8. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. – СПб.: Питер, 2000. – 656 с.

Ренетій М.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗИКОТЕРАПІЇ ЯК ЗАСОБУ ЗБЕРЕЖЕННЯ ФІЗИЧНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Слово «музика» походить від грецького кореня («мюзе»). Фахівці з міфології говорять, що дев'ять муз, небесних сестер, правлячих співом, поезією, мистецтвом і наукою, були народжені від Зевса і Мнемозіни, богині пам'яті. Таким чином, музика - це дитя природної любові, що володіє грацією, красою і небаченими цілющими властивостями.

Терапія в перекладі з грецького означає «лікування». Таким чином, термін «музикотерапія» позначає використання музики з метою відновлення і зміцнення здоров'я. Про лікувальні властивості музики китайські мудреці писали ще до нашої ери. Давня китайська теорія музики орієнтувалася на звукоряд з п'яти кроків, який ототожнював ноту з одним із п'яти елементів (вогнем, водою, деревом, землею і металом). Протягом усієї старокитайської історії багато цілителів використовували відповідність п'яти музичних елементів п'яти внутрішнім органам (серце, печінку, нирки, легені, селезінка) в якості основи для лікування хвороб за допомогою музичної терапії. Те, що певні мелодії здатні впливати на душевний і фізичний стан людини, добре знали в Стародавній Греції, в Римі [3].

Термін «музикотерапія» має греко-латинське походження і в перекладі означає «лікування з музикою». Існує багато визначень поняття «музична терапія».

Музикальна терапія - це контрольоване використання музики в лікуванні, реабілітації, освіті та вихованні дітей і дорослих, які страждають від соматичних і психічних захворювань.

Музикотерапія в цілому розвивається як інтегративна дисципліна на стику нейрофізіології, психології, рефлексології, музичної психології, музичної науки та ін. Вона все більше утверджується в статусі універсальної виховної системи, здатної

оптимізувати процес особистісного розвитку людини в складних умовах сучасного суспільного життя [1].

У XIX столітті французький психіатр Ескіроль почав використовувати музичну терапію в психіатричних закладах. Подальше поширення музикотерапії отримало після Першої світової війни. У 1930-х років досвід військових лікарів використовували німецькі терапевти при лікуванні шлунково-кишкового тракту, швейцарські - при лікуванні легких форм туберкульозу. Використання музики та звуку як анестезуючого засобу стало застосовуватися в стоматологічній та хірургічній практиці. Вся ця практика стала основою розвитку музичної терапії після Другої світової війни [3].

У 20 ст. сформувалося кілька музикотерапевтичних шкіл.

Шведська школа висунула концепцію психорезонансу, виходячи з того, що саме музика здатна проникнути в глибинні пласти людської свідомості, які можуть вступити в резонанс із звуковою музичною гармонією та проявлятися зовнішньо для аналізу та розуміння. Лікувальний ефект шведського напрямку музичної психотерапії ґрунтується на ідеях традиційного психоаналізу. Під час сеансу психотерапевт за допомогою музики доводить пацієнта до катарсисної розрядки і це полегшує його стан. У зв'язку з цим велике значення має підбір музичних творів, що викликають необхідні переживання.

Американські музикотерапевти розробили каталоги лікувальних музичних творів самих різних жанрів та стилів з урахуванням стимулюючого або заспокійливого лікувального ефекту.

Німецька школа (Швабе, Келер, Кеніг), виходячи з тезису психофізичної єдності людини, основну увагу спрямувала на розвиток різних форм комплексного використання цілительного впливу різних видів мистецтв.

Швейцарська школа музичної терапії використовує переважно вокалотерапію та колективну гру на флейтах.

У Росії перші наукові роботи, присвячені механізму впливу музики на людину, з'явилися в кінці XIX-початку XX століття. У роботах В.М. Бехтерева, І.М. Сечова, І.М. Догеля, І.Р. Тарханова

з'явилися дані про сприятливий вплив музики на центральну нервову систему, дихання, кровообігу та газообмін.

Оригінальну концепцію музично-раціональної психотерапії розробив В. Петрушин (Москва). Його практичний досвід синтезує відомі древні методики та сучасні наукові досягнення. Підходячи до людини цілком, В.Петрушин стимулює пацієнтів не тільки до фізичного, але й до психологічного та інтелектуального виховання (робота з тілом, почуттями, думками) [5].

Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі музикотерапії довели, по-перше, магічний емоційний вплив музичного мистецтва на інтелектуальний, психологічний і фізіологічний стани людини, по-друге, сприяння розвитку педагогічних здібностей (комунікативності, перцептивності, креативності, сугестивності, емоційної стабільності), вмінь керувати власним емоційно-психічним станом, здатності “бачити” внутрішній стан учнів і адекватно на них впливати. Переключаючись у сферу мистецтва, вчитель одержував позитивні емоції, дія яких гальмувала негативні, призводила до врівноваження емоційного стану, що так важливо для сучасної “стресової” людини, а особливо – для переобтяженого шкільними навантаженнями і конфліктними ситуаціями вчителя (Д. Кемпбелл, В. Петрушин) [5].

На жаль, прийоми музикотерапії не набули широкого застосування у навчально-виховному процесі ні середньої, ні вищої школи. Одна з причин в тому, що вчителі і студенти не володіють необхідними знаннями й вміннями та їх до цього, як правило, не готують.

Лише у Запорізькому національному університеті (завдяки співробітництву з університетом соціальних і прикладних наук Магдебург-Стендаль (Німеччина), у 2002 році для студентів факультету “Соціальна педагогіка і психологія” було проведено (через всесвітню мережу Інтернет) дистанційний курс “Введення в групову музикотерапію” доктором Магдебурського університету Томасом Вошем). Цикл лекцій і семінарів (всього 20 годин) був присвячений питанням історичного становлення музикотерапії в Німеччині, змісту поняття “музикотерапія”, її сутнісних сторін і наукових підходів до вирішення проблеми, психологічних

механізмів музичного впливу, ролі і значення музикотерапії в організації занять [4].

Розрізняють три основні форми музикотерапії: рецептивну, активну, інтегративну.

Рецептивна музична терапія (пасивна) відрізняється тим, що пацієнт у процесі музикотерапевтичного сеансу не приймає в ньому активної участі, займає позицію простого слухача. Йому пропонують прослухати різні музичні композиції або слухати різні звуки, що відповідають стану його психічного здоров'я та етапу лікування

Активні методи музичної терапії засновані на активній роботі з музичним матеріалом: інструментальна гра тощо.

Інтегративна музична терапія наряду з музикою впливає на можливості інших видів мистецтва: малювання під музику, музично-мобільні ігри, пантоміма, пластична драматизація під музику, створення віршів, малюнків, розповідей після прослуховування музики та ін. творчі форми [1].

Музика здатна встановлювати загальний настрій, причому емоційне забарвлення образів, що виникають при її сприйнятті, різне в залежності від індивідуальних особливостей музичного сприйняття, ступеня музичної підготовки, інтелектуальних особливостей слухача. Вивчення емоційної значущості окремих елементів музики - ритму, тональності - показало їх здатність викликати стан, адекватний характеру подразника: мінорні тональності виявляють депресивний ефект, швидкі пульсуючі ритми діють збудливо і викликають негативні емоції, м'які ритми заспокоюють, дисонанси - збуджують, консонанси - заспокоюють.

Докладний розбір літератури, присвяченій різним аспектам музикотерапії, представлений в роботах Л.С. Брусилівського (1971), В.Ю. Зав'ялова (1995), К. Швабе (1974) тощо. Музикотерапія може служити допоміжним засобом встановлення контакту між психологом і клієнтом і засобом, що полегшує емоційне відреагування в процесі корекційної роботи.[2]

Виділяють чотири основні напрямки корекційної дії музикотерапії:

- емоційне активування в ході вербальної психотерапії;

- розвиток навичок міжособистісного спілкування, комунікативних функцій і здібностей;
- регулює вплив на психовегетативні процеси;
- підвищення естетичних потреб [4].

Таким чином, підсумовуючи викладене, ми стверджуємо, що музикотерапія є позитивним чинником становлення й розвитку гармонійної особистості через вплив на емоційно-почуттєву сферу; інтелектуальні здібності; фізіологічний стан тощо.

Підсилити ефект музикотерапії можна за допомогою ароматерапії, дихальних і рухових вправ, залучення живопису, поезії, танцю, кольоротерапії. Вільне малювання під певну музику допомагає виразити почуття через малюнок, танцювальні рухи, аромати трав допоможуть оздоровитись, а поетичне і колірне сприйняття набагато підсилить вплив музики на психофізіологічний стан дитини. Дуже важливо, щоб музичний твір подобався учням, сприймався ними, тільки в цьому випадку музикотерапія “запрацює” і принесе позитивні результати.

Література

1. Ворожцова О.А. Музыка и игра в детской психотерапии / Ворожцова О.А. — М., 2004. — 96 с.
2. Завьялова В.Ю. Музыкальная релаксационная терапия: Практик. рук-во / Завьялова В.Ю. — Новосибирск, 1995. — 137 с.
3. Музыкатерапия // Психотерапевтическая энциклопедия / Под. ред. Б.Д. Карвасарского. — СПб: «Питер», 2000. — С.392 – 394.
4. Осипова А.А. Общая психокоррекция. учеб. пособие / Осипова А.А. - М.: Сфера, 2002 - 510 с.
5. Петрушин В.И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика: Учеб. пособие для студ. вуз. / Петрушин В.И. — М.: ВЛАДОС, 2000. — 176 с.

НАШІ АВТОРИ

ЯГОДЗІНСЬКИЙ Сергій Миколайович – доктор філософських наук, професор, декан Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій

АРДАШОВА Ярослава Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри авіаційної психології

ВАШЕКА Тетяна Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології

ВЛАСОВА–ЧМЕРУК Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри авіаційної психології

ГІРЧУК Олеся Василівна – старший викладач кафедри авіаційної психології

ГІЧАН Іван Степанович – кандидат психологічних наук, доцент

ГОРДІЄНКО Катерина Олександрівна – завідувач лабораторії, викладач кафедри авіаційної психології

ГОРСЬКИЙ Олексій Миколайович – кандидат технічних наук, доцент

ДОЛГОВА Олена Миколаївна – біологічних. наук, доцент кафедри авіаційної психології

ЗЛАГОДУХ Вікторія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології

ЛИЧ Оксана Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології

МЕРЦІЙ Тетяна Володимирівна – кандидат філософських наук

ІЧАНСЬКА Олена Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології

ПОДКОПАЄВА Юлія Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології

ПОМИТКІНА Любов Віталіївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології

РУДЕНКО Микола Петрович – кандидат військових наук, професор кафедри авіаційної психології

СЕЧЕЙКО Олена Віталіївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології

СПАСІЧЕНКО Володимир Миколайович – викладач

ХОХЛІНА Олена Петрівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології

ЦИБУЛЬСЬКА Вікторія Ігорівна – психолог
ШАНДОР Сомора – технічний директор Lufthansa Technik (м.
Будапешт, Угорщина)

ЯКОВИЦЬКА Лада Савеліївна – доктор психологічних наук,
доцент кафедри авіаційної психології

Аспіранти кафедри авіаційної психології:

НАЗАРЕНКО Наталя Анатоліївна – аспірант кафедри авіаційної
психології

РУДИК Світлана Анатоліївна – аспірант кафедри авіаційної
психології, психолог лабораторії

Студенти кафедри авіаційної психології:

ГОРБАТЕНКО Владислав Олександрович

ГОРОБЕЙ Вероніка Петрівна

ГОРОДНИЧА Оксана Андріївна

КЛЮЗКО Катерина Євгенівна

КУЗНЄЦОВА Анастасія Владиславівна

ЛОПУШАНСЬКА Карина Михайлівна

ЦВЕРАВА Наталія Вадимівна

ПІДГОРНА Катерина Кирилівна

РЕПЕТІЙ Марина Володимирівна

ХАУСТОВА Вероніка Сергіївна

УРУСЬКА Олександра Іванівна

ФЕСЮК Ірина Володимирівна

ЧУКОВЕЦЬКА Наталія Григорівна

INFORMATION ABOUT AUTHORS

YAHODZINSKY Serhiy – Doctor Philological Sciences, Full
Professor, Professor, Dean of the Faculty of Linguistics and Social
Communications

ARDASHOVA Yaroslava – Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor of Aviation Psychology Department

VASHEKA Tetiana – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Aviation Psychology Department

VLASOVA-CHMERUK Oksana – Senior Lecturer of Aviation Psychology Department

GIRCHUK Olesya – Senior Lecturer of Aviation Psychology Department

GICHAN Ivan – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

HORDIIENKO Kateryna – Head of the Laboratory, Lecturer at the Department of Aviation Psychology

HORSKYI Oleksii – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

DOLGOVA Olena – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of Aviation Psychology Department

ZLAHODUKH Viktoriia – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Aviation Psychology Department

LYCH Oksana – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Aviation Psychology Department

MERSCHIY Tetiana – Candidate of Philosophical Science

ICHANSKA Olena – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Aviation Psychology Department

PODKOPAIEVA Yuliya – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Aviation Psychology Department

POMYTKINA Liubov – Doctor Psychological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Aviation Psychology

RUDENKO Mykola – Candidate of Military Sciences, Professor at the Department of Aviation Psychology

SECHEIKO Olena – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Aviation Psychology Department

SPASICHENKO Volodymyr – Lecturer

KHOKHLINA Olena – Doctor Psychological Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Aviation Psychology Department

CYBULSKA Viktoriia – Psychologist

SHANDOR Somora – Technical Director of Lufthansa Technik (Budapest, Hungary)

YAKOVYTSKA Lada – Doctor Psychological Sciences, Associate Professor of Aviation Psychology Department

Postgraduate Student at the Department of Aviation Psychology:

NAZARENKO Natalya – Postgraduate Student at the Department of Aviation Psychology

RUDYK Svitlana – Postgraduate Student at the Department of Aviation Psychology, Psychologist

Students at the Department of Aviation Psychology:

HORBATENKO Vladyslav

HOROBEL Veronika

HORODNYCHA Oksana

KLYUZKO Kateryna

KUZNIETSOVA Anastasiia

LOPUSHANSKA Karyina

TSVERAVA Nataliia

PIDGORNA Kateryna

REPETII Maryna

HAUSTOVA Veronika

URUSKA Oleksandra

FESJUK Iryna

CHUKOVETSKA Nataliia

Наукове видання

**ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ
СПІЛЬНОТ ТА ПРОФЕСІЙ
В УМОВАХ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА**

Монографія колективна

Упорядники:

**ПОМИТКІНА Любов Віталіївна
ХОХЛІНА Олена Петрівна**

За достовірність та логічний виклад поданих матеріалів
відповідальність несуть автори

Макетування – Гордієнко К.О.

Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 26.6. Наклад 500 прим. Зам. № 124.

Видавництво ТОВ «Альфа-ПК».

Посвідчення про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК
зв №1806 від 25.05.2004р.

01001, м. Київ, вул. Малопадвальна 21/8. тел. 270-73-54.